

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

«MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ»

Əzizadə Orxan Xəqani oğlu

(MAGİSTRANTIN A.S.A.)

«İqtisadi təhlükəsizlik və onun təmin edilməsində gömrük xidmətinin rolu»

mövzusunda

MAGİSTR DISSERTASIYASI

Istiqamətin şifri və adı	060401 Dünya iqtisadiyyatı
İxtisasın şifri və adı	Gömrük işi
Elmi rəhbər	Magistr proqramının rəhbəri
(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)	A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)
Dos.M.M.Məmmədli	i.e.n.M.M.Aslanova
Kafedra müdiri	<u>prof.A.Ş.Şəkərliyev</u>
	(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)

BAKİ - 2016

M Ü N D Ə R İ C A T

GİRİŞ

I FƏSİL. İQTİSADI TƏHLÜKƏSİZLIYIN TƏMIN OLUNMASININ NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI

- 1.1. İqtisadi təhlükəsizliyinin mahiyyəti və onun tənzimlənməsinin nəzəri aspektləri
- 1.2. İqtisadi təhlükəsizliyin qorunması əsasında milli mənafeələrin təmin olunması

II FƏSİL. İQTİSADI TƏHLÜKƏSİZLIK STRATEGİYASINDA İQTİSADI SİYASƏTİNİN PRIORİTET İSTİQAMƏTLƏRİ

- 2.1. Müasir şəraitdə milli iqtisadiyyatın təhlükəsizliyinin təmin olunmasında qloballaşma amilinin rolu
- 2.2. İqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsində dövlətin gömrük siyasətinin rolu

III FƏSİL. MİLLİ İQTİSADI TƏHLÜKƏSİZLIK STRATEGİYASININ TƏMIN OLUNMASINDA VƏ MİLLİ MƏNAFELƏRİN QORUNMASINDA DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİNİN YERİ

- 3.1. Respublikanın ixrac potensialının artırılmasında optimal gömrük mexanizmi
- 3.2. İqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması üzrə dövlət strategiyası
- 3.3. Milli iqtisadiyyatın inkişafında təhlükəsizliyin tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi tədbirləri

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

ƏDƏBİYYAT

Mövzunun aktuallığı. Müasir bazar iqtisadiyyatının xarakterik cəhətlərindən biri, liberal iqtisadi inkişaf şəraitində, milli iqtisadiyyatın formalaşması və onun təhlükəsizliyinin tənzimlənməsi problemidir.

Müasir şəraitdə qloballaşmanın müsbət və mənfi cəhətlərinə dərin nüfuz etmədən, onu qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadiyyatın liberallaşmasında bu prosesin rolu və əhəmiyyəti inkar edilməzdir. Odur ki, dünya sisteminə inteqrasiya olunan müstəqil Azərbaycanın əlverişli təbii-coğrafi mövqeyindən səmərəli istifadənin əsasları qoyulmuşdur.

TRASEKA proqramı, qədim «İpək yolu», «Əsrin müqaviləsi» beynəlxalq neft kontraktları, Bakı–Tbilisi–Ceyhan neft magistral boru kəməri, Bakı–Tbilisi–Qars Dəmir Yolu xətti və digər beynəlxalq proqramlarda Azərbaycan Respublikası aparıcı mövqe tutmaqla bərabər, öz iqtisadi təhlükəsizliyinin qorunmasını və möhkəmləndirilməsi prizmasından beynəlxalq təşkilatlar və xarici dövlətlərlə birgə, səmərəli, fəaliyyəti getdikcə daha da genişləndirməkdədir.

Bu baxımdan, Azərbaycan iqtisadiyyatında əldə edilmiş dinamizm və dünya təsərrüfat sisteminə inteqrasiya, milli iqtisadi təhlükəsizliyin dövlət tənzimlənməsi problemlərinin hər tərəfli, kompleks, tədqiq edilməsini ön plana çıxarmışdır.

Müstəqilliyin ilk illərində dərinləşmiş bu problemin son illərdə müəyyənləşməsinin həll edilməsinə baxmayaraq, iqtisadi təhlükə yaradan bir sıra problemlər hələ də qalmaqdadır və öz elmi həllini gözləyir.

Əlbəttə, milli təhlükəsizliyin tərkib hissəsi kimi, iqtisadi təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsinin ən ümdə problemi ölkənin ərazi bütövlüyünün bərpa edilməsi – Dağlıq Qarabağ problemidir. Ölkənin milli – iqtisadi, siyasi və sosial problemi olan bu məsələnin həllinin əsası, ümummilli liderimiz cənab Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş və hazırda Azərbaycan Respublikasının prezidenti cənab İlham Əliyevin nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlar və dövlət başçıları ilə apardığı danışıqlar nəticəsində sülh yolu ilə tezliklə uğur qazanılmasına əminik.

Iqtisadi təhlükəsizlik ölkənin milli iqtisadiyyatının inkişaf səviyyəsinin getdikcə yüksəldilməsi yolu ilə təmin edilə bilər. Odur ki, iqtisadi təhlükəsizlik,

iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin elə bir əsas cəhətidir ki, onun düzgün və səmərəli tənzimlənməsini, ölkənin milli maraq və mənafeələrini tam təmin etməlidir.

Bütün bunlarla bağlı olaraq, bir sıra dünya dövlətləri hələ 1990-cı ildən başlayaraq milli və iqtisadi təhlükəsizlik strategiyasını işləyib hazırlamağa başlamışlar. Həmin sənəddə milli təhlükəsizliyə aid edilən bütün amillər kompleksində əsas və həlledici yeri milli iqtisadiyyatın inkişafında təhlükəsizliyin tənzimlənməsi ön planda dayanır.

Qeyd etmək lazımdır ki, Amerika dövləti hələ 1990-cı ildən ilk dəfə olaraq, ölkədə ekspert strategiyası işləyib hazırlamışdır ki, hansı ki, burada 65 konkret təkliflər irəli sürülmüş, o cümlədən iqtisadiyyatda xüsusi bölmənin inkişafını sürətləndirməklə, ixrac potensialının daha da artırılması əsas strateji xətt kimi müəyyənləşdirilmişdir.

Bütün bunlarla belə, 1999-cu ildən Amerika dövləti ölkənin milli təhlükəsizlik strategiyasını qəbul etməklə, aşağıdakıları əsas məqsəd hesab etmişlər: ölkənin müdafiə qabiliyyətinin getdikcə möhkəmləndirilməsi; Amerika iqtisadiyyatının daha da çiçəklənməsi və digər ölkələrdə demokratiyanın inkişafına və müdafiəsinə nail olmaq və s.

Göründüyü kimi, söhbət geniş mənada ölkədə milli təhlükəsizliyin təminatında xüsusi rolu və yeri olan milli iqtisadiyyatın inkişafından və onun ölkə mənafeyinə tam uyğun tənzimlənməsində gömrük xidmətinin rolundan gedir.

Məhz buna görə də heç də təsadüfi deyildir ki, milli liderimiz Heydər Əliyev qeyd etmişdir ki, hər bir ölkənin, xalqın yaşaması, həm də dövlətin mövcud olması üçün əsas şərt onun iqtisadiyyatıdır. İqtisadiyyatı güclü olan dövlət hər şeyə qadirdir.

Beləliklə, keçid iqtisadiyyatını yaşayan, müstəqil Azərbaycan Respublikasında milli iqtisadiyyatın formalaşması və onun təhlükəsizlik problemlərinin, gömrük xidmətinin rolunun hərtərəfli və dərinlən tədqiq edilməsinə xüsusi ehtiyac duyulur.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Qeyd etmək lazımdır ki, ancaq XX əsrin

sonlarında milli iqtisadi təhlükəsizliyə dair elmi axtarışlara başlanmışdır. Belə ki, bu mühüm və son dərəcə mürəkkəb problemin tədqiqinə 1990-cı ildən başlayaraq Amerika alimləri geniş yer vermişlər.

«Siyasi realizm» ABŞ məktəbi, milli mənafelərin düzgün qiymətləndirilməsinin ən mühüm amillərindən biri hesab etmişdir. Milli iqtisadiyyatın təhlükəsizliyinə dair rus alimləri də 1993-1994-cü illərdən başlayaraq elmi-tədqiqat işləri aparmağa başlamışlar.

Belə ki, o illərdən başlamış birinci dəfə olaraq Rusiyada təhlükəsizlik şurası təşkil edilmiş və bir sıra tanınmış, səriştəli alimlərin iştirakı ilə ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinə dair xüsusi inkişaf strategiyası işlənib hazırlanmışdır.

Bir müddətdən sonra yəni 1996-cı ildə Rusiyanın milli iqtisadi təhlükəsizliyinə dair bir sıra monoqrafiyalar yazılıb dərc edilmişdir.

Bu alimlərdən V.A.Manilovu, V.R.Sençakovu, A.Duqini, V.A.Klyoçevskini, V.S.Primovu, Z.Vçezinskini, A.P.Parşini, V.V.Mekseevi, L.Abalkini, D.M.Proetor və s. göstərmək olar. Azərbaycan Respublikasında isə həmin problemlə A.A.Nadirov, Z.A.Səmədzadə, H.B.Allahverdiyev, A.Şəkərəliyev, M.Əhmədov, A.M.Priev, M.E.Efendiyev, H.A.Xəlilov, R.Həsənov və başqaları milli iqtisadi təhlükəsizliyin formalaşması və onun tənziplənməsinin müxtəlif cəhətlərini tədqiq etməklə bir sıra elmi məqalələr və kitablar dərc etdirmişlər.

Lakin qeyd etmək lazımdır ki, milli iqtisadi təhlükəsizliyin tənziplənməsinə dair xüsusi elmi tədqiqat işləri az aparılmışdır. Məhz buna görə də həmin problemin makroiqtisadi baxımdan sistemli araşdırılması və tədqiq edilməsi xüsusi elmi praktiki əhəmiyyət kəsb edir.

Tədqiqatın əsas məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi qloballaşma şəraitində Azərbaycanda milli iqtisadiyyatın təhlükəsizliyinin təmin olunması mexanizminin təkmilləşdirilməsi üzrə nəzəri və praktiki baxımdan əsaslandırılmış təklif və tövsiyələr işləyib-hazırlamaqdan ibarətdir. Buna görə də əsasən aşağıdakı mühüm vəzifələrin yerinə yetirilməsi qarşıya qoyulmuşdur:

- «qloballaşma şəraitində ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi», anlayışının mahiyyətini müəyyən etməklə, iqtisadi təhlükəsizlik nəzəriyyəsinin kateqoriya-

anlayış aparatını dəqiqləşdirmək;

- qloballaşma şəraitində milli iqtisadiyyatın təhlükəsizliyinin təmin olunması probleminə gömrük xidmətinin rolu baxımdan müasir yanaşmaları təhlil etmək;

- dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin amili kimi qloballaşma prosesinin mahiyyətini və tərkibini araşdırmaq;

- iqtisadi təhlükəsizliyin kritik hədd göstəricilərinin təhlili metodunun tətbiqi əsasında dünya təsərrüfatına inteqrasiyanın müasir mərhələsində ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin səviyyəsinin qiymətləndirmək;

- qloballaşma prosesləri və iqtisadiyyatın açıqlığı şəraitində Azərbaycan Respublikasının iqtisadi təhlükəsizliyinə qarşı yönəlmiş təhlükələri üzə çıxarmaq və təsnifləşdirmək;

- qloballaşma şəraitində Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunmasının prioritet istiqamətlərinin müəyyənləşdirmək;

- qloballaşma şəraitində ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunmasında gömrük xidmətinin rolunun əsas istiqamətərini vermək.

Tədqiqatın predmeti və obyektı. Tədqiqatın obyektı Azərbaycannın iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunmasının effektivliyinin artırılmasına yönəldilmiş institusional dəyişikliklər aspektindən respublikanın iqtisadi təhlükəsizlik sistemi və gömrük xidmətidir. Tədqiqatın predmeti isə qloballaşma şəraitində Azərbaycan Respublikasının iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunmasında gömrük xidmətinin roludur.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasını geniş təkrar istehsalının əsas prinsipləri Azərbaycan Respublikası prezidentinin və Nazirlər Kabinetinin qəbul etmiş olduğu müvafiq, qərar və sərəncamlar, digər normativ iqtisadi-hüquqi aktlar, dünyanın və respublikanın görkəmli alimlərinin nəşr olunmuş elmi əsərləri təşkil edir.

Tədqiqat işinin həyata keçirilməsində iqtisadi metodlardan, müqayisə, mütləq, nisbi və orta kəmiyyət sıralarının təhlili və s. metodlardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazasını Azərbaycan Respublikası Dövlət Statis-

tika Komitəsinin, İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin, Maliyyə Nazirliyinin materialları təşkil edir.

İşin praktiki əhəmiyyəti. Əldə edilən nəticə və təkliflər milli iqtisadiyyatın inkişaf təhlükəsizliyinin tənzimlənməsinə dair tədbirlərdə istifadə edilə bilər. Tədqiqatda nəzərdə tutulan təkliflər, iqtisadiyyatın təhlükəsizliyinin tənzimlənməsi ilə bağlı hazırlanan qanun və qərarlarda, elmi-tədqiqat işlərində, ali təhsil ocaqlarında tədris prosesində istifadə oluna bilər.

I FƏSİL

IQTISADI TƏHLÜKƏSİZLIYIN TƏMIN OLUNMASININ NƏZƏRİ- METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. İqtisadi təhlükəsizliyinin mahiyyəti və onun tənzimlənməsinin nəzəri aspektləri

Milli iqtisadiyyatın inkişaf tarixinə nəzər salmış olsaq, məlum olur ki, bu mühüm problemə XIX əsrin ortalarında alman alimi F.List tərəfindən xüsusi diqqət yetirilmişdir. Belə ki, onun hələ 1841-ci ildə Rusiyada nəşr edilmiş «Siyasi iqtisadın milli sistemi» adlı əsəri nəşr olunmuşdur.

Həmin əsərdə F.List qeyd etmişdir ki, hər bir millət özünün iqtisadi inkişaf yoluna malikdir. Odur ki, bu barədə heç bir universal iqtisadi nəzəriyyə ola bilməz. O, iqtisadiyyata tarixi, dinamik bir sistem halında baxmağı zəruri hal hesab etməklə bərabər, iqtisadi proseslərin tənzimlənməsində dövlət müdaxiləsinin tərəfdarı olmuşdur. Robberin lüğətinə əsasən «təhlükəsizlik» termini 1190-cı ildən etibarən istifadə olunmağa başlamışdır və özünü istənilən təhlükələrdən mühafizə olunmuş hiss edən insanın rühən sakitlik vəziyyətini ifadə edir.¹

XVII-XVIII ərslərdən etibarən praktiki olaraq bütün ölkələrdə belə bir fikir formalaşmışdır ki, dövlətin ən əsas məqsədi maddi rifahın və təhlükəsizliyin təmin olunmasıdır.

Milli iqtisadiyyatın formalaşması və inkişafı ilə məşğul olan tədqiqatçılardan Q.Şmolleri, A.Oykeni və M.BVeblen və Zombart və s. göstərmək olar.

Q.Şmollerin «Milli iqtisadiyyat haqqında ümumi təlimin əsasları» adlı əsərində həmin problem daha geniş və ətraflı tədqiq edilmişdir.

Belə ki, o milli iqtisadiyyatın formalaşması və inkişaf etdirilməsində coğrafi, etnik, milli adət-ənənə, psixoloji, bioloji amillərin təsirinin nəzərə alınmasını əsas göstərmişdir.

Şərqdə, Ərəbistanda yaşamış dahilərdən biri olan Ibn Xəldun (1332-1406-cı illərdə) dövlət idarəetmə sistemi ilə iqtisadiyyat arasında əlaqə olduğunu qeyd edərək göstərmişdir ki, ağıllı siyasətə malik olan dövlət, dövlətin dağılma

---

¹ Экономическая безопасность (теория и практика). Учебник / Под ред. Е.А. Олейникова. М.: «Классика плюс», 1999, стр. 9.

səbəblərini iqtisadi məsələlərin həllində görməlidirlər.

Azərbaycanın görkəmli mütəfəkkirlərindən biri olan Nəsrəddin Tusi (1202-1274) «Maliyyə haqqında» və «Əxlaqi Nasiri»² adlı yazmış olduğu əsərlərində indiki dövrümüzü səciyyələndirən iqtisadi fikirlər söyləmişdir.

Belə ki, o iqtisadiyyat elmi anlayışını «ictimaiyyət» kimi qəbul edərək yazmışdır: - «Bu elm hamının xeyrinə olan birgə əməyin həqiqi və ümumi inkişafı haqqında nəzəriyyədir». bu elmin obyektini ictimai əməklə birləşən və beləliklə istehsalı ən kamil təşkil edən insanların münasibəti sistemidir. Deməli, hamı bu elmi öyrənməyə səy etməlidirlər.

Beləliklə, qədim Azərbaycanda XIX əsrdə iqtisadi fikirlər söyləmiş mütəfəkkirlərdən M.F.Axundov (1812-1878), H.Zərdabini (1842-1907) göstərmək olar.

H.Zərdabi 1895-ci ildə Moskva universitetinin «Fizika-riyaziyyat» fakültəsini bitirmişdir. Onun milli iqtisadiyyatın formalaşması və inkişafı ilə əlaqədar iqtisadi fikirləri hələ «Əkinçi» qəzetində öz əksini tapmışdır.

O, qeyd etmişdir ki, xalqın sərviti ona məxsusdur. H.Zərdabi yazmışdır ki, qonşular tərəqqi edərək bizim mal – dövlətimizə sahib olurlar. Belə getsə biz onların pəncərələrinə çevriləcəyik.

O, ölkə iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsi üçün əkinçilikdə texnikanın tətbiqini, susuz torpaqların suvarılması üçün kanalların çəkilməsini məsləhət görürdü.

Qeyd etmək lazımdır ki, milli iqtisadiyyatın formalaşması və inkişafına dair Rusiya alimlərinin də tədqiqatları diqqəti cəlb edir. Bu baxımdan, A.P.Qradovun, A.N.Bunkinin, L.V.Sidoviçin, V.A.Şulqanın və s. dərc edilmiş əsərlərini göstərmək olar.

A.P.Qardovun hələ 1917-ci ildə Sankt-Peterburq şəhərində nəşr edilmiş əsərində qeyd edilir ki, «Milli iqtisadiyyat dedikdə, heç də söhbət tək bir millətə mənsub olan iqtisadiyyatdan gedə bilməz. Bu bütöv cəmiyyət, ümumi dövlət səviyyəsində fəaliyyət göstərən və həmin cəmiyyətdə yaşayan bütün xalqa məxsus

---

² «Əxlaqi-Nəsir» Bakı, 1980, səh. 177

və onun mənafeələrini ifadə edən iqtisadiyyatdır». Deməli, iqtisad elmini milli iqtisadiyyat kimi qəbul etmək olmaz və bu elm bəşəri xarakter daşıyır.

Məlum olduğu kimi, hər bir ölkənin özünə məxsus tarixi-iqtisadi inkişafı, təbii sərvətləri, iqlim şəraiti, milli adət-ənənəsi, psixoloji xüsusiyyətləri vardır.

Beləliklə, elmi araşdırmalardan belə məlum olur ki, milli iqtisadiyyat iqtisadi proseslərin milli zəmində fəaliyyətini əks etdirir və burada əsas problem milli iqtisadiyyatın formalaşması və inkişafı ilə yanaşı, daxildən və ya xaricdən mümkün ola biləcək təhlükələrin vaxtında qarşısının alınması və tənzimlənməsidir.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, hər bir ölkənin özünəməxsus tarixi milli inkişaf xüsusiyyətləri vardır. Məhz buna görə də milli iqtisadiyyatın formalaşması və inkişafı haqqında vahid qayda metodika vermək mürəkkəbdir və onu düzgün hesab etmək də olmaz. Odur ki, hər bir ölkədə iqtisadiyyat, birinci növbədə milli sərhədlər çərçivəsində formalaşdırılıb inkişaf etdirilməlidir. Belə ki, təkrar istehsal prosesi, həmişə milli təkrar istehsalı zəminində həyata keçirilir. Bu isə ümumilikdə, mövcud olan mülkiyyət formalarını tam əhatə edir.

Deməli, respublikanın iqtisadi inkişaf modeli də, qarışıq iqtisadiyyatın milli modeli kimi formalaşdırılmalıdır.

Lakin bütün bunlarla belə, bizə belə gəlir ki, milli iqtisadiyyatın tərkibini təşkil edən həlqələri təxminən aşağıdakı kimi təsnifləşdirmək olar:

- milli iqtisadiyyat, iqtisadi məkanca milli zəmində formalaşdırılıb inkişaf etdirilməlidir.

- milli iqtisadiyyat, ölkənin milli sərvətini, iqtisadi potensialını, məhsuldar qüvvələrin səmərəli yerləşdirilməsini, milli bazarı və ölkənin dünya iqtisadiyyatındakı mövqeyini müəyyən etməklə bərabər, onun müdafiə qabiliyyətinin getdikcə möhkəmləndirilməsini təmin etməlidir.

- dövlətin iqtisadiyyata müdaxilə forması və onun səviyyəsi, milli iqtisadiyyatın hərtərəfli formalaşması və dinamik inkişafını təmin etməlidir;

- milli, psixologiya və ənənəvi davranışda, cəmiyyət üzvlərinin məsuliyyətini müəyyənləşdirməklə, onun daha da dərinləşməsinə əsaslı təsir göstərməlidir;

- özünəməxsus milli xüsusiyyətlərin toplandığı birinci dərəcəli sosial

problemlərin həlli istiqamətlərini əks etdirməlidir.

Məlum olduğu kimi, daha əlverişli təbii-iqlim və geosiyasi məkana malik olan Azərbaycan Respublikası Qərblə Şərqi əlaqələndirən dəhlizdə yerləşmişdir.

Lakin inkişaf etmiş dünya ölkələrinin dərin marağına səbəb olan, bu regionun ərazisinin 20% erməni təcavüzkarları tərəfindən zəbt edilmiş, onun suveren hüquqları pozulmuş və nəticədə respublikanın sosial-iqtisadi inkişafında ciddi təhlükələrə səbəb olur.

Belə ki, indi zəbt edilmiş Dağlıq Qarabağ ərazisində əsasən narkotik bitkilər becərilərək yaxın və uzaq xarici ölkələrə yeridilir.

Digər tərəfdən zəbt edilmiş ərazilərdə yanğınlar törədilərək, zəngin flora və faunamız tamamilə məhv edilmişdir.

Odur ki, regionun ərazi bütövlüyünün bərpa edilməsi milli iqtisadiyyatın formalaşması və inkişafında habelə təhlükəsizliyin tənzimlənməsi istiqamətində həlledici rola malikdir.

Azərbaycan Respublikasının 20 illik təcrübəsi sübut etdi ki, onun müstəqil fəaliyyət göstərmək, milli təhlükəsizliyini qorumaq və dünya dövlətləri arasında layiqli yer tutmaq üçün imkanı var və bu imkan daha da genişlənir.

Müasir dövrdə iqtisadi təhlükəsizlik problemləri inkişaf etmiş dövlətlərin daxili və xarici siyasətinin tərkib hissəsi olmaqla bərabər, cəmiyyətdə xüsusi yer tutur. Belə ki, qloballaşma proseslərinin inkişafı və getdikcə onun daha da dərinləşdirilməsi iqtisadi təhlükəsizlik problemlərini bir daha aktuallaşdırmış olur.

Məhz buna görə də qloballaşma proseslərində hər şeydən əvvəl milli mənafehlərin düzgün və səmərəli tənzimlənməsi üçün lazımi mexanizmlərin və uyğun strategiyanın işlənilməsini tələb edir və onu əsl zərurətə çevirmiş olur.

Bu gün elmi mənbələrin əksəriyyətində təhlükəsizlik əsas iki elmi yanaşma baxımdan nəzərdən keçirilir:

1. Təhlükələrin olmaması kimi, yəni kimin yaxud nəyin tərəfindən kiməsə yaxud nəyəsə təhdidlərin olmadığı bir vəziyyət kimi (mütləq yanaşma).³

---

³ Дзалиев М.И. Основы обеспечения безопасности России. М.: ЗАО «Издательство «Экономика»», 2003, с. 9; Богданов И.Я. Экономическая безопасность России: теория и практика. М.: ИСПИРАН, 2007, 2007, с. 28-35.

2. Obyektin mövcudluğunun bütün müxtəlif və ziddiyyətli formalarının vahidliyi və maddi xüsusiyyətlərinin məcmusunda öz əksini tapan onun həyati əhəmiyyətli mühüm maraqlarının daxili və xarici təhlükələrdən mühafizəsinin daxili tərkibi kimi.⁴

Burada bir mühüm məsələyə diqqət yetirmək lazımdır.

Belə ki, dünyada təbii resursların məhdudluğu və bir qrup ölkələrdə o resursların müxtəlif səviyyələrdə olması, dünya ölkələrinin həmin resurslardan istifadə etməkdə iqtisadi-siyasi mübarizələrin güclənməsi ilə müşayiət edilir.

Məhz elə buna görə də bir ölkənin və ya bir qrup ölkələrin rəqabət qabiliyyətinin artması, digər ölkələrdə real təhlükə, onların milli maraqlarına hədələr kimi nəzərdən keçirilir.

Beləliklə, ümumilikdə iqtisadi təhlükəsizlik nəinki milli maraqların qorunmasını, həmçinin də milli iqtisadiyyatın milli maraqlar zəminində inkişaf etdirilməsinə və qorunmasına dair kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün dövlət institutlarının, bu mühüm fəaliyyətin həyata keçirilməsində tədbirlər sisteminin reallaşdırılması mexanizminin təmin edilməsi lazımdır.

Bu baxımdan elmi cəhətdən əsaslandırılmış düzgün sosial-iqtisadi siyasət həlledici rola malikdir.

Belə ki, ölkədə düzgün iqtisadi siyasət olmadan milli iqtisadiyyatın məqsədyönlü formalaşması və inkişafını təmin etmək qeyri-mümkündür.

Iqtisadi siyasətin müəyyənedici rolu, bazar iqtisadiyyatı şəraitində müstəqil dövlətçiliyimizə sahib olmaqla bərabər, sərbəst sosial-iqtisadi quruculuğun inkişaf etdirilməsi bazasında əhalinin maddi-mədəni həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi və habelə ölkənin müdafiə qabiliyyətinin daha da möhkəmləndirilməsindən ibarətdir.

Məhz buna görə də dövlətin iqtisadi siyasəti, hər şeydən əvvəl bütün ictimai həyatımızın əsası olan maddi istehsalın dinamik və proporsional inkişafının tənzimlənməsidir.

Müasir dövrdə o, bazar iqtisadiyyatı əsasında milli iqtisadiyyatın

---

⁴ Дмитриев А.П. Основы понятия общей и специальных теорий безопасности // Национальная безопасность / Сизов В.Ю., Афиногенов Д.А., Жуковский М.В., Копылок А.В., Поздняков А.И. и др. М., 2006, с. 15.

formalaşdırılması və inkişafına, istehsalın, işin keyfiyyətinin və səmərəliliyinin yüksəldilməsinin intensiv amillərindən istifadə edilməsinə yönəldilmişdir.

Deməli, dövlətin sosial – iqtisadi siyasətinin real nəticələri öz əksini ölkənin makroiqtisadi inkişaf səviyyəsində və habelə cəmiyyətin bütün sosial qrupp və təbəqələrinin həyat şəraitində tapır.

Beləliklə, düzgün işlənmiş sosial-iqtisadi siyasət, milli iqtisadiyyatın formalaşması və inkişafında ən etibarlı kompas olmuş və belə bir kompas olaraq qalır. Unutmaq olmaz ki, ölkənin sosial-iqtisadi həyatında dövlətin tənzimləyici rolu bir çox hallarda siyasi-strateji qərarların hazırlanması, qəbul olunması və tətbiq edilməsi ilə müəyyən edilir. Odur ki, qəbul edilən hər bir qərarın elmi cəhətdən düzgün əsaslandırılmasının əhəmiyyəti də yuxarıda qeyd edilən mühüm səbəblərdən bir daha artmış olur.

Bazar iqtisadiyyatlı dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, elmi cəhətdən, hər tərəfli əsaslandırılmış sosial-iqtisadi siyasət, ölkənin strateji inkişafında ən qüdrətli tənzimləyicidir.

Məhz buna görə də dövlətin sosial-iqtisadi siyasəti obyektiv – iqtisadi qanunların tələblərinə tam uyğun olaraq, istehsal, bölgü, mübadilə və istehlak fəaliyyəti, yeni bazar münasibətləri prinsiplərinə əsaslanmalıdır.

Müasir dövrdə dövlətin sosial-iqtisadi siyasətinin əsas istiqaməti onunla müəyyən edilir ki, ölkəmiz bazar iqtisadiyyatı quruculuğunun ilk mərhələlərində daha çox və mürəkkəb problemlər həll etməli olur ki, bunun da nəticəsində iqtisadi inkişaf bərabər, bəzi gözlənilən və gözlənilməyən iqtisadi təhlükələr də baş verə bilər.

Deməli, milli iqtisadiyyatın formalaşması, onun təhlükəsizliyinin tənzimlənməsi istiqamətləri bir-birini tamamlayan – iqtisadi siyasət və iqtisadi təhlükəsizlik, vahid ayrılmaz sistem halında tədqiq edilməsi xüsusi elmi və praktiki əhəmiyyətə malikdir.

Tarixi mənbələrdən məlum olur ki, «təhlükəsizlik» terminin meydana gəlməsi XII əsrə təsadüf edir. Lakin XVII əsrdə təhlükəsizlik anlayışı o qədər də geniş yayılmamışdır.

Mövcud ədəbiyyatlarda qeyd edilir ki, XII əsrdən XVII əsrədək «təhlükəsizlik» anlayışı «polis» anlamı kimi dəyərləndirilmişdir. Burada söhbət birinci növbədə dövlət quruluşunun təhlükəsizliyinin polis tərəfindən müdafiəsindən gedir.

Nəhayət, XVII-XVIII əsrlərdən başlamış bütün dünya ölkələrində təhlükəsizlik anlayışı daha geniş mənə kəsb etməklə, dövlət başçıları tərəfindən insanların, cəmiyyətin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi kimi mühüm vəzifənin yerinə yetirilməsi hesab edilmişdir.

Milli təhlükəsizlik anlayışı isə hələ 1904-cü ildə ABŞ prezidenti T.Ruzveltin tərəfindən işlədilməsi məlumdur. Belə ki, o, ABŞ Konqresinə xüsusi məktubunda Panama kanalı hövzəsində birləşmələrin təhlükəsini əsaslandırılmış, milli təhlükəsizliyin, milli maraqlarla eyniləşdirilməsini qeyd etmişdir.

Daha sonra bu istiqamətdə Amerika alimlərinin tədqiqatının əsas xəttini təşkil etmişdir. Beləliklə, Amerika alimləri milli təhlükəsizliyin dərk edilməsi mənbəyini milli maraqlar nəzəriyyəsində gördüklərini bəyan etmişlər.

Milli təhlükəsizlik - dövlətin, cəmiyyətin, şəxsiyyətin həyat tərzinin, milli dəyərlərin, daxili və xarici təhlükələrin geniş miqyasdan iqtisadi – siyasi, hərbi, informasiya, ekoloji tənzimlənməsini və müdafiə olunmasını əhatə edir.

Sonrakı dövrlərdə, xüsusilə Rusiyada, dövlət təhlükəsizliyinə daha üstün fikir verilməyə başlanmışdır ki, bu da iqtisadi təhlükəsizliyə diqqətin azalmasına səbəb olmuşdur. Beləliklə, bütün qeyd edilənləri nəzərdən keçirərək təhlükəsizlik anlayışına aşağıdakı kimi tərif vermək olar: «Təhlükəsizlik» həyatı vacib olan sosial maraqların, onun strukturlarının daxili və xarici təhlükələrdən müdafiə olunmasıdır.

Həyatı vacib maraqlara daxildir: dövlətin, cəmiyyətin, vətəndaşların və mütərəqqi inkişaf imkanlarını etibarlı təminatını təmin edən tədbirlər kompleksidir.

Beləliklə, təhlükəsizlik – dövlətin, cəmiyyətin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üzrə sosial fəaliyyətin nəticəsidir. Bu zaman fəaliyyətin predmeti təhlükənin konkret hədə forması kimi çıxış edir: hərbi, siyasi, iqtisadi və s. Belə hədənin konkret daşıyıcıları isə, sosial-ictimai hadisələrdir. İqtisadi və hərbi

təhlükəsizliyin qarşılıqlı əlaqəsinin təhlili zamanı effektiv istifadə oluna biləcək əsas elmi kateqoriyaların sırasında «təhlükə» anlayışını xüsusilə ayırmaq lazımdır.

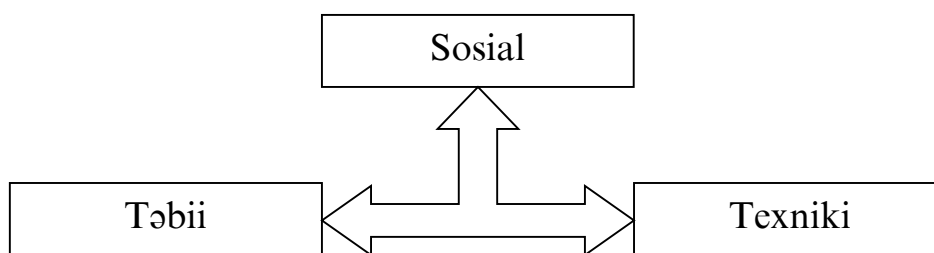
M.I. Djiliyovun fikrincə təhlükənin mənbəyi kimi elə, qüvvə (amilləri) başa düşmək lazımdır ki, onlar potensial olaraq və müəyyən şərtlər daxilində özü-ölyündə müxtəlif məcmular daxilində düşmək münasibət, zərərli xüsusiyyət, destruktiv təbiətə malikdirlər.⁵

Təhlükəsizlik sahəsində o, təhlükələrin aşağıdakı əsas mənbələrini ayırır (sxem 1):

- təbii – zəlzələ, sel, quraqlıq, atmosfer elektrik boşalmaları və s.;
- texniki – atom elektrostansiyaları, kimya sənayesi müəssisələri, digər müəssisələr, müxtəlif texnika növləri;
- sosial – ayrıca fərd, şəxslər qrupu, onların cəmiyyəti, cinayətkar, cinayətkar təşkilat, irticaçı-dövlət və s.⁶

Təhlükəsizliyin müxtəlif növlərinin təsnifatına çoxsaylı yanaşmalar şəraitində sosial, təbii və texniki amillərin təhlili əsasında onun 3 növünə ayrılması daha geniş yayılmışdır (sxem 1).

Hər bir fəaliyyət obyektləri üzrə təhlükəsizliyin tənzimlənməsi problemlərinə kompleks, sistemli yanaşma tələb edilir.

Sxem 1.1. Təhlükə mənbələrinin əsas sahələr üzrə təsnifləşdirilməsi

Bu sistem bir-biri ilə şaquli vəziyyətdə əlaqədə olan aşağıdakı üç səviyyələrdə tətbiq edilir:

1. Şəxsiyyətin təhlükəsizliyi;

⁵ Экономическая безопасность России / Под ред. В.К. Сенчагова. 2-е изд. М.: Дело, Дело, 2005, с. 21.

⁶ Дзлии М.И. Новая парадигма безопасности России // Основы обеспечения безопасности России. М.: ЗАО Изд-во «Экономика», 2003, с. 8-12.

2. Cəmiyyətin təhlükəsizliyi;
3. Dövlətin təhlükəsizliyi.

Iqtisadi təhlükəsizlik Qərbi ölkələrinə nisbətən ölkəmizdə yeni anlayış hesab edilir. Iqtisadi təhlükəsizlik, tənzimləmənin obyektini kimi aşağıdakı üç istiqamətlərdə həyata keçirilir: 1. Beynəlxalq iqtisadi təhlükəsizlik; 2. Milli iqtisadi təhlükəsizlik; 3. Xüsusi iqtisadi təhlükəsizlik.

1.2. Iqtisadi təhlükəsizliyin qorunması əsasında milli mənafehlərin təmin olunması

Milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsində milli mənafe və maraqlar əsas strateji xətt olmaqla bərabər, onun müdafiəsi üçün ölkədə lazımi iqtisadi və hərbi gücə malik olmalıdır.

Iqtisadi təhlükəsizlik obyektləri dövlət və onun sosial-iqtisadi sistemi, təbii resuslar, ictimai institutlar, təşkilatlar, fəaliyyətdə olan bütün sosial – iqtisadi subyektlər cəmiyyətin maraqlarını təşkil edir.

Iqtisadi təhlükəsizliyin subyektləri qanunvericilik, icraedici, məhkəmə qanunları, vergi, gömrük xidmətləri, milli məclisin müvafiq komissiyaları, banklar, birjalar, sığorta və pensiya kompaniyaları, ictimai istehlakçılar təşkil edirlər və bütün hallarda iqtisadi təhlükəsizliyin tənzimləyicisi dövlət hesab edilir.

Beləliklə, iqtisadi təhlükəsizlik şəraitində ölkə öz suveren inkişaf yolu ilə sosial-iqtisadi qüdrətini getdikcə daha da möhkəmləndirmiş olur.

Dünya ölkələrinin çoxillik təcrübələri göstərir ki, azad bazar iqtisadiyyatı şəraitində iqtisadiyyatın sabit, dinamik inkişafı ilə yanaşı, onun təhlükəsizliyinin tənzimlənməsi problemi hər bir müstəqil dövlətin ən başlıca vəzifələrindən biri olmuş və yenə də olmaqda davam edir. Bu baxımdan görkəmli dünya iqtisadçı alimlərinin, dövlət xadimlərinin mühüm problemə dair baxışlarının hərtərəfli araşdırılması xüsusi elmi və praktiki əhəmiyyət kəsb edir.

Müasir dövrdə qloballaşma, dünya ölkələri arasında siyasi, sosial – iqtisadi əlaqələrin getdikcə dərinləşdirilməsi probleminə bir daha nəzər yetirməyi tələb edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, keçid dövrü iqtisadiyyatını yaşayan ölkələrə, o cümlədən də Azərbaycan Respublikasına xarici investisiyaların cəlb edilməsi, bu ölkələrlə yanaşı həm də, bütövlükdə dünya iqtisadiyyatının inkişafına müsbət təsir göstərir. Bu baxımdan xarici investisiya mühitinə təsir göstərən kompleks amillərə daha ciddi nəzər salmaqla yanaşı, ümumilikdə investisiya proseslərinin və onun qiymətləndirilməsinə dair dövlətin və beynəlxalq təşkilatların rolu və funksiyaları daha da gücləndirilməlidir.

Milli iqtisadi siyasət kontekstində, iqtisadi təhlükəsizlik konsepsiyası iqtisadçı alimlərin daima diqqət mərkəzində olmuşdur.

Belə ki, hələ XIX əsrdən başlamış iqtisadi təhlükəsizliyin tənzimlənməsinə dair elmi-nəzəri baxışlar formalaşmış və dövrün qanunauyğunluqlarına müvafiq olaraq inkişaf etdirilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, inkişaf etmiş dünya ölkələrində dövlətin iqtisadiyyata müdaxilə edilməsi Nobel mükafatı laureatı ingilis iqtisadçı alimi Ç.Keynsin diqqət mərkəzində olmuşdur. Belə ki, hələ XVI-XVII əsrlərdə manufaktura istehsalının inkişafı, ölkələr arasındakı iqtisadi əlaqələrin genişlənməsinə təkan verməklə, milli təkrar istehsal prosesində ən mühüm amillərdən birinə çevrilmişdir.

XVIII-XIX əsrlərdə baş vermiş sənaye inqilabı nəticəsində iri maşınlı sənaye istehsalının yaranması, XIX əsrin sonuna onun miqyasının daha da genişlənməsinə imkan vermişdir. Beləliklə, XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində bazar iqtisadiyyatlı inkişaf etmiş ölkələrdə mallar ixracı ilə yanaşı kapital ixracı da həyata keçirilmişdir.

Ölkələr arasındakı kapital ixracının getdikcə artması iqtisadiyyatda köklü dəyişikliklərə səbəb olmaqla bərabər, onun təhlükəsizliyinin tənzimlənməsini də bir vəzifə kimi qarşıya qoymuş oldu.

Qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadiyyatın tənzimlənməsinə dair görkəmli dünya iqtisadçı alimləri arasında iki fikir ayrılığı mövcuddur. Belə ki, azad bazar iqtisadiyyatı tərəfdarlarından A.Smitə, J.B.Seyn, C.S.Milli, D.Rikardonu, V.Stolləri, P.Samuelsonu və başqalarını göstərmək olar.

Həmin qrupun aparıcı nümayəndələrindən biri olan A.Smitin fikrinə görə

bazar iqtisadiyyatı «gözə görünməz əl» vasitəsilə avtomatik olaraq öz-özünə tənzimlənən bir iqtisadi sistemdir.

Onun fikrincə, hər bir sərbəst dövlət öz milli iqtisadiyyatını getdikcə inkişaf etdirərək, ümumilikdə dünya əhalisinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə gətirib çıxarır.

Məhz buna görə də, o iqtisadi proseslərə dövlətin müdaxilə etməsinin məqsədəuyğun hesab etmirdi.

Onun fikrincə, dövlətin tənzimləmə siyasəti ancaq qiymətin səviyyəsinə təsir göstərməklə məhdudlaşmalıdır.

Belə ki, onların fikirlərinə dövlətin iqtisadiyyata müdaxilə etməsi iqtisadi tarazlığı poza bilər.

Bütünlüklə azad bazar iqtisadiyyatını müdafiə edən bu məktəbin əsasında «son faydalılıq» və «son məhsuldarlıq» nəzəriyyələri durur.

Qiymətin çevikliyinə əsaslanan həmin təlimin nümayəndələri belə hesab etdilər ki, tələb və təklifin nisbətinə uyğun olaraq qiymət sərbəst surətdə bu və ya digər istiqamətdə dəyişə bilər.

A. Smitin azad bazar iqtisadiyyatı nəzəriyyəsinin davamçılarından hesab olunan E.Bem-Baverk, F.Vizer, U.Cevans belə hesab edirdilər ki, dövlət istehsalın həcminə və məşğulluğun tənzimlənməsinə qarışmamalıdır.

Onlar insan tələbatlarının ödənilməsini başlıca problem hesab edərək, nemətlərin istehlak dərəcələri və bu nemətlərə olan istehlak tələbinin tədqiqini ön plana çəkirlər.

Onların fikrincə, bütün tarixi inkişaf dövrlərdə həm mikro, həm də makro, iqtisadi səviyyələrdə bazar sisteminin qanunları eynilik təşkil edir.

Klassik nəzəriyyə tərəfdarları makroiqtisadi səviyyədə istehsalın həcminə, məşğulluğun səviyyəsinə, dövlətin təsir göstərməsinin məqsədəuyğun saymırlar. Lakin, bazar iqtisadiyyatlı dünya dövlətinin təcrübəsi göstərir ki, əgər dövlət bu problemlərin həllinə müdaxilə etməzsə, azad bazar sistemi uzun müddət böhran vəziyyətində qala bilər.

Belə ki, «böyük durğunluq» 1929 -1933-cü illəri klassik nəzəriyyənin bir

çox müddələrinin səmərəsizliyinin əyani surətdə sübuta yetirmiş oldu.

Dövlət, ölkənin böhrandan çıxarmaq və bütövlükdə iqtisadi sistemin özünün mövcudluğunu qorumaq məqsədi ilə sərt tənzimləmə tədbirləri sistemi tətbiq etmək məcburiyyətində qaldı.

Tarixi inkişaf baxımından klassik nəzəriyyəni müəyyən modifikasiyalarla qəbul edərək, əvəzlənmiş nəzəriyyə neoklassik nəzəriyyədir.

Onların əsas nümayəndələrindən biri olan A.Marşall tarazlıq qiymət konsepsiyasını işləyib hazırlamışdır. Bu konsepsiya XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində dünya ölkələrində geniş yayılmışdır.

O, iki nəzəriyyənin, yəni D.Rikardonun «Əmək-dəyər» nəzəriyyəsi ilə C.Bem-Baverkin «Son faydalılıqlı» nəzəriyyəsinə uzlaşdırmaqla öz diqqətini eyni bir prosesin – dəyərin formalaşması prosesinin müxtəlif tərəflərindən cəmləşdirmişdir.

Neoklassiklərin zənnincə malların qiyməti iki amillə – son faydalılıq və istehsal xərcləri ilə müəyyən olunur: «istehsal xərcləri» və «son faydalılıq» prinsipləri şübhəsiz vahid ümumi tələb və təklif qanununun tərkib hissələridir: onlardan hər birinin qayçının tiyələrindən birisi ilə müqayisə etmək olar:

Neoklassiklər həm də «son faydalılıq» və «son kəmiyyətlər» konsepsiyasını işləyib hazırlamışlar. Bu konsepsiya həm tədavül, həm də istehsal dairəsində, nəinki məsrəflərin, habelə nəticələrin qeydə alınmasını nəzərdə tutur. O, insan fəaliyyətinin müxtəlif sahələrindən məsrəflərin minimuma endirilməsini və maksimum faydalılığın əldə olunmasına yönəldilir.

Ümumiyyətlə, bu nəzəriyyə məhsuldarlığın azalması qanununa əsaslanır. Bu qanunun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, digər amillərin sabit qalması şərti ilə amillərdən birinin ardıcıl artması, məsrəf vahidinə görə artımın əvvəlcə azalması, sonda isə dayanması ilə nəticələnir. proteksionizm tərəfdarlarının (C.Keyns, F.Listi, Ç.Kerin və s.) fikirləri əsasən mövcud iqtisadi durumu saxlamaq, yeni yaradılan milli sənayeni mühafizə etmək, dövlət büdcə gəlirlərini artırmaq, dempinqi neytrallaşdırmaq, ölkənin müdafiə qabiliyyətini möhkəmləndirmək, dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsini müdafiə edirlər.

Beləliklə, dünya təcrübəsində C.Keyns məktəbinin tərəfdarlarının irəli sürmüş olduqları nəzəri fikirlər təcrübədə özünü doğrultmaqla, müasir bazar iqtisadiyyatının tənzimlənməsində istifadə edilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, postsovet ölkələrinin bəzi iqtisadçıları, radikal iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi dövründə dövlətin iqtisadiyyata müdaxilə etməsinin islahatlaşdırma proseslərinə mənfi təsir göstərdiyini qeyd etmişlər.

Halbuki, iqtisadi islahatların düzgün və səmərəli həyata keçirilməsində dövlətin tənzimləyici rolu və funksiyası daha da gücləndirilməlidir.

Belə ki, sərt mərkəzləşdirilmiş planlaşdırma şəraitindən azad, bazar iqtisadiyyatı sisteminə keçid mikro, makro səviyyələrdə iqtisadiyyatın dövlət tərəfindən tənzimlənməsini əsil zərurətə çevirir.

Bizə belə gəlir ki, keçid iqtisadiyyatı dövründə dövlətin inzibati tənzimləmə alətindən daha geniş istifadə edilməlidir. Belə ki, keçid iqtisadiyyatı şəraitində sərt maliyyə, pul-kredit siyasətinin həyata keçirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Araşdırmalar göstərir ki, 1991-1994-cü illərdə respublikamızda bu mühüm problemlərə düzgün əməl edilmədiyindən ölkə iqtisadiyyatı dərin tənəzzülə uğramışdır.

Aydındır ki, belə şəraitdə dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsi olmadan ağır böhran şəraitindən xilas olmaq qeyri-mümkün olardı.

Bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar olaraq MDB ölkələrində, o cümlədən də Azərbaycan Respublikasında milli iqtisadiyyatın formalaşması və ümumilikdə iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi, onun təhlükəsizlik problemləri son zamanlar əsas tədqiqat obyektinə çevrilmişdir.

Bu istiqamətdə tədqiqat aparan rus iqtisadçı alimlərdən L.I.Abalkini, A.S.Bulatovu, E.F.Avdokuşini, I.S.Zikini, I.P.Faminskini, K.A.Setzonovu, P.V.Filomaqoviç, Q.Şaqalovu, V.K.Sençakovu və s. qeyd etmək olar.

Bu problemlə Azərbaycan iqtisadçılarından A.A.Nadirovu, Z.Ə.Səmədzadəni, A.K.Ələsgərovu, H.B.Allahverdiyevi, T.Ə.Quliyevi, Ə.Q.Əlirzayevi, A.Şəkərəliyevi, R.T.Həsənovu, M.Əhmədovu, K.F.Sadıqovu, K.S.Qafarovu, Ə.Əhmədovu və s. göstərmək olar.

Lakin problemlə əlaqədar elmi tədqiqatlar, araşdırmalar bir çox hallarda ümumi xarakter daşımaqla, konkret məsələlərin həllinə, xüsusilə bazar iqtisadiyyatı şəraitində milli iqtisadiyyatın formalaşması inkişafı və onun təhlükəsizliyinin tənzimlənməsi istiqamətində yönəldilən elmi-tədqiqatlar kifayət etmir. Odur ki, müasir şəraitdə daha doğrusu, iqtisadiyyatımızın dinamik inkişafı dövründə onun təhlükəsizliyinin tənzimlənməsinin tədqiqi əsas vəzifə olaraq, qarşıya qoyulmuşdur.

Bu baxımdan ölkəmiz əbədi müstəqillik əldə etməklə, azad bazar iqtisadiyyatı yolu ilə sürətlə irəliləyir.

Respublikada baş verən inamlı irəliləyişlər məqsədyönlü sosial-iqtisadi siyasətin uğurla həyata keçirilməsi nəticəsində baş vermişdir.

İndi ölkəmiz keçmiş iqtisadi sistemin əsaslı transformasiyası yolu ilə, yeni iqtisadi sistemə – bazar iqtisadiyyatına keçməklə, mövcud iqtisadi potensialdan, zəngin təbii resurslardan məstəqil dövlət olaraq sərbəst istifadə etməyə başlayaraq, beynəlxalq iqtisadi sistemə inteqrasiya edərək, dünya birliyinin tam hüquqi üzvi kimi fəaliyyət göstərir.

Beləliklə, bazar iqtisadiyyatının formalaşması ilə əlaqədar sərbəst dövlət büdcə sisteminə sahib olmaq və ümumilikdə iqtisadiyyatında əldə edilən bütün gəlirlərin bölüşdürülməsi şəraitində milli iqtisadiyyatın formalaşması və inkişafında baş verə biləcək təhlükəsizliyin tənzimlənməsi problemləri əsl zərurətə çevrilmiş olur.

Təcrübə göstərir ki, beynəlxalq maliyyə bazarı, dünya təsərrüfatı, transmilli korporasiya fəaliyyəti dərinləşdikcə, informasiya-telekommunikasiya texnologiyaların inkişafı dövlətlərarası iqtisadi təhlükəsizlik problemləri daha da mürəkkəbləşir.

Məlum məsələdir ki, beynəlxalq təşkilatlar və xarici investorlar bu və ya digər ölkəyə maraqsız xidmət göstərməzlər. Belə ki, hər bir fəaliyyətin arxasında güclü şəxsi mənafeələr durur. Məhz buna görə də ölkəmizdə edilən bütün xarici təkliflər respublikanın milli mənafeələri baxımından ətraflı təhlil edilməli və dərindən öyrənilib qiymətləndirilməlidir.

Müasir qloballaşma şəraitində milli iqtisadi inkişafın təhlükəsizliyi ilə bağlı dərin elmi tədqiqatlara və araşdırmalara xüsusi əhəmiyyət verilməlidir. Bu istiqamətlərdə dövlət ölkənin milli iqtisadi təhlükəsizlik konsepsiyasını işləməlidir.

Milli iqtisadi inkişaf təhlükəsizlik konsepsiyası, bütövlükdə cəmiyyətin mənafeyini, müstəqilliyin daha da möhkəmləndirilməsini, ərazi bütövlüyünü və nəhayət ölkənin sürətli sosial-iqtisadi inkişafının təmin edilməsini nəzərdə tutmalıdır.

Ölkədə həyata keçirilən düşünülmüş sosial-iqtisadi siyasətin nəticəsi artıq öz müsbət rolunu oynamaqla bərabər, iqtisadi təhlükəsizliyi möhkəmləndirməsinə öz təsirini də göstərməkdədir.

Iqtisadi təhlükəsizlik milli təhlükəsizliyin tərkib hissəsi olub, onun tənzimlənməsinin iqtisadi bazasını təşkil edir.

Milli təhlükəsizlik, iqtisadi təhlükəsizlik anlayışına nisbətən daha geniş məna daşıyır və mürəkkəbdir.

Z.Byezinskiyə görə isə milli təhlükəsizliyin əsasını dövlətin hərbi qüdrəti sosial-iqtisadi inkişaf, düzgün siyasət, mənəvi inkişaf təşkil edir. Hər şeydən əvvəl, milli təhlükəsizliyin tərkibinə siyasi, hərbi, iqtisadi, sosial, ərzaq, informasiya, demografiya, ekoloji və s. təhlükəsizlikləri aid etmək olar.

H.Kissençerə görə milli təhlükəsizlik millətin həyat tələbatının ödənilməsindən ibarətdir.

Inkişaf etmiş dünya ölkələrinin təcrübələri göstərir ki, iqtisadi təhlükəsizlik lazımi səviyyədə təmin edilmiş olarsa, dövlət milli təhlükəsizliyini təmin edə bilər.

Ümumiyyətlə, isə milli təhlükəsizlik beynəlxalq aləmdə qəbul edilmiş aşağıdakı 3 səviyyələrdə həyata keçirilir: şəxsiyyətin təhlükəsizliyi, cəmiyyətin təhlükəsizliyi, dövlətin təhlükəsizliyi.

Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin «İqtisadiyyatı güclü olan dövlət hər şeyə qadirdir» kəlamı bunu bir daha təsdiq edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, milli liderimiz Heydər Əliyev milli iqtisadi mənafeə əsas götürərək xarici investisiyaların cəlb edilməsi üçün əlverişli mühiti yaratmış və sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının əsasını qoymuşdur.

Ölkənin davamlı iqtisadi inkişafı əsasında möhkəm bazanın yaradılması iqtisadi təhlükəsizliyin tənzimlənməsi üçün əsas zəmin yaratmış olur.

Beləliklə, milli iqtisadi təhlükəsizlik problemləri ölkənin mənafeələrini düzgün əks etdirən maliyyə-kredit, investisiya siyasətindən ərzaq təhlükəsizliyinin vəziyyətindən bilavasitə asılıdır. Odur ki, dövlət daxili və xarici təhlükələrə qarşı ardıcıl müvafiq tədbirlər görməlidir.

Belə ki, dövlətçiliyə, o cümlədən milli iqtisadi inkişafa qarşı təhlükələrə səbəb ola bilən təxribatlara, korrupsiya, terrorizmə, narkomaniyaya qarşı tədbirlər həyata keçirilməlidir.

Bu baxımdan bizə belə gəlir ki, ölkədə milli iqtisadiyyatın təhlükəsizliyini tənzimlənməsi aşağıdakı əsas istiqamətlərdə daha da gücləndirilməlidir:

1. Milli iqtisadi inkişafda daxili və xarici təhlükəsizliyin vaxtında tənzimlənməsi;
2. Ölkənin sahib olduğu sərvətlərdən istifadə üzərində dövlət nəzarətinin daha da gücləndirilməsi;
3. Milli iqtisadiyyatın formalaşması və inkişafında müstəqil fəaliyyətin stimullaşdırılması və onun tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi.

Bəlli olduğu kimi, milli mənafe və iqtisadi inkişafın təhlükəsizlik problemləri bir-birilə üzvi surətdə bağlı olan geniş funksional, davamlı mühüm bir mürəkkəb prosesdir.

Burada dövlətin düşünülmüş daxili və xarici siyasəti xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Belə ki, milli iqtisadiyyatın inkişaf bazası hesab olunan mövcud milli sərvətlərdən düzgün və səmərəli istifadənin tənzimlənməsi iqtisadi inkişafda təhlükəsizliyin təmin edilməsinin əsas şərtlərindən biridir.

Dövlət ölkənin sosial iqtisadi inkişaf strategiyasını müəyyənləşdirməklə, onun təhlükəsizliyini təmin etməlidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, BMT-in respublikaya insan inkişafı haqqında hesabatında iqtisadi təhlükəsizliyə səbəb olan amillər aşağıdakı kimi təsnifləşdirilir:

- işsizlik;
- aşağı yaşayış standartları;
- sosial təbəqələşmə;
- korrupsiya, gizli iqtisadiyyat və qeyri-əlverişli biznes mühiti;
- xarici kapitaldan asılılıq;
- ilkin məhsulların ixracdan asılılıq;
- işçi qüvvəsinin (peşəkar və yaxşı təlim keçmiş üzvlərinin) ölkəni tərk etməsi;
- elmi tədqiqatlara və təhsilə qoyulan sərmayənin aşağı səviyyəsi;
- köhnəlmiş texnologiyalara və avadanlığa investisiya qoyulması və s.

Inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatlı ölkələrin təcrübələri göstərir ki, sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsində yeni texnika və texnologiyanın tətbiq edilməsi əsas vasitələrdən biri hesab edilir.

Məhz buna görə də milli iqtisadi inkişafa təsir göstərən hər bir amillər təhlükəsizlik baxımından hərtərəfli təhlil edilməklə, qiymətləndirilməlidir.

Odur ki, istənilən dövlət proqramı, investisiya layihəsi və ya digər geniş miqyaslı tədbirlər məhz iqtisadi təhlükəsizlik mövqeyindən ciddi, dəqiq öyrənilməlidir.

Bu məqsədlə daxili resurslar hesabına ərzaq təminatının səviyyəsi, əhali qrupları arasında gəlirlərin bölüşdürülməsindəki fərqlər, xarici borclar və s. kimi göstəricilər dərindən təhlil edilməlidir.

Bir qayda olaraq, sadalanan göstəricilərin optimal səviyyəsinin əldə edilməsi milli dəyərlərin qorunmasının təmin edilməsinə, qlobal iqtisadiyyatın sərbəst tələblərinə cavab verən milli iqtisadiyyatın inkişafına imkan verir.

Milli təhlükəsizlik və onun tərkib hissəsi olan iqtisadi təhlükəsizlik insanların həyat şəraitinin təminatı ilə bilavasitə əlaqədardır.

Tədqiqat göstərir ki, milli təhlükəsizlik əhalinin həyat tələbatının ödənilməsinə ölkənin qüdrətinin möhkəmləndirilməsinə, sosial, iqtisadi inkişafın təmin edilməsinə geniş imkanlar yaradır.

Ümumiyyətlə götürdükdə alimlərin fikrinə görə milli təhlükəsizlik təmi-

natının iki başlıca amili vardır:

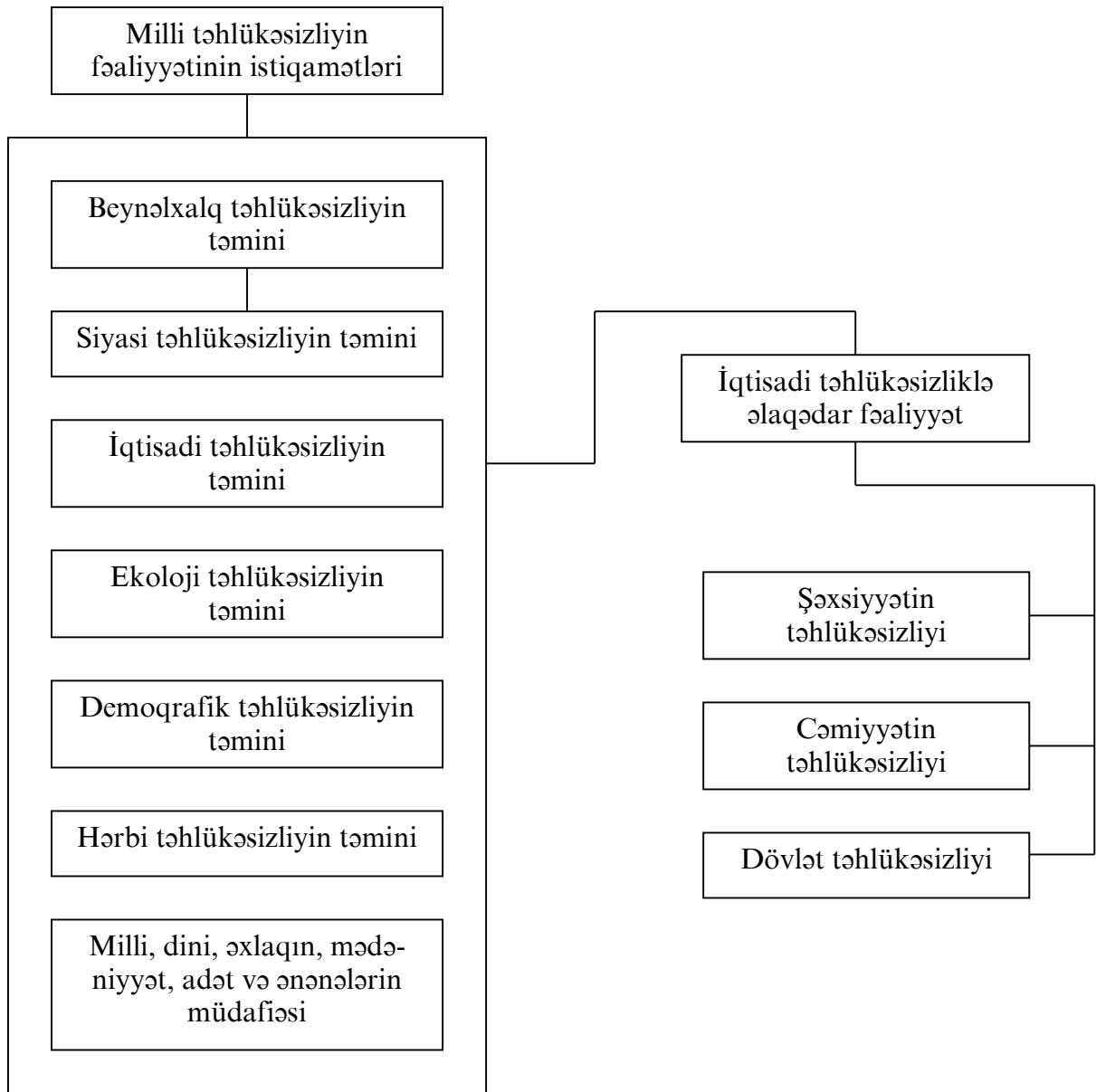
1. dövlət milli və iqtisadi təhlükəsizliyin başlıca təminatçısı və tənzimləyicisidir;

2. dövlətin – millətin inkişaf səviyyəsi, milli özünüdərketmə və nəhayət, səmərəli milli mənafe qorumaq və onun inkişaf etdirmək qabiliyyətinə malik olması.

Beləliklə, milli təhlükəsizlik iqtisadi təhlükəsizliklə bilavasitə əlaqədar olmaqla belə, milli təhlükəsizliyin tənzimlənməsinin əsas bazası hesab edilir.

Bu baxımdan beynəlxalq aləmdə qəbul edilmiş milli və iqtisadi təhlükəsizliyi əlaqələndirən aşağıdakı sxemə diqqət yetirmək lazımdır. Sxem 1.2-dən məlum olduğu kimi, istər milli və istərsə də iqtisadi təhlükəsizliyi ayrılıqda, yəni birbirindən təcrid halda təsəvvür etmək qeyri mümkündür və onları ancaq vəhdət halında, kompleks yanaşmaqla qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nail olmaq olar.

Müasir yanaşmaların təhlili əsasında dissertasiyanın müəllifi tərəfindən iqtisadi təhlükəsizliyin milli təhlükəsizliyi sistemində sonrakı metodoloji təhlilini təmin edən belə bir yanaşma formalaşdırılmışdır: təhlükəsizlik – təhlükənin (risk, təhdid, iddia) qeyri-mövcudluğu, qarşısının alınması, aradan qaldırılması, minimuma endirilməsi, obyektin ona zərər verə bilən yaxud onu tamamilə məhv edə biləcək daxili və xarici qüvvələrdən (amillərdən) mühafizəsidir.

Sxem 1.2. Milli və iqtisadi təhlükəsizliyin əlaqəsi

Təsnif olunan yanaşmaya əsasən təhlükəsizliyin aşağıdakı tipləri ayrılır:

- xəyali təhlükəsizlik – təhlükələrin, cəmiyyət üçün mövcud ola biləcək hər hansı kataklizm və təhdidlərin olmaması;

- real təhlükəsizlik – təhlükələrdən mühafizə olunma, onlara qətiyyətlə qarşı durmaq qabiliyyəti.

Müasir təhlükəsizlik nəzəriyyəsinin müxtəlif konsepsiyalarının elmi təhlili əsasında qeyd etmək olar ki, tamamilə mütləq təhlükəsizliyə nail olmaq mümkün deyil. Nəzərdən keçirilən aspektdə təhlükələrdən mühafizə praktiki olaraq.ö iqtisadiyyatın sabit və normal inkişafının təmin olunması üzrə tədbirlərin lokal

hissəsini təşkil edir. Bununla əlaqədar iddia etmək olar ki, iqtisadi və hərbi sahələrin dayandığı inkişafına yönəldilmiş istənilən mexanizm və vasitələr iqtisadi təhlükəsizliyin qorunması üzrə tədbirlər kimi nəzərdən keçirilə bilər.

Lakin bu problemin aspektlərindən birinə, yəni qloballaşma şəraitində ölkənin iqtisadi təhlükəsizlik məsələlərinə öz münasibətimizi bildirməyi zəruri sayırıq. Qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadi təhlükəsizlik – milli təhlükəsizliyin maddi əsasıdır. Onun siyasi, sosial, hərbi və s. tərkib hissələri ilə yanaşı ayrılmaz tərkib hissəsidir. O, milli təhlükəsizlik sisteminin mühüm elementidir.

Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin mahiyyətinin müəyyənləşdirilməsinə müasir yanaşmaların təhlili zamanı qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadi təhlükəsizlik iqtisadiyyatın elə bir vəziyyətini xarakterizə edir ki, bu zaman fərdin cəmiyyətin, dövlətin iqtisadi maraqlarının təminatlı qorunması siyasətin sosial yönümlülüyü ölkənin rəqabətqabiliyyətliliyi və hərbi mühafizə qabiliyyəti təmin olunmuş olsun.

Beləliklə, belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, qloballaşma şəraitində ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi – milli təhlükəsizlik sisteminin qloballaşma amili ilə şərtləndirilmiş təhdid və təhlükələrdən milli iqtisadi maraqların mühafizəsi ilə xarakterizə olunan keyfiyyət elementidir.

II FƏSİL

İQTİSADI TƏHLÜKƏSİZLİK STRATEGİYASINDA İQTİSADI SİYASƏTİNİN PRIORİTET İSTİQAMƏTLƏRİ

2. 1. Müasir şəraitdə milli iqtisadiyyatın təhlükəsizliyinin təmin olunmasında qloballaşma amilinin rolu

Qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadi və milli təhlükəsizlik problemləri hər bir suveren, müstəqil, dövlətin daimi diqqət mərkəzində olmalıdır.

Belə ki, milli təhlükəsizliyə təsir göstərən amillər sistemində iqtisadi təhlükəsizliyin həlledici rolu və əhəmiyyəti vardır.

Heç də təsadüfi deyildir ki, inkişaf etmiş dünya ölkələrində iqtisadiyyatın getdikcə inkişafına, onun dünya bazarında rəqabətliyinin möhkəmləndirilməsinə müstəsna əhəmiyyət verilmiş və yenidən verilməkdədir.

Təcrübə göstərir ki, təbii ehtiyatlarla zəngin olan hər bir müstəqil dövlət yeni, daha mütərəqqi texnologiyaya malik olmaqla bərabər, dünya bazarında sabit yer tutmağa qadirdirlər.

Odur ki, ikinci dəfə öz müstəqilliyini əldə etmiş Azərbaycan Respublikası, müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitinə tam uyğun daxili və xarici siyasətə malik olmalıdır.

Bu strateji problemlərin həllində əsas yeri milli iqtisadiyyatın inkişafı ilə əlaqədar olaraq onun təhlükəsizliyinin tənzimlənməsi məsələləri durur.

Inkişaf etmiş dünya ölkələrinin çox illik təcrübəsi sübut edir ki, hər bir müstəqil dövlət, birinci növbədə sabit dinamik milli iqtisadiyyata malik olmaqla bərabər, onun təhlükəsizliyini hər an qorumağa qadir olmalıdır.

Lakin qloballaşan dünyada, hər bir müstəqil dövlət özünə məxsus, sosial-iqtisadi siyasət əsasında, milli iqtisadiyyatı formalaşdırıb, inkişaf etdirmək imkanına malik olduğu halda, siyasətin, yalnız milli deyil, onun dünyəvi xarakter daşdığından bütövlükdə iqtisadiyyat qlobal, təhlükələrə məruz qalma ehtimalından heç də kənarda deyildir.

Bu baxımdan dünyada nüvə silah istehsalının qadağan edilməsi və onun sınaqdan keçirilməsinin qarşısının alınması müasir dövrün ən başlıca təxirə-

salınmaz qlobal təhlükəsizlik problemlərin əsası olaraq qalır.

Belə ki, hər hansı bir dövlət tərəfindən nüvə təhlükəsizliyinə qarşı vaxtında ciddi, birmənalı, tədbirlər görülməzsə, kainat məhv ola bilər. Məhz buna görə də bəşəri siyasi strategiya tarixi inkişafın reallığını nəzərə almaq şərti ilə həyata keçirilməlidir.

Deməli, indiki iqtisadi qloballaşma dövründə bütün dövlətlərin, xüsusilə də, inkişaf etmiş dünya dövlətlərinin, bütün səyləri yalnız bir ali məqsədə – nüvə müharibəsi təhlükəsinin qarşısının qətiyyətlə alınması istiqamətlərində birləşdirilməlidir.

Daha doğrusu, qloballaşan dünya iqtisadiyyatı prosesində, dövlətlərarası tərkisilah haqqında müqavilələrin bağlanması, ona sözsüz əməl edilməsi, siyasi-iqtisadi və mədəni əlaqələrin gətdikcə genişlənməsi, hər bir dünya ölkələrində siyasi-iqtisadi sabilliyin əsl təminatçısına çevrilməlidir.

Məlum olduğu kimi, siyasi strategiyada əsas mənafe, dövlət mənafeyi, milli mənafedir. Lakin bəzi hallarda beynəlxalq şərait dəyişsə belə, milli mənafe siyasətin əsas istiqaməti olaraq qalmalıdır.

Bu baxımdan Böyük Britaniyanın sabiq baş naziri Çerçil vaxtı ilə qeyd etmişdir ki, İngiltərənin anti Fransa, anti Almaniya siyasəti yoxdur.

Siyasətin qanununu siyasi vəziyyət müəyyənləşdirilir.

Odur ki, bəşəri iqtisadi qloballaşma problemlərin həllinə birtərəfli deyil, kompleks məqsədli münasibət bəslənməlidir.

Tarixi təcrübələr sübut edir ki, adətən böyük müharibələrin baş verməsinə əsasən məhəlli müharibələri səbəb olur.

Belə ki, iri dövlətlər silah istehsalına xərcləri ilbə-il artıraraq daha çox silahlar istehsal edir və silaha ehtiyacı olan dövlətlərlə silah alverinə qoşularaq bir növ milli müharibələrin silahlandırıcılarına çevrilmiş olurlar.

Rusiyanın Ermənistan Respublikasını silahlandırması buna əyani misaldır. Belə ki, hal-hazırda Rusiya Ermənistanda çoxlu S=300 tipli paket kompleksi və digər müasir hərbi texnika yerləşdirilmişdir. Bu təhlükəli proseslər hələ də davam etdirilməkdədir.

Bir sözlə, hal-hazırda Ermənistan ərazisi Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi olan Dağlıq Qarabağ Rusiyanın hərbi platsdarmına çevrilmişdir.

Burada akademik Dalinin dahiyənə sözü necə də yerinə düşür. Onun fikrincə qüvvə ağılın məzarıdır.

Dünya təcrübəsində müharibələr yolu ilə sabit iqtisadiyyat quran dövlət olmayıb və bizim fikrimizcə ola da bilməz.

Belə ki, XX əsrdə dünyada ən böyük və dəhşətli müharibə (1941-1945-ci illər) Almaniya ilə keçmiş SSRI arasında baş vermişdir.

Həmin müharibədə 20 milyondan çox sovet adamları həlak olmuşdur ki, bu da ikinci dünya müharibəsində 50 milyondan çox insan itkisinin 40%-i deməkdir. Bu müharibə nəticəsində trilyon dollarla dəyən maddi ziyanı da unutmamaq olmaz. Deməli, müharibə hər bir dövlət üçün unudulmaz tarixi dərs olmaqla bərabər, düzgün nəticə çıxarmalı, əhəlinin milli təhlükəsizliyini təmin etmək üçün bütün imkanlarını əməli surətdə birləşdirməlidirlər.

Alman filosofu K.Uasper özünün «Alman müqəssirliyi» əsərində qeyd etmişdir ki, faşizmin fəlakətlərinin meydana gəlməsində yalnız faşistlər deyil, bütün millətləri günahlandırır ki, insanlığa qarşı çevrilən ideologiyanın qarşısını vaxtında almalı idilər.

Məhz buna görə də ölkələrin sosial iqtisadi inkişaf strategiyasından asılı olmayaraq dövlətlər arası siyasi münasibətlər vahid bir müstəvidə birləşdirilmədən iqtisadi qloballaşma lazımı nəticə verə bilməz.

Odur ki, bu istiqamətlərdə qlobal problemlərin həllinə ancaq bütün dünya dövlətlərinin, xüsusilə inkişaf etmiş nəhəng dövlətlərin, beynəlxalq nüfuzlu təşkilatların birgə səyləri nəticəsində nail olmaq mümkündür.

Beynəlxalq iqtisadi qloballaşma son dərəcə mürəkkəb və çox cəhətli problem olmaqla belə, qaçılmaz və yeniləşən prosesdir. Araşdırmalar göstərir ki, dünyada ilk dəfə 1963-cü ildə qloballaşma barədə fikir yürüdən amerikan alimi T.Levitta olmuşdur.

Lakin bu barədə daha ətraflı araşdırmalar aparan yapon alimi K.Otelinin xüsusi xidmətləri olmuşdur. Onun hələ 1990-cı ildə nəşr edilmiş «Sərhədsiz

dünya» adlı əsərində iqtisadi qloballaşma haqqında daha geniş araşdırmalar aparılmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, indiki dövrdə iqtisadi qloballaşmaya dair dünya alimlərinin və bəzi dövlət məmurlarının fikirlərini ümumiləşdirərək belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, bu problemin həllinə dair hələlik müfəssəl fikir söyləyənlər demək olar ki, yoxdur. Belə ki, bir qrup iqtisadçı alimlər qloballaşmanın inkar edilməzliyi ilə yanaşı onun üstün və mənfi cəhətlərini qeyd etmişlər.⁷ Digər qrup iqtisadçılar isə qloballaşmanın heç də bütün dövlətlər üçün əhəmiyyətli olmamasından danışaraq, onun yalnız inkişaf etmiş nəhəng ölkələr üçün əlverişli olmasını qeyd etmişlər.^{8,9}

Məlum olduğu kimi, iqtisadi qloballaşma prosesləri əsasən istehsal, bazar (ticarət) və maliyyə istiqamətlərində həyata keçirilməklə, hər bir iştirakçı dövlətin milli maraqlarını təmin etməklə bərabər, bütövlükdə onların iqtisadi inkişaf təhlükəsizliyinə xələl gətirməməlidir.

Qeyd edilən istiqamətlər sırasında ən geniş inkişaf etmiş beynəlxalq ticarət əlaqələrinə qısaca olmuş olsa da nəzər salmaq lazımdır.

Məlumdur ki, bu mühüm mərhələdə hər bir dövlətin ümumi dünya əmtəə mübadiləsində real iştirakı aşkarlanır, ölkələrin rəqabət qabiliyyəti müəyyən olunur və bu əsasda beynəlxalq ticarət əlaqələrinin strateji inkişaf istiqamətləri müəyyənləşdirilir.

Bazar iqtisadiyyatının «atası» hesab edilən A.Smit qeyd etmişdir ki, beynəlxalq ticarətin bünövrəsini ölkələrdə mütləq xərclərin müxtəlifliyi təşkil edir.

Deməli, bu və ya digər ölkəyə o mallar, gətirilməlidir ki, onların mütləq xərcləri öz ölkəsindəki, xərclərdən az olsun.

A.Smitin bu düzgün fikri D.Rikardo tərəfindən daha da inkişaf etdirilərək, müqaisəli xərclər nəzəriyyəsini əsaslandırılmışdır. Onun fikrinə əsasən, hər bir ölkə elə mallar üzrə ixtisaslaşmalıdır ki, başqa ölkələrlə müqaisədə xərcləri daha az

⁷ Юдаева К., Ясин Е., Стратегия – 20050: справится ли Россия с вызовами глобализации? // Вопросы экономики, 2008, № 5, с. 10.

⁸ Мухин И.В., Экономическая безопасность в системе национальной безопасности Российской Федерации: Монография, М.: МАЭП, 2004, с. 16.

⁹ Фомин С.А. Обеспечение национальной безопасности. М.: Флинта, 2007, с. 139-143.

olmuş olsun.

Alimin fikrincə ticarətin tam liberallaşdırılması əsasında müqaisəli xərclər prinsipi avtomatik fəaliyyət göstərir və özlüyündə optimal ixtisaslaşmaya gətirib çıxardır.

Beynəlxalq ticarətin mühüm cəhətlərindən biri də dünya qiymət sisteminin formalaşmasıdır.

Məlum olduğu kimi, həmin qiymətlər beynəlxalq istehsal xərclərinə əsasən formalaşır.

Daha doğrusu, dünya bazarlarında olan ölkələrin istehsal xərcləri nəzərə alınır.

Bununla belə, dünya bazarında bu və ya digər mallara olan tələb və təklif də qiymətlərin formalaşmasına öz təsirini göstərir. Deməli, dünya bazarına istehlak tələbatı artmaqda olan ölkələr vahid dünya qiymətlər şəraitində dirçəlmək əvəzinə daha da zəifləmiş olurlar.

Inkişaf etmiş dövlətlərin isə bazar inhisarçılığı getdikcə güclənir və bu isə qloballaşmada mənafehlərin düzgün balanslaşdırılmamasına səbəb olur.

Məhz buna görə də bizə belə gəlir ki, qloballaşdırılan dünya satış bazarında satış qiymətləri ölkələrin sosial – iqtisadi vəziyyətindən asılı olaraq fərqləndirilməlidir.

Bütün bunları nəzərə alaraq belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan dövlətlər üzrə qiymət səviyyəsi, keçid iqtisadiyyatını yaşayan dövlətlərə nisbətən yüksək və orta zəif dövlətlərdə isə daha aşağı qiymət səviyyələri nəzərdə tutula bilər.

Göründüyü kimi iqtisadiyyatın qloballaşdırılması problemləri düşünülmüş və elmi cəhətdən əsaslandırılmış müddəalara əsaslanmalıdır.

Müəllifin fikrincə, qloballaşma şəraitində, daxili tələbatının və istehsalının həcmi o qədər də böyük olmayan Azərbaycan son məhsulu istehlakçıların zövqünə və istehlakçıların texnoloji imkanlarına uyğunlaşdırmaqla deyil, öz yerini ilk növbədə innovasiya prosesinin fundamental tədqiqatlar aparılan və yeni məhsulun prinsiplial ideyası formalaşan mərhələlərində axtarmaqla məşğul olmalıdır.

Azərbaycanda kommersiya innovasiya sektorunun sonrakı inkişafı bir sıra problemlərlə qarşılaşa bilər. Fikrimizcə, onlardan birincisi – maliyyə problemidir. Səmərəli innovasiya sektorunun yaradılması innovasiya fəaliyyəti prosesində yaranan riskləri diversifikasiya etmək qabiliyyətində olan səmərəli maliyyə sisteminin olmasını tələb edir.

İkinci, daha çətin problem – cəmiyyətin və dövlət hakimiyyəti orqanlarının risklərə qarşı münasibətinin bütövlükdə dəyişməsi, eksperiment və innovasiyalar stimullaşdıran, eyni zamanda risklərlə suiistifadəni mümkün qədər məhdudlaşdıran institutların yaradılması.

Bundan əlavə, kompaniyalar tərəfindən innovasiyalara daxili tələbin artırılması üçün inhisarçı mövqe tutan malgöndərənlərə rəqabətin təzyiqini artırmaq zəruridir. Innovasiyalı məhsulun beynəlxalq bazarlara çıxarılması üçün isə, bu bazarların fəaliyyət mexanizmi ilə tanışlıq və əmtəələrin xaricdə distribyutor kanallarının yaradılması üçün zəruri olan digər fəndlərə və biliklərə malik olmaq lazımdır.

Son illər qlobal maliyyə bazarı çox yüksək tempiylə artır. Bu əhəmiyyətli dərəcədə həm inkişaf etməkdə olan bazarların kapitallaşmasının artması, həm də maliyyə axınlarının artan liberallaşması ilə şərtləndirilmişdir. Qeyd edək ki, bu zaman maliyyə bazarı əmtəə bazarlarına nisbətən daha çox qloballaşmaya məruz qalmış olur. Bütün dünya ölkələri və konkret regionun kompaniyaları üçün maliyyələşdirilməsi kanalı kimi çıxış edən qlobal və regional maliyyə mərkəzləri meydana gəlir.

Getdikcə yerli kompaniyaların maliyyə tələbatlarının təmin olunmasının əsas mənbələri kimi milli maliyyə bazarlarının əhəmiyyəti azalır. Ölkələr arası kapital axınları artır. Bu həm birbaşa, həm portfel, həm də digər investisiyalara aiddir.

Regionda Azərbaycanın mövqeyini və rolunu nəzərə alaraq perspektivdə ölkəmiz belə bir mərkəzlərdən biri ola bilər. Lakin bunun üçün Azərbaycan bazarını həm yerli, həm də xarici kompaniyaların vəsaitlərinin qoyuluşu baxımından cəlbedici edə biləcək bir sıra institusional dəyişikliklər həyata keçirmək lazımdır.

Bundan əlavə, bu bazar öz şəxsi maliyyə resurslarının böyük həcmi təmərküzləşdirməlidir.

Bu gün Azərbaycan kifayət qədər inkişaf etməmiş maliyyə sisteminə malik olan ölkələr qrupuna aiddir ki, burada kapitalın iki tərəfli axınları maliyyə resurslarını özündə yaratmaq əvəzinə xaricdən «idxal» etməyə imkan verir.

Kredit və fond bazarının inkişafı eləcə də əsas kapitalla investisiyaların maliyyələşdirilməsi yerli əmanətlərin investisiyalara transformasiyası hesabına yox, xarici investisiya axınları hesabına həyata keçirilir.

Bəlli məsələdir ki, bu yol iqtisadi artımın qarşısında maliyyə sisteminin çatışmamazlıqları ilə bağlı çətinlikləri dəf etməyə imkan verir və sürətli iqtisadi inkişafa səbəb olur. Lakin eyni zamanda, Qazaxstanın son təcrübəsindən göründüyü kimi: birincisi, bank tənzimləməsi sistemi bank sektorunun tələbatlarından geri qalır; ikincisi, maliyyə sistemi risklərin idarə olunmasının adekvat metodlarını vaxtı-vaxtında işləyib hazırlamağı çatdıra bilmir; üçüncüsü, ölkə beynəlxalq maliyyə böhranlarının təsirinə daha çox məruz qalmış olur.

Nəticədə, maliyyə böhranları daha tez-tez baş verir və deməli, iqtisadi artımın sürətinin qeyri-sabitliyi güclənir. Bununla belə, bütövlükdə maliyyə sisteminin liberallaşdırılmasının iqtisadi artıma təsirini müsbət qiymətləndirmək olar.

Yeni inkişaf etməkdə olan ölkələrin (Çin, Hindistan və s.) əhali və biznes fəaliyyətlərinin ərzaq, enerji və digər resurslara tələbatı getdikcə artır.

Bu gün mütəxəssislərin əksəriyyəti, belə bir fikirdədir ki, 2000-ci illərin ortalarında enerji daşıyıcılarının qiymətinin qalxması əhəmiyyətli dərəcədə yeni inkişaf etməkdə olan ölkələrdə onlara tələbin artması ilə meydana çıxmışdır. BMT-nin məlumatlarına əsasən təkcə ərzaq məhsullarının dünya üzrə qiymətləri 2000-2008-ci illər ərzində 65% artmışdır.¹⁰

Nəticədə, dünya kənd təsərrüfatı istehsalının yeni tənzimləmə üsullarına keçidindən iqlim dəyişikliklərinin neqativ təsirlərinin aradan qaldırılması üzrə birgə tədbirlərin reallaşdırılmasına qədər bir sıra qlobal problemlərlə üzləşmişdir.

---

¹⁰ Tornell A., Westermann E., Martinez L., The Positive Link Between Financial Liberalization, Growth and Crises // NBER Working Paper № 10293, February, 2004.

Kifayət qədər enerji daşıyıcıları resurslarına malik olan Azərbaycan üçün belə vəziyyət eyni zamanda həm imkanlar, həm də risklər yaradır. Lakin iqtisadi siyasətin vəzifəsi ondan ibarətdir ki, ölkə «resurs xəbəliyi»nə məruz qalmasın, yəni təbii sərvətlərdən asılılıq inkişafın ləngiməsinə gətirib çıxarmasın.

Neft ixrac edən ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, bu problemi dövlət vəsaitlərinin təbii resursların çıxarılması və emalı ilə bağlı olmayan qeyri-neft sektoru və sahələrinə yönəltməklə həll etmək olmaz. Burada inkişafı stimullaşdıran institutsional mühitin formalaşdırılması tələb olunur.

Yuxarıda göstərilənlərin təhlili əsasında qeyd etmək lazımdır ki, qloballaşma prosesini iqtisadiyyatın aşağıdakı sahələrini əhatə edən fəaliyyət növlərinin məcmusu kimi nəzərdən keçirmək lazımdır:

- intellektual mülkiyyətin obyektləri, əmtəə xidmət, texnologiyaların ticarəti;
- istehsal amillərinin hərəkəti (işçi qüvvəsi, kapital, informasiya);
- maliyyə-kredit və valyuta əməliyyatları (əvəzsiz maliyyələşdirmə və yardım, beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin subyektlərinə kredit və borclar);
- istehsal, elmi-texniki, texnoloji və informasiya əməkdaşlığı.

Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunmasına təsir edən qloballaşma amili elmi ədəbiyyatda aşağıdakı kimi nəzərdən keçirilir:

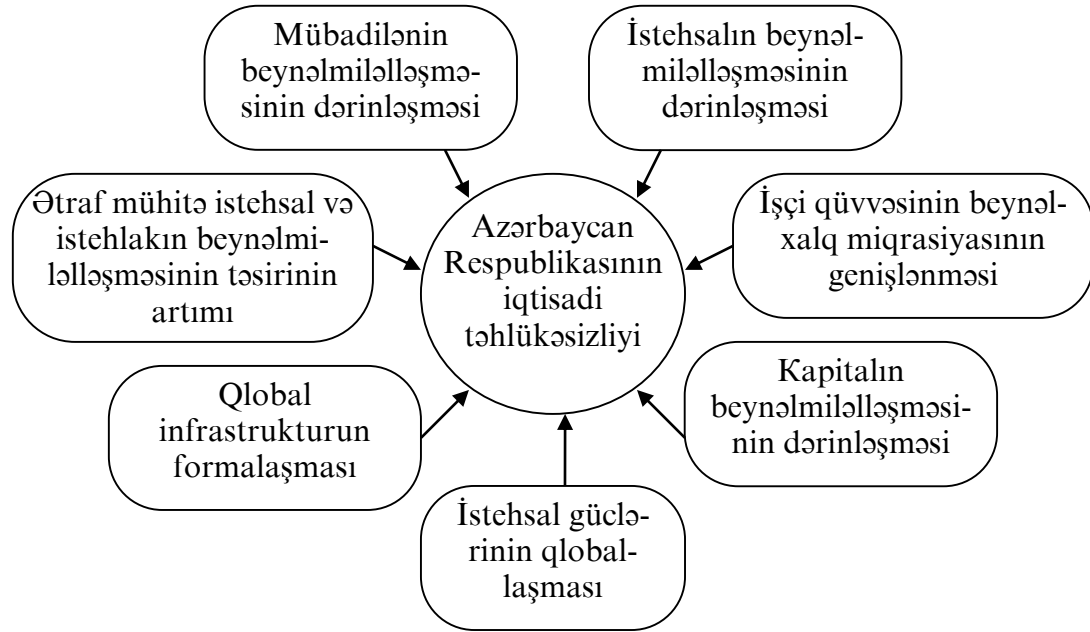
1. Təsərrüfat həyatının beynəlmilləşməsi və dövlətlər, sahələr kompleksləri və firmalar arasında müxtəlif beynəlxalq əlaqələrin güclənməsi nəticəsində inkişaf edən obyektiv qlobal tendensiya kimi.

2. Getdikcə daha çox qlobal xarakter kəsb edən müxtəlif problemlərin (xüsusilə iqtisadiyyat, ekologiya, maliyyə, nəqliyyat, əhalinin miqrasiyası və s. sahələrdə) həlli yollarını təklif edən konsepsiya kimi.

3. Dünya bazarının bir subyektlərinin rəqabət qabiliyyətinin (Trans Milli Kompaniya, Təşkilatlar və ölkələr) digər subyektlərin hesabına artırılmasına yönəldilmiş beynəlxalq layihə kimi.

Dünya iqtisadiyyatının müasir qloballaşması dissertasiya işində ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinə təsir edən aşağıdakı şərtlər və amillər aspektindən nəzərdən keçirilmişdir: istehsalın və mübadilənin beynəlmilləşməsinin dərinlənməsi,

istehsal güclərinin qloballaşması, qlobal infrastrukturun formalaşması, işçi qüvvəsinin beynəlxalq miqrasiyasının miqyasının genişlənməsi, kapitalın beynəlmiləlləşməsinin dərinləşməsi, ətraf istehsal və istehlakın beynəlmiləlləşməsinin təsirinin artımı və s. (sxem 1)

Sxem 1. Dünya iqtisadiyyatının qloballaşmasının şərtləri və amillərinin Azərbaycan Respublikasının iqtisadi təhlükəsizliyinə təsiri

Beləliklə, Azərbaycan Respublikasının iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunmasının maraqları nöqtəyi nəzərdən dissertasiya işində müəllif tərəfindən qloballaşma əmtəə, xidmət, kapitalın beynəlxalq axınlarının sərhədsiz mübadiləsinin müxtəlifliyinin və həcmnin artması, eləcə də texnologiyaların daha da sürətli və geniş «diffuziyası» nəticəsində bütün dünya ölkələrinin artan qarşılıqlı iqtisadi asılılığı kimi əks etdirilmişdir.

Ən ümumi formada qloballaşma müasir dünyanın ümumi bir bütövlüyə hərəkəti kimi müəyyən oluna bilər, hansı ki, bu zaman bir milli iqtisadiyyatın effektiv inkişafın digərlərinin inkişafı olmadan mümkün olmur.

2.2. İqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsində dövlətin gömrük siyasətinin rolu

Xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi istehsalın stimullaşdırılmasına və əhalinin tələbatının ödənilməsinə xidmət etməlidir. Dünya təcrübəsinə əsaslanmaqla ölkədə ixrac məhsullarının ümumi həcmi artırılması ilə yanaşı onun strukturunda daha çox maşın, texnika və elm tutumu məhsulların payının artırılmasına xüsusi diqqət verilməlidir. İxracın stimullaşdırılması üçün krediti və sığorta tədbirləri həyata keçirilməlidir ki, bu da nəticə etibarilə ixrac üçün istehsal olunan məhsulların çeşidinin və keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına, rəqabət qabiliyyətli texnologiyanın və hazır məhsulun istehsalına səbəb olacaqdır. Ölkədə xarici iqtisadi fəaliyyətin səmərəliliyini yüksəltmək məqsədilə respublika üçün xarakterik sahələr olan neft, kimya və maşınqayırma kompleksinin məhsullarına cəlb edilən xarici şirkətlərin resurs imkanlarının istifadəsinə uyğun hökumət proqramı əsasında tənzimlənmə siyasəti həyata keçirilməlidir. Dövlət öz idxal siyasətində daxili bazarı yerli istehsal hesabına formalaşdırmağa çalışmalı, istehsalın artımına səbəb olan maşın və texnologiyaların gətirilməsinə nail olmalıdır.

Adətən istehlak amilləri bir sıra iqtisadi və sosial tədbirlər vasitəsilə reallaşdığı üçün onların formalaşması prosesi idxalın strukturuna xeyli təsir edir. Əgər əhalinin əmtəə və xidmət istehlakına olan tələbatı yerli istehsal hesabına formalaşan bazar vasitəsilə təmin edilirsə, onda bazar iqtisadiyyatı şəraitində satış üçün gətirilən istehlak malları artır.

Göründüyü kimi, bütövlükdə idxal və ixrac prosesi ölkənin gələcəkdə həyata keçirəcəyi təşkilati, iqtisadi və proqnoz xarakterli tədbirlərin formalaşmasından və idarə edilməsindən asılı olacaqdır. Həmin tədbirlər isə gömrük siyasətinin aparılmasının nəzəri və metodoloji prinsipləri əsasında formalaşır.

Gömrük siyasəti ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf siyasətinin tərkib hissəsi olmaqla onun iqtisadi təhlükəsizliyini qorumağa və səmərəli inkişaf yollarını müəyyən etməyə yönəldilmişdir. Düşünülmüş gömrük siyasətinin aparılması aşağıdakı problemlərin həllinə istiqamətlənir:

- iqtisadiyyatın dinamik inkişafına;
- yerli iqtisadi resurslardan istifadəni genişləndirməyə və məşğulluğun səmərəli təşkili formalarını inkişaf etdirməyə;
- regional iqtisadi inkişaf meyillərini, regional daxili inkişafın artım meyillərini təmin etməyə;
- beynəlxalq korporasiyalarda, xarici iqtisadi birliklərdə aparıcı rol oynamağa;
- əhalinin sosial inkişafı və istehlakının səmərəli yollarını müəyyənləşdirməyə.

Gömrük məəcəlləsi gömrük işi sahəsində qanunlar sistemini özündə əks etdirməklə, idxal və ixrac siyasətinin kompleks qanunverici bazasını təşkil edir. O, respublikanın iqtisadi təhlükəsizliyinin və maraqlarının qorunmasını, ölkə iqtisadiyyatının dünya iqtisadi inteqrasiya sistemində rolunun artırılmasını təmin edən hüquqi, iqtisadi və təşkilati münasibətləri tənzimləmək baxımından işlənilib hazırlanmış qanunvericilik sistemidir. Gömrük işinin təşkili mexanizmləri idxal və ixrac qanunlarını icra edən prinsiplərə uyğun olaraq tərtib edilir. Bu qanunların ilkin şərtləri və reallaşma prinsipləri müəyyən edilir.

1997-ci ildə qəbul edilmiş və indiyə qədər bir çox dəyişikliklərə məruz qalmış Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi ölkədə gömrük siyasətinin həyata keçirilməsinin hüquqi, iqtisadi və təşkilati əsaslarını müəyyən edir. Burada gömrük nəzarəti və gömrük rəsmiləşdirilməsi məsələlərinə müəyyən yer ayrılmış və Azərbaycan Respublikasının gömrük strukturu müəyyən edilmişdir.

Beləliklə, Azərbaycanda XX əsrin 90-cı illərində əhəmiyyətli hüquqi qanunvericilik bazası yaradılmışdır ki, bunun da əsasında iqtisadi məkanın vahidliyini, iqtisadi sahələrin müdafiəsini, ixrac-idxal nəzarətini, gömrük qanunvericiliyinin pozulmasına qarşı mübarizəni, ümumgömrük siyasətinin həyata keçirilməsinin fizikal hissəsinin yerinə yetirilməsinə kömək göstərilməsini təmin etmək olar. Azərbaycanda iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi ölkədə gömrük fəaliyyətinin möhkəm iqtisadi əsasını yaratmışdır. Xarici ticarətin və ixracın inkişafında tərəfdaş ölkələr tərəfindən iki tərəfli və çoxtərəfli müqavilələr əsasında

əlverişli ticarət rejiminin yaradılması böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan Azərbaycanın regional iqtisadi birliklərdə iştirakı xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Xarici iqtisadi siyasətin ən mühüm istiqaməti Avropa İttifaqı ilə qarşılıqlı əlaqə sayılır. Azərbaycanın ticarət münasibətlərinin müqavilə bazası xeyli genişlənmiş və ölkənin xarici ticarətinin coğrafi istiqamətləri müəyyən edilmişdir. Hazırda respublikamız dünyanın 140-a qədər ölkəsi ilə ticarət-iqtisadi əlaqələr qurmuşdur.

Azərbaycanın gömrük orqanları qarşısında Avrasiya dəhlizi, Böyük İpək yolunun çox böyük perspektivləri dayanır. Məhz bu dövrdə Azərbaycan sənaye mülkiyyətinin müdafiəsi haqqında Paris konvensiyasının, qarşılıqlı əməkdaşlıq haqqında Müqavilənin, əmtənin beynəlxalq alqı-satqısı müqavilələri haqqında Vyana konvensiyasının, xarici arbitraj qərar və hökmləri haqqında konvensiyanın iştirakçısı olmuşdur.

1995-ci ildən etibarən ixracın liberallaşması prosesi sürətli tempiylə inkişaf etməyə başladı. İxracı stimullaşdıran vergi sistemi yaradıldı: ixrac məhsulu idxal-gömrük vergisindən azad edildi. Hazırda “Gömrük tarifi haqqında” AR Qanunu gömrük sisteminin formalaşması və fəaliyyətinin ümumi prinsiplərini tənzimləyir.

Gömrük sisteminin formalaşması və inkişafının təşkilati problemləri arasında ən başlıcası onun maddi-texniki bazasının yaradılması və təkmilləşdirilməsindən ibarət olmuşdur.

Bu gün Azərbaycanda ölkənin ərazi məkanına nəzarət edən, onun iqtisadi təhlükəsizliyini qoruyan və ölkə parlamenti və hökumətinin işləyib hazırladığı gömrük siyasətini həyata keçirən gömrük sistemi mövcuddur. Ölkədə gömrük qanunvericiliyini və dövlət gömrük maraqlarını həyata keçirməyə qabil gömrük mütəxəssisləri komandası yaradılmışdır. Ən başlıcası isə ondan ibarətdir ki, çox qısa vaxt ərzində gömrük sisteminin müasir beynəlxalq standartlara cavab verən maddi-texniki bazası formalaşmışdır.

BMT İnkişaf Proqramı və DGK arasında imzalanmış “Azərbaycan Dövlət Gömrük Komitəsinin potensialının gücləndirilməsi və məlumatların ötürülməsi şəbəkəsinin yaradılması” layihəsinin 3-cü mərhələsinə uyğun olaraq 13 gömrük orqanında “Gömrük rəsmiləşdirilməsi və nəzarətin avtomatlaşdırılmış sistemi” nin

tətbiqinə başlanmış və hazırda 20 gömrük orqanında bu enerji eksperimental qaydada tətbiq edilir. Layihənin 1999-2002-ci illər üçün ümumi büdcəsi 1 milyon 250 min dollar olub ki, bu da BMT-nin İnkişaf Proqramı və DGK tərəfindən birgə təmin edilmişdir. 2003-2004-cü illəri əhatə edən 3-cü mərhələnin inkişafı 900 min dollar təşkil etmişdir. SCAD proqramı və körfəz dövlətlərinin AQFUND fondu tərəfindən DGK-yə 140 min dollarlıq texniki yardım edilmişdir. Radiaktiv materialların qanunsuz dövriyyəsinin qarşısının alınması üçün Beynəlxalq Atom Enerjisi Agentliyinin köməyi ilə sərhədlərdə etibarlı nəzarət-buraxılış sistemi yaradılmışdır.

Azərbaycan beynəlxalq yolların kəsişdiyi, siyasi-coğrafi cəhətdən əlverişli mövqedə yerləşdiyi üçün ölkəmiz beynəlxalq ticarətin tənzimlənməsində əhəmiyyətli rol oynayır(24, s.23).

Ümumdünya Gömrük Təşkilatı beynəlxalq terrorçuluğun törətdiyi dünya miqyaslı təhlükəyə cavab olaraq gömrük xidmətlərinin səmərəli və vaxtında tədbir görməsini, ticarətin təhlükəsizliyi məsələsini diqqət mərkəzində saxlamışdır(24, s.23).

Ölkə prezidentinin 17 fevral 2003-cü il tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasının inkişafı naminə İnformasiya və Kommunikasiya Texnologiyaları üzrə Milli Strategiya(2003-2012-ci illər) respublikada qlobal informasiya mühitinin yaradılması və informasiya və kommunikasiya texnologiyalarından kütləvi istifadə edilməsinə, o cümlədən gömrük xidmətində bu sahədə aparılan işlərə müsbət təsir göstərirdi və böyük imkanlar yaratdı.

Respublikanın gömrük işinin təşkilində informasiya texnologiyaları prioritet olaraq 1995-ci ildən başlayaraq intensiv formada tətbiq edilir. Ölkədə vahid avtomatlaşdırılmış informasiya sisteminin yaradılması gələcəkdə aşağıdakı məqsədlərə nail olmağa imkan verəcəkdir:

- gömrük rəsmiləşdirilməsi, nəzarəti və prosedurlarının tam avtomatlaşdırılması;

- gömrük xidmətlərində idarəetmə proseslərinin həllində elektron üsullardan geniş istifadə edilməsi;

- idarəetmə proseslərinin informasiya təminatının təşkili;
- xarici-iqtisadi əməliyyatları əks etdirən məlumatların operativ surətdə yığılması, mərkəzləşdirilmiş məlumat bazalarının yaradılması və onların təhlilinin aparılması;
- Azərbaycan Respublikasının dövlət və icra orqanlarının müvafiq məlumatlarla təmin edilməsi;
- xarici ölkələrin mərkəzi gömrük orqanları ilə informasiya mübadiləsinin təşkili.

Ölkənin gömrük xidmətində operativ prosesini təmin etmək üçün vahid korporativ şəbəkənin yaradılması zəruri hesab edilir. Həmin şəbəkə gömrük sərhədini keçən və sərhədləşdirilmiş yüklər barədə operativ məlumatların “On-line” rejimində Dövlət Gömrük Komitəsinə göndərilməsini təmin edəcəkdir. Hazırda bu rejimə işləyən korporativ şəbəkə 36 sərhəd və gömrük sərhədləşdirilməsi ilə məşğul olan gömrük orqanlarını əhatə edir. Bundan başqa, həmin gömrük orqanlarında lokal şəbəkələr yaradılmış və onların informasiya mübadiləsində və müxtəlif gömrük prosedurlarının təşkilində əhəmiyyəti danılmazdır. Korporativ şəbəkənin istismarı zamanı dörd növ rabitə kanalından: fiber-optik, peyk, telefon və radio kanallarından istifadə edilir. Ümumiyyətlə, korporativ şəbəkənin istismarı gömrük rəsmiləşdirilməsi, nəzarət və prosedurların avtomatlaşdırılması üçün imkan yaratmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, gömrük işinin təşkilində müxtəlif rəsmiləşdirmə prosedurları, nəzarət formaları, sərhədi keçən zaman yüklərin qeydiyyatı, müşaiyəti və s. prosedurlar böyük üstünlüyə malik olduqları üçün məhz bu prosedurların avtomatlaşdırılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu istiqamətdə aparılan işlərin arasında “Çatdırma” proqram təminatının tətbiqi sərhədi keçən zaman yüklərin qeydiyyatına, nəzarətdə saxlanılmasına, daxili elektron poçt əsasında göndərən və təyinat gömrük orqanları əsasında informasiya mübadiləsinə və yüklərin elektron müşahidəsinə imkan verir. Həmin proqram təminatı vasitəsilə idxal, ixrac və tranzit yüklərə elektron nəzarət təşkil olunur.

Bundan başqa, gömrük rəsmiləşdirilməsi və ya yük gömrük bəyanamələrində qeyd edilən məlumatlara kompüter proqram təminatı vasitəsilə elektron nəzarəti aparmaq üçün “Gömrük rəsmiləşdirilməsi və nəzarətinin avtomatlaşdırılması sistemi” nin (GRNAS) layihə sənədləri tərtib olunmuş və proqram təminatı qurulmuşdur. Bu proqram təminatı əvvəlcə, ekperimental qaydada gömrük rəsmiləşdirilməsi ilə məşğul olan 20 gömrük orqanında tətbiq olunmuşdur ki, bu da ümumi sayın 87%-ni təşkil edir. Məlum olmuşdur ki, qeyd edilən sistemin tətbiqi nəticəsində rəsmiləşdirmə vaxtına təxminən altı dəfə qənaət olunur.

Bununla yanaşı, ölkənin gömrük sistemində mal və nəqliyyat vasitələrinə fiziki baxışın avtomatlaşdırılması, avtomatik rejimdə yüklərin müşayiət edilməsi, normativ sorğu materiallarının məlumat bazarlarının yaradılması nəzərdə tutulur. Onu da qeyd edək ki, hazırda yerli gömrük orqanlarının “Statistika və AIS” bölmələrində “Gömrük” proqram təminatının köməyiylə gömrük fəaliyyət zonası üzrə xarici iqtisadi əlaqələrin təhlili həyata keçirilir. Məlum olduğu kimi, gömrük orqanları üçün əsas problemlərdən biri müvəqqəti ixrac və idxal olunmuş mallara və nəqliyyat vasitələrinə səmərəli nəzarətin təşkili sayılır. Mövcud proqram təminatı vasitəsilə yerli gömrük orqanlarında müvəqqəti yük və nəqliyyat vasitələrinə aid məlumatlar, eləcə də malların geri qaytarılması, vaxtının uzadılması, rejiminin dəyişdirilməsi haqqında məlumatlar kompüterə daxil edilir və DGK-yə göndərilir. Ölkə səviyyəsində və yerli gömrük orqanlarında məlumat bazarları müvəqqəti yüklər üzrə təhlillərin aparılmasını və gömrük qaydalarının pozulmasını müəyyən etməyə imkan verir.

Təcrübə göstərir ki, gömrük işinin müasir səviyyədə təşkili, xeyli dərəcədə idarəetmə proseslərinin avtomatlaşdırılmasından asılıdır. Bu məqsədlə “Risklərin idarə edilməsi avtomatlaşdırılmış sistemi” nin tətbiqi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Hazırda bu sahədə 45 sayda riskləri müəyyən edən meyarlar seçilmiş, yerli gömrük orqanlarından DGK-yə göndərilən riskləri təsvir edən ilkin məlumatların tərkibi və strukturu müəyyən edilmiş, eləcə də risklərin qiymətləndirmə prinsipi tərtib olunmuşdur.

2005-ci ilin mayında Bakıda Ümumdünya gömrük sərərgisi və forumunda ÜGT-nin baş katibi Mişel Dane demişdir ki, gömrük dövlətin giriş qapısı sayılır, “... bütün təhlükəli malların hamısı dövlətin bu qapısından keçir”(21, s.18), lakin “... biz sərhədləri bağlaya bilmərik, çünki bu təhlükə yaradar. Qorxuya düşüb insanların sərhədləri keçməsinin, ticarət və digər mədəni mübadilələrdə iştirak etməsinin qarşısını ala bilmərik. Əksinə, biz qapıları ağıllı, düşünülmüş şəkildə açacağıq və pis niyyətləri biz bu qapıda saxlamağı bacaracağıq. Həm iqtisadiyyatın, həm də mədəniyyətin inkişafı istiqamətində yaxşı nə varsa, hamısına inkişaf üçün şərait yaradacağıq”.

Makromaliyyə sabitliyinin təmin edilməsində və ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının möhkəm təməlinin qoyulmasında digər iqtisadi tənzimləyicilərlə yanaşı, gömrük siyasətinin də əhəmiyyəti danılmazdır. Lakin keçid dövrünün ilk illərində real şəraitə uyğun dövlətin gömrük siyasəti olmadığına görə bu proses ümumi iqtisadi mexanizmin tərkib hissəsi kimi yox, kortəbii şəkildə baş vermişdir. Respublikamızın o zaman vahid “rubl” məkanında olması, habelə MDB və digər qonşu ölkələrdə qiymətlərin sərbəstləşdirilməsi şəraitində ölkənin özü üçün zəruri olan məhsul və malların kənara axını təhlükəsi yaranmışdı. Bunun qarşısını almaq məqsədilə 1992-ci ilin aprelində hökumət tərəfindən “Respublikanın daxili bazarının iqtisadi müdafiəsi haqqında” qərar qəbul olundu. Həmin qərara əsasən yalnız neft və qaz kondensatının, təbii və sıxılmış qazın, mühərrik və soba yanacağıının, kerosin və benzinin, elektrik və istilik enerjisinin, çörəyin, uşaq qidasının əsas növlərinin, tibbi təyinatlı məhsulların və dərman ləvazimatının, taksidən başqa əhaliyə nəqliyyat xidmətinin, telefon üçün abunə haqqının, yataqxanada yaşamağa görə haqq da daxil olmaqla mənzil kirayəsi haqqının, kommunal xidmətlərin əsas növlərinin qiymət və tariflərinin dövlət tənzimlənməsi nəzərdə tutulurdu.

1995-ci ildən etibarən ölkənin xarici iqtisadi fəaliyyətinin tənzimlənməsi üçün bir sıra normativ-hüquqi aktlar qəbul edilmişdir. Belə ki, “Gömrük Məcəlləsi”, “Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında”, “İstehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi haqqında”, “Əmtəə nişanı və coğrafi göstəricilər haqqında”, “Dövlət

satınalmaları haqqında” qanunlar, “”Sahibkarlığın inkişafı və dövlət nəzarəti sisteminin təkmilləşdirilməsi sahəsində süni maneələrin aradan qaldırılması haqqında”, “Alqaqollu içkilərin, etil spirtinin və tütün məmulatlarının istehsalının, idxalının və satışının tənzimlənməsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında”, “Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin daha da liberallaşdırılması haqqında”, “Azərbaycan Respublikasında antiinflasiya tədbirlərinin gücləndirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanları qəbul edilmişdir.

Gömrük siyasəti haqqında qəbul edilmiş əsas normativ-hüquqi sənədlərdən biri “Gömrük tarifi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunudur(20 iyun 1995-ci il).

“Gömrük tarifi haqqında” AR Qanunun 4-cü maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasında gömrük rüsumlarının 3 növü müəyyən edilmişdir:1)advalor-malların gömrük dəyərinə görə faizlə hesablanan;2)spesifik-mal vahidinə görə müəyyən olunmuş dəyərlərlə hesablanan;3)kombinə edilmiş-hər iki növü birləşdirməklə hesablanan.

AR NK-nın “Azərbaycan Respublikasında ixrac-idخال əməliyyatları üzrə gömrük rüsumlarının dərəcələri, gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə alınan yığımların miqdarı haqqında” 12 aprel 2001-cil tarixli 80 sayılı qərarına əsasən advalor, aksizli mallara isə spesifik rüsumlar tətbiq olunur.

FƏSİL II MİLLİ İQTİSADİYYATIN İNKİŞAF STRATEGİYASI VƏ ONUN TƏHLÜKƏSİZLİYİNİN TƏNZİMLƏNMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Respublikanın ixrac potensialının artırılmasında optimal gömrük mexanizmi

Respublikanın iqtisadi inkişafında mühüm məqamlardan biri yüksək keyfiyyətli, beynəlxalq standartlara javab verən yerli istehsal məhsullarının dünya bazarlarına çıxarılması, ixraj potensialının genişləndirilməsindən ibarətdir.

Hesab edirik ki, ixraj imkanlarının daim arıtan xətt üzrə inkişaf etməsi ölkəmizdə də həyata keçirilən iqtisadi siyasətin əsas istiqamətlərindən birini təşkil edir. Məhz bu baxımdan respublika prezidenti tərəfindən 2009-ju il mayın 14-də idxal –ixraj əməliyyatlarının tənzimlənməsi qaydalarının təkmilləşdirilməsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında fərmanı xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Həmin fərman idxal-ixraj prosedurlarının iqtisadi inkişafın müasir tələblərinə uyğunlaşdırılması və sadələşdirilməsi baxımından zəruri xarakter daşıyır və ixraj potensialından səmərəli istifadəyə xidmət edir. Bu həm də ölkədə xarici ticarət fəaliyyətinin daha da liberallaşdırılması, idxal-ixraj əməliyyatlarının sadələşdirilməsi və prosedurların asanlaşdırılması, biznes mühitinin davamlı olaraq yaxşılaşdırılması və sahibkarlığın davamlı inkişafına əlavə stimula yaradajaqdır.

Ölkənin uzunmüddətli, dayanıqlı iqtisadi inkişafının təmin olunması baxımından xarici bazarlara, o cümlədən avropa bazarlarına çıxış imkanlarının genişləndirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Hesab edirik ki, xarici bazarlar hesabına yerli istehsalın və buna uyğun olaraq onun ixrajının artırılması iqtisadi artımın yeni mənbələrinin formalaşdırılmasını təmin edəcəkdir.

Azərbaycanın qeyri-neft məhsullarının ixraj imkanlarının genişləndirilməsi istiqamətində ilk növbədə, qeyri-neft potensialının jəmləşdiyi regionların inkişafı ilə bağlı müvafiq dövlət proqramlarına uyğun kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi vacibdir. Bundan başqa, sahibkarlığın inkişafına təkan verən dövlət dəstəyi tədbirləri, o cümlədən kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının 2014-ju ilədək torpaq vergisi istisna olmaqla, bütün vergilərdən azad edilməsi, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına subsidiyaların veilməsi, «Azrolizinq» ASJ

vasitəsilə güzəştli şərtlərlə kübrə və kənd təsərrüfatı texnikasının təmin edilməsi, xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması tənzimləmə və inzibati poseduları sadələşdirməklə, biznes və investisiya mühitinin daha da yaxşılaşdırılması xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Iqtisadi islahatlar dövründə ölkədə ixracın təkmilləşdirilməsi istiqamətində Nazirlər Kabineti bir çox qərarlar qəbul etmişdir. Nazirlər Kabinetinin Azərbaycan Respublikasında ixrac və idxal əməliyyatları üzrə gömrük vergiləri tariflərinin dərəcələri haqqında 21 iyul 1993-cü il tarixli 40 sayılı qərarı ilə ixrac üzrə aşağıdakılar gömrük vergilərindən azad edilirdi:

- dövlət tapşırığı üzrə ixrac edilən mallar;
- kompensasiya və kooperasiya əsasında göndərilən mallar;
- hökumətlərarası sazişlər üzrə qarşılıqlı razılaşmalara müvafiq ixrac edilən mallar, materiallar;
- təkrar ixrac əməliyyatları.

Yeni iqtisadi sistemdə respublikanın “Azərbaycan Respublikasında ixrac-idxal əməliyyatları üzrə gömrük rüsumlarının dərəcələri haqqında” Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 22 aprel 1998-ci il tarixli qərarına görə ixrac olunan mallar, onların növlərindən asılı olmayaraq ixrac rüsumlarından azad edildi.

Yeni iqtisadi sistemdə respublikanın xarici ticarət əlaqələrinin tarif tənzimlənməsi “Azərbaycan Respublikasının idxal-ixrac əməliyyatları üzrə gömrük rüsumlarının dərəcələri, gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə alınan yığımların miqdarı haqqında” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2001-ci il 12 aprel tarixli 80 sayılı qərarı və sonrakı illərdə bu qərara edilmiş bəzi dəyişiklik və əlavələrlə tənzimlənir. Belə ki, bu qərara görə yalnız metallurgiya sənayesinin ilkin məhsulları (dənəvər və tozşəkilli məhsullar) hər ton üçün 5 ABŞ dollarından 15 ABŞ dollarına qədər həcmdə ixrac vergisinə cəlb edilir.

Respublika hökuməti bu qərarla yerli istehsalı stimullaşdırmaq məqsədilə ölkədə istehsalı mümkün olan bir çox məhsulların idxalına gömrük rüsumlarını yüksəltmişdir. Belə ki, xarici ticarətə daxil olan 16672 əmtəənin 5235-i (və ya

31,4%-i) 15%-lik dərəcə ilə idxal rüsumuna cəlb edilir. Bununla yanaşı, 2757 əmtədən (və ya 16,5%-dən) 0,5%-lik, 2098 əmtədən (12,6%) isə 0%, 1%, 3%,5% və 10%-lik dərəcə ilə idxal rüsumu tutulur. Yerdə qalan 6582 (və ya 39,5%) əmtəə spesifik gömrük rüsumuna cəlb edilir.

Həmçinin həmin qərara görə, gömrük ixrac vergilərinin malların (işlərin, xidmətlərin) müqavilələrə əsasən satıldığı valyuta ilə ödənilməsi və Azərbaycan Respublikası Hökumətinin xarici ölkələrdə azad ticarət sazişi olduğu təqdirdə ikitərəfli razılığa əsasən malların idxalına və ya ixracına gömrük rüsumlarının tətbiq olunmaması təsbit olunmuşdur.

Bunlarla yanaşı, xarici dövlətlər və onların hökumətləri ilə həyata keçirilmiş çoxsaylı və çoxistiqamətli razılaşmalar, müqavilələr və digər qarşılıqlı sənədlər Azərbaycanda ixracın tənzimlənməsinin normativ – hüquqi bazasını təşkil edir.

Son illər ərzində gömrük rüsumları üzrə dövlət büdcəsinə daxilolmalar ildən ilə artmışdır. Belə hal onunla izah olunur ki, ölkəyə bu dövrdə idxal malları da artmışdır. Həmçinin qeyd edək ki, Gömrük Komitəsi üzrə dövlət büdcəsinə daxilolmalarda əsasən əlavə dəyər vergisi üzrə daxil olmalar ilbəl artmışdır. Gömrük rüsumları isə 1999-2000-ci illərdə digər illərə nisbətən daha yüksək olmuşdur. Digər bir amil isə onunla bağlıdır ki, gömrük idxal rüsumlarının dərəcələrinin ölkə üçün 15%-lik olması səmərəli deyildir.

Lakin gördüyümüz kimi son 5 ildə - 2005-2010-ci illər ərzində xarici ticarət dövriyyəsi həm idxalın, həm də ixracın artımı hesabına yüksəlmişdir. Xüsusilə ixracda baş verən artımın idxalın artımını üstələməsi nəticəsində ticarət saldosu müsbət olmuşdur. Hətta 2005-2010-ci illərdə ixracın həcmi 200-20051-ci illər müvafiq göstəricisi ilə müqayisədə çox olmuşdur. Bu dövr ərzində də xarici ticarət dövriyyəsində, xüsusilə ixracda uzaq xarici dövlətlərin payı yüksək olmuşdur. Bununla belə, son illər MDB ölkələri ilə olan ticarət əlaqələrində müəyyən artımın olması da müşahidə edilir.

Vergi Məjəlləsinin 165 və 168-ji maddələrinə əsasən malların və göstərilən xidmətlərin ixrajına görə ƏDV sıfır (0) dərəcəsi ilə tutulur. Malların ixrajının sıfır

(0) dərəcəsi ilə ƏDV-yə jəlb edilməsi ƏDV-nin tətbiqinin əsas prinsiplərindən biridir.

Bu, eyni zamanda, ixrajı stimullaşdırır və nəticə etibarilə, bütövlükdə iqtisadiyyatın inkişafına müsbət təsir göstərir. Hər hansı vergi ödəyijisi tərəfindən respublikamızda alınmış mal ixraj edilirsə, bilavasitə ixraj əməliyyatını aparmış vergi ödəyijisi tərəfindən malların ixrajı ƏDV-yə sıfır (0) dərəcəsi ilə jəlb edir. İxraj əməliyyatını aparan şəxs tərəfindən Azərbaycan Respublikasında mallar alınarkən ödənilmiş ƏDV məbləği əvəzləşdirilir. Vergi ödəyijisi tərəfindən müvəqqəti idxal qaydasında idxal olunan mal emal edilmiş və ya onun üzərində hər hansı iş görülmüşdürsə və sonradan bu mal ixraj edilmişdirsə, həmin malla əlaqədar respublika ərazisində işlərin görülməsi, xidmətlərin görülməsi zamanı ödənilmiş ƏDV məbləği əvəzləşdirilir..

Lakin hələ də indiyə qədər ölkənin Vergi Məjəlləsində sıfır (0) dərəcəsi ilə ƏDV-nin tətbiqi mexanizmi dəqiqləşdirilməmişdir. Hazırda resipiyentlər tərəfindən malların (işlərin, xidmətlərin) alınmasının xarijdən alınan əvəzsiz maliyyə yardımları (qrantlar) hesabına həyata keçirildiyi müvafiq sənədlərlə sübut edildiyi halda malları təqdim edən, işləri görən, xidmətləri göstərən tərəfindən ƏDV sıfır (0) dərəcəsi ilə tətbiq edilir. Əks halda isə ƏDV ümumi qaydada tətbiq edilir və resipiyent tərəfindən malgöndərənə ödənilmiş ƏDV məbləği əvəzləşdirilir və ya geri qaytarılır. Mütəxəssislərin fikrinə, sıfır (0) dərəcəsi ilə ƏDV-nin tətbiqi mexanizmini Vergi Məjəlləsində dəqiqləşdirilməsi və sıfır (0) dərəcəsi ilə ƏDV tətbiq olunan bütün hallarda ƏDV-nin hesablanıb büdjəyə ödənilməsi və daha sonra müvafiq prosedurlara uyğun olaraq ödənməmiş ƏDV-nin büdjədən geri alınması mexanizminin tətbiqi daha məqsədəuyğundur və ƏDV-dən yayınmanın qarşısını ala bilər (8). Eyni zamanda, bu mexanizminin tətbiqi bir sıra prosedurlarla yenidən baxılmasını, o cümlədən büdjəyə ödənilmiş ƏDV-nin geri qaytarılması mexanizminin dəqiqləşdirilməsini və sürətləndirilməsini zəruri edir.

Bundan başqa qeyd edək ki, Vergi Məjəlləsinin 165.1.3-jü maddəsinə əsasən 168.1.5-ji maddədə göstərilən xidmətlərin ixrajına görə ƏDV sıfır (0) dərəcəsi ilə tutulur. Buradan göründüyü kimi, 168.1.5-ji maddəsində göstərilən xidmətlər

«daşınan» və ya «ixraj oluna bilən» xidmətlərdir və çox vaxt himin xidmətlərin göstərilmə yerini müəyyənləşdirmək mümkün olmur. Ona görə də dünya təjribəsində qəbul olunmuş ƏDV modellərində belə xidmətlərin ixrajının mallarda olduğu kimi sıfır (0) dərəcəsi ilə ƏDV-yə jəlb edilməsi, idxalının isə ümumi qaydada ƏDV-yə jəlb edilməsi nəzərdə tutulur, yəni bu xidmətlər alijının və ya istehlakçının olduğu yerdə ƏDV-yə jəlb edilir. Mütəxəssislərin fikrinjə, son dövrlərdə elektron ticarətin inkişaf etdiyi bir vaxtda bu prinsipin tətbiqi xüsusilə vacibdir.

Ixracatın artırılması və onun stimullaşdırılmasında təbii inhisarların iştirak etməsi olduqca vacibdir. Çünki onlar bir çox imkanlara malik olduğu üçün ixracata şərait yaradır. Bir çox xarici ölkələrdə təbii inhisarlar öz məhsul və xidmətlərini digər istehsalçılara nisbətən ixracatçı müəssisələrə bir neçə dəfə aşağı qiymətə satırlar. Nəticədə ixracatçı müəssisələr tərəfindən istehsal olunan məhsulların maya dəyəri az olur ki, bu da dünya bazarına çıxmaq və orda rəqabət aparmaq imkanlarını genişləndirir. Azərbaycanda da təbii inhisarlar tərəfindən əmtəə və xidmətlərin ixracatçı müəssisələrə daha aşağı qiymətə satılması imkanları nəzərdən keçirilməlidir.

Onu da qeyd edək ki, Azərbaycanda Azad İqtisadi Zonaların yaradılması da respublikamızın ixracat potensialının artmasında mühüm rol oynaya bilər. Belə ki, Azad İqtisadi Zona daxilində istehsal olunan məhsullar heç bir vergiyə cəlb edilmədən xarici ölkələrə ixrac olunacaqlar. Adətən, Azad İqtisadi Zona daxilində formalaşan qiymətlərin səviyyəsi dünya bazar qiymətləri səviyyəsindən bir neçə dəfə aşağı olur. Bu da vergi güzəştlərinin tətbiqinin, həmçinin gömrük rüsumlarının aradan götürülməsinin məntiqi nəticəsidir. Azad İqtisadi Zona daxilində qiymətlərin səviyyəsindən bir neçə dəfə aşağı olması ticarət fəaliyyəti ilə məşğul olanlar üçün geniş imkanlar açır. Ticarətçilər Azad İqtisadi Zona daxilindən məhsulları aşağı qiymətə alaraq başqa regionlarda və ya başqa ölkələrin ərazisində satmaqla yüksək mənfəət götürürlər. Azərbaycan Respublikasında kimya sənayesinin müəssisələrinin əksəriyyəti Sumqayıt şəhərində yerləşir. Son vaxtlar həmin kimya müəssisələrində istehsal olunmuş məhsullar öz alıcısını tapa

bilmir və ambarlarda yığılıb qalır. Bu məhsulların rəqabət qabiliyyətinin aşağı səviyyədə olmasının əsas səbəblərindən biri də onların baha başa gəlməsi və qiymətin səviyyəsinin yüksəkliyidir. Məhsulların maya dəyərinin yüksək olması ilk növbədə xammalın xarici ölkələrdən gətirilməsi, həmçinin gömrük rüsumlarına cəlb edilməsi ilə bağlıdır. Azad İqtisadi Zona yaradılması proqramı həyata keçirildikdən sonra gömrük rüsumları ləğv ediləcək (81,s.153-154). Azad İqtisadi Zonanın yaradılması Sumqayıt kimya müəssisələrindən məhsulun maya dəyərinin aşağı düşməsinə, beləliklə də rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına imkan verəcəkdir.

Azərbaycanın bir çox iqtisadçıları ixracı stimullaşdırmağı yollarından biri kimi devalivasiyanı təklif edirlər. Lakin, faktlar devalivasiyanın ixraca stimullaşdırıcı təsir göstərəcəyinə şübhə ilə yanaşmağa əsas verir. Ona görə də Mərkəzi Bank gələcəkdə də manatın məzənnəsinin sabit saxlanılmasına yönəldilmiş valyuta siyasəti yürütməkdə davam etməlidir.

Bir çox ölkələrdə sənaye və kənd təsərrüfatı məhsulları ölkə daxilindəki qiymətlərdən aşağı qiymətə ixrac olunur. Daxili qiymətlə ixrac qiyməti arasındakı fərq dövlət tərəfindən verilən ixrac subsidiyası və ya güzəştli kredit hesabına kompensasiya edilir. Azərbaycan dövləti də geniş maliyyə imkanlarına malik olarsa, ixracatçılara onların rəqabət qabiliyyətini artırmaq məqsədilə subsidiya və ya güzəştli kreditlər verilməlidir. İxracatçı müəssisələrə maliyyə yardımı göstərmək üçün Azərbaycanda ixracata Yardım Fondu yaradılmalıdır.

İxracatçı müəssisələr üçün satmaq istədikləri məhsulun dünya bazarındakı qiyməti haqqında dəqiq informasiyaya malik olmaq olduqca vacibdir. Bunu nəzərə alaraq müvafiq dövlət qurumları (Ticarət Sənaye Palatası) ixracatçı müəssisələrin dünya bazar qiymətləri haqqında dəqiq informasiyalarla təmin olunmasına köməklik göstərməlidir.

Yuxarıda qeyd edilənləri ümumiləşdirməklə belə qənaətə gəlmək olar ki, bazar qiymətlərinin formalaşmasında gömrük siyasəti mühüm əhəmiyyət kəsb edilir. Bazar şəraitində inzibati –amirlik sistemindən fərqli olaraq qiymətlərin əmələ gəlməsinin gömrük və verginin təsiretmə metodları ilə tənzimlənməsində

daha çox üstünlük verilməsi lazım gəlir. Respublikamız müstəgillik əldə etdikdən sonra bir tərəfdən qiymətlərin liberallaşdırılması, digər tərəfdən isə qiymətlərin gömrük və vergilər vasitəsilə tənzimlənməsinin yeni mexanizminin formalaşdırılması istiqamətində müəyyən işlər görülmüşdür.

Lakin bununla belə, respublikamızda bazar qiymətlərinin formalaşmasına gömrük və verginin formalaşma metodlarının təkmilləşdirilməsi istiqamətində hələ çox işlər görülməlidir.

İlk növbədə qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda hökuməti inflyasiyaya əsas etibarını ilə valyuta bazarı vasitəsilə nəzarət edir. Lakin gələcəkdə daxili bazarda yerli məhsulların xüsusi çəkisi çoxaldıqca qiymətlərin xarici valyuta məzənnəsindən asılığının dayanacağı gözlənilir. Belə olarsa, respublikamızda qiymətləri gömrük və vergilər vasitəsilə tənzimləmək daha böyük səmərə verə bilər. Onu da qeyd etmək ki, bazar şəraitində vergilər yalnız qiymət və kreditlərə bağlı tədbirlər sistemində antiinflyasiya rolunu səmərəli surətdə yerinə yetirə bilər.

Hesab edirik ki, ölkəmizdə vergi, gömrük və qiymət sisteminin formalaşdırılması və təkmilləşdirilməsi üçün dövlətin əsas fəaliyyət istiqamətlərini maliyyələşdirmək məqsədilə büdcənin formalaşdırılması başa çatdırılmalı, sosial vəziyyətin yerinə yetirilməsi, o cümlədən əhəlinin sosial cəhətdən zəif müdafiə olunmuş üzvlərinə yardım məqsədilə müvafiq proqram və layihələr işlənilməli, vergi, gömrük və qiymət güzəştləri vasitəsilə iqtisadi inkişafın öncül istiqamətləri stimullaşdırılmalı və bununla da iqtisadiyyatın səmərəliliyinin artırılmasına nail olmalıdır.

Bazar şəraitində gömrük, vergi və qiymət sistemi dövlətin iqtisadi siyasətinin əsas strukturlarından olduğu üçün onun təkmilləşdirilməsi daim diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. Çünki mükəmməl, dinamik və çevik gömrük vergi və qiymət sistemi olmadan dövlətdən və onun iqtisadiyyatından söhbət gedə bilməz. Müasir dövrdə vergi və qiymət siyasətini elə təkmilləşdirmək tələb olunur ki, o, əhəlinin ümumi işgüzar fəaliyyətini stimullaşdırmaqla yanaşı, istehsalat investisiya qoyuluşlarının sürətləndirilmiş olsun. Vergi və qiymət siyasəti inflyasiya, işsizlik, qismən iqtisadçı artım, gəlirlərin ifrat differensiasiyası kimi iqtisadi hadisələrin

paralel mövcudluğunu nəzərə almaqla təkmilləşdirilməlidir. Azərbaycanın müasir iqtisadi durumu vergi və qiymət siyasətini bir tərəfdən beynəlxalq standartlara, digər tərəfdən milli adət-ənənələrə uyğunlaşdırmağı tələb edir.

Hesab edirik ki, dövlət vergilərdən bir vasitə kimi istifadə edərək qiymətin əmələ gəlməsinə müdaxilə etmək yolu ilə iqtisadiyyatın sahəvi strukturunu təkmilləşdirə bilər. Belə ki, hazırda istehsal və inşaat işləri ilə məşğul olan müəssisələrin ümumi mədaxilində vergilərin xüsusi çəkisi ticarət və ictimai iaşə ilə məşğul olan müəssisələrdə olduğundan bir neçə dəfə çoxdur. Respublikamızda müəssisələrin əksəriyyəti ticarət və vasitəçilik fəaliyyəti üzrə ixtisaslaşdırılmasının əsas səbəblərindən biri budur. Odur ki, Azərbaycanda elə səmərəli vergi siyasəti yürüdülməlidir ki, mütərəqqi istehsal sahələrində əmələ gələn qiymət yüksək mənfəət götürməyə imkan versin.

Beynəlxalq təjribəyə əsaslanmaqla belə qənaətə gəlmək olar ki, Respublikamızda real qiymətindən aşağı qiymətlərlə idxal olunan məhsullara qarşı iqtisadi təsir vasitələri tətbiq olunmalıdır. Bu vasitələrdən biri antidempinq kompensasiya rüsumlarının yığılmasıdır. Bu rüsumlar idxal mallarının qiymətinin aşağı salınması və ya dempinq qiyməti ilə satıldığı təqdirdə tətbiq edilir. Onu da qeyd edək ki, dünyanın sənayecə inkişaf etmiş bütün ölkələrində antidempinq qaydaları vardır. Bütün bunları nəzərə alaraq Gömrük Komitəsi dempinq qiymətləri ilə idxal hallarını aşkarlamaq üçün müvafiq tədqiqatlar aparmalıdır. Fikrimizcə, belə qanunun qəbul edilməsi istehsalçıların haqsız rəqabətindən qorunmasında mühüm rol oynaya bilər.

Inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatlı ölkələrin təjribəsinin tədqiqi əsasında belə nəticəyə gəlmək olar ki, proteksionizm siyasəti yalnız kənd təsərrüfatına münasibətdə yürüdülməlidir, yəni dövlət ancaq kənd təsərrüfatına himayədarlıq etməlidir. Dünyanın bütün inkişaf etmiş ölkələrində dövlət kənd təsərrüfatını dəstəkləyir. Bu dəstəklənmənin mühüm formalarından biri də kənd təsərrüfatı istehsalçılarının gömrük yolu ilə müdafiəsidir. Azərbaycan hökuməti idxal olunan kənd təsərrüfatı məhsullarına mövsumi rüsumlar tətbiq etməlidir. Gələcəkdə hökumət təkcə yüksək gömrük rüsumları vasitəsilə yox, eyni zamanda kvota və

embarqolar vasitəsilə kənd təsərrüfatı istehsalçılarını müdafiə etməlidir. Azərbaycanda yalnız təbii şəraitin istehsal etməyə imkan vermədiyi kənd təsərrüfatı məhsullarının maneəsiz idxalına şərait yaradılmalıdır.

3.2. İqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması üzrə dövlət strategiyası

Qeyd etmək lazımdır ki, milli iqtisadiyyatın inkişaf strategiyası, hər şeydən əvvəl dövlətin düzgün və səmərəli iqtisadi siyasətinə əsaslanmaq şərti ilə ölkədə sosial-iqtisadi münasibətlərin inkişafına təhlükələr yaradan daxili və xarici amillərdən müdafiəsini təmin etməlidir. Tədqiqatçıların fikrincə, makro, mikro və mezo səviyyələrdə bu və ya digər təsərrüfat qərarlarının (layihələrinin) reallaşdırılması zamanı istənilən yeniliyin iqtisadi təhlili potensial milli təhlükəsizlik müddəasına əsaslanmalıdır, eyni zamanda sosial-iqtisadi və ekoloji təhlükəsizliyə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Buna görə də birincisi, tədqiq olunan obyektin üstünlükləri, yaxud da çatışmazlıqlarının iqtisadi təhlili mütləq innovasiya layihəsinin, yaxud da qərarının verilən variantının reallaşdırılmasının məqsədəuyğunluğu haqqında ekspert rəyi qəbul olunanadək həyata keçirilməlidir; ikincisi, səmərəliliyin təhlilinin bütün mərhələlərində ölkənin sosial-iqtisadi, hərbi, ekoloji, demoqrafik və s. Təhlükəsizliyinin təmin olunmasını nəzərə almaq və bu layihənin reallaşdırılmasının mümkün ola biləcək mənfi nəticələrini aradan qaldırmaq lazımdır; üçüncüsü, yüksək iqtisadi səmərəliliyin təmin olunması üçün dövlətin, regionların, sahibkar strukturlarının və bütövlükdə cəmiyyətin maraqlarının optimal səciyyəsinə nail olmaq xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bunun üçün idarəetmə və təsərrüfatçılığın bütün səviyyələrində ölkənin sosial-iqtisadi strategiyası, proqramları və layihələrinin elmi-iqtisadi əsaslandırılmasının ən yüksək səviyyəsi tələb olunur.

İstənilən layihənin reallaşdırılması o zaman məqsədəuyğun olar ki, bundan əldə olunan ictimai mənfəət, bütün digər eyni şərtlər altında, ictimai məsrəflərdən çox olsun.

Məşhur, tanınmış rus iqtisadçı alimi Y.U.Abalkin qeyd edir ki, iqtisadi

təhlükəsizlik iqtisadi sistemin elə bir vəziyyətidir ki, bu vəziyyət onun dinamik inkişafına, sosial vəzifələrin səmərəli şəkildə həll edilməsinə şərait yaradır və dövlət müstəqil iqtisadi siyasət hazırlayaraq onu həyata keçirmək iqtidarında olur.

Bu baxımdan dövlət iqtisadi münasibətlərin və bütövlükdə milli iqtisadiyyatın inkişafının və onun təhlükəsizliyinin tənzimlənməsinə gətdikcə daha dərin nüfuz etməli olur.

Daha doğrusu, dövlətin iqtisadi siyasətinin əsas məqsədi bazar münasibətləri şəraitində müstəqil dövlətçiliyə sahib olmaqla, milli iqtisadiyyatın təhlükəsiz dinamik və tarazlı inkişafını təmin etməkdən ibarətdir.

Deməli, dövlətin iqtisadi siyasətinə tam uyğun olaraq, işlənib hazırlanmış milli iqtisadiyyatın inkişaf strategiyası öz real əksini ölkənin makroiqtisadi inkişafında və habelə bütövlükdə cəmiyyətin sosial qrup və təbəqələrinin həyat səviyyəsində tapmalıdır.

Odur ki, dövlətin iqtisadi siyasətinin işlənib hazırlanmasında, ölkənin elmi potensialının, müvafiq strukturların və geniş zəhmətkeş kütlələrinin fəal iştirakı təmin edilməlidir.

Bizə belə gəlir ki, dövlətin iqtisadi siyasətinin işlənib hazırlanması ümumiyyətlə, aşağıdakı 3 əsas mühüm cəhətləri əhatə etməlidir.

1. Iqtisadi inkişaf strategiyasının elmi ideyalarının, müddəalarının işlənib hazırlanmasını.

2. İşlənib hazırlanmış strategiya inkişaf konsepsiyaların iqtisadi siyasət tədbirləri sahəsinə keçirilməsini.

3. Iqtisadi strategiya və taktikanın həyata keçirilməsi üzrə əməli fəaliyyətin iqtisadi siyasətin qeyd edilən bu mühüm cəhətlərinin vəhdəti onun mahiyyətini müəyyən etməklə bərabər, milli iqtisadiyyatın inkişaf strategiyasının əsasını təşkil etməlidir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində iqtisadi siyasətin rolu bir daha artmış olur ki, bu da obyektiv olaraq hər şeydən əvvəl ölkədə yeni istehsal münasibətlərinin formalaşması və inkişafı ilə əlaqədardır.

Məhz belə bir şəraitdə qəbul edilən iqtisadi qərarların elmi cəhətdən

əsaslandırılmasının əhəmiyyəti bir daha artmış olur.

Beləliklə, iqtisadi siyasəti müəyyən edən bütün şərtləri, amilləri və obyektiv şəraiti düzgün kompleks qiymətləndirmədən bu siyasəti nə düzgün yaratmaq, nə də dərk etmək olar.

Odur ki, iqtisadi siyasəti işləyib hazırlayarkən, obyektiv iqtisadi qanunların tələbləri tam və düzgün nəzərə alınmalıdır.

Nəzərə almaq lazımdır ki, iqtisadi siyasət, istehsal münasibətlərini və iqtisadi qanunları öz-özlüyündə deyil, onlardan bilavasitə sosial-iqtisadi problemlərin həlli və tənzimlənməsi ilə bağlı olan məsələlərin həllində şüurlu surətdə istifadə mexanizmlərini açıqlayır və onun reallaşmasını qarşıya qoymuş olur.

Məhz buna görə də dövlətin iqtisadi siyasəti hər şeydən əvvəl ictimai həyatın əsası olan maddi istehsalın inkişaf strategiyası ilə düzgün əsaslandırılmalıdır.

Faktiki vəziyyətin təhlili göstərir ki, müasir dövrdə o, bazar iqtisadiyyatın tam formalaşması, inkişafı əsasında yüksəldilməsi nəticəsində əhalinin maddi-mədəni həyat səviyyəsinin daha da yüksəldilməsinə yönəldilmişdir. Aydınır ki, sosial-iqtisadi vəzifələrin yerinə yetirilməsi, ölkənin müdafiə qabiliyyətinin getdikcə möhkəmləndirilməsi, bilavasitə iqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsindən asılıdır. Buna görə də düzgün iqtisadi siyasət dövlətlə xalqın birliyinin möhkəmləndirilməsinin həlledici vasitəsidir.

Belə ki, iqtisadi siyasət ölkənin, xarici mənafəini ifadə edərək, dövlətin müəyyən etdiyi cari və strateji xətti əməli surətdə həyata keçirmək üçün inkişaf tədbirləri həyata keçirərək işgüzar fəallığını getdikcə artırır.

Nəhayət, iqtisadi siyasət istiqamətverici vasitə kimi bərqərar olunmuş bazar iqtisadiyyatı yolu ilə dünya iqtisadi sistemində qovuşmaq üçün hər cür imkan yaradır.

Odur ki, düzgün iqtisadi siyasət, onun strategiya və taktikasının həyata keçirilməsində dövlətimiz üçün ən etibarlı kompas olmuş və belə bir kompas olaraq qalır.

Bu siyasət hər bir tarixi mərhələdə iqtisadiyyatın inkişafının obyektiv qanunlarına, təsərrüfatçılıq prinsiplərinə və konkret tarixi şəraitin dəqiq nəzərə alınmasına əsaslanır.

Elə buna görə də həyatın irəli sürdüyü problemlərin həllinə yaradıcılıqla yanaşılması ilə birlikdə iqtisadi siyasət xətti ardıcıl təmin edilməlidir.

Beləliklə, milli iqtisadiyyatın inkişaf strategiyası dövlətin düzgün və səmərəli iqtisadi siyasəti əsasında formalaşmaqla, ölkənin mövcud iqtisadi-maliyyə strategiyalarından istifadə edilməsinin səmərəliliyinin yüksəldilməsinin məqsədyönlü fəaliyyətinin məcmusunu özündə əks etdirmiş olur.

Unutmaq olmaz ki, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına dair hazırlanan və qəbul edilən bütün qərar, qətnamələr dövlətin siyasətini özündə əks etdirir.

Belə ki, burada dövlətin sosial-iqtisadi siyasəti, elmi-texniki, aqrar siyasət, habelə qiymət və gəlir siyasəti, investisiya siyasəti, təbiətdən istifadə edilməsi və ətraf mühitin mühafizəsi siyasəti, xarici-iqtisadi əlaqələrin və fəaliyyətin tənzimlənməsi və s. nəzərdə tutulur. Şübhəsizdir ki, bu mühüm istiqamətlərdən hər birinin milli iqtisadiyyatın inkişaf strategiyasının təhlükəsizliyinin tənzimlənməsində xüsusi rol və əhəmiyyəti vardır.

Göründüyü kimi, hər tərəfli əsaslandırılmış iqtisadi siyasət işlənilib həyata keçirilmədən, iqtisadiyyatın sabit, davamlı və dinamik inkişafını təmin etmək mümkün deyildir.

Iqtisadi siyasətin məzmunu son dərəcə çox cəhətlidir və bu mürəkkəb problemlər kompleksini əhatə edir.

Məhz buna görə də milli iqtisadiyyatın inkişaf strategiyası ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının bütün cəhətlərini özündə əks etdirməlidir.

Bu başlıca məqsədə nail olmaq yollarının strategiji inkişafını elmi cəhətdən əsaslandırılmış şəkildə qabaqcadan görülməsi, dərk edilməsi vahid kompleks proses kimi başa düşülməlidir.

Belə ki, yeni cəmiyyətin maddi-texniki bazasının və istehsal münasibətlərinin yaradılması, inkişaf etdirilməsi milli iqtisadiyyatın inkişaf strategiyasının əsas istiqamətlərini təşkil etməlidir.

Odur ki, mili iqtisadi inkişaf strategiyasının istiqamətlərindən biri sosial təbəqələrin, qrupların və bütövlükdə cəmiyyətin mənafelərinin düzgün əlaqələndirilməsidir.

Aydındır ki, iqtisadi mənafelər tək-cə iqtisadi siyasətin özünün həyata keçirilməsi gedişatında reallaşmır. Belə ki, onlar ancaq dövlətin bütün siyasətində əməli surətdə həyata keçirilir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlətin iqtisadi siyasətinin rolu və əhəmiyyəti öncə qeyd edildiyi kimi, bir daha artmış olur ki, bu da obyektiv olaraq hər şeydən əvvəl yeni istehsal münasibətlərinin formalaşması ilə bağlıdır.

Müasir mərhələdə dövlətin iqtisadi siyasətinin əsas istiqamətləri onunla müəyyən edilir ki, cəmiyyətimiz bazar iqtisadiyyatı quruculuğunun keçid mərhələsində olduğundan, daha çox sosial-iqtisadi problemlər həll etməli olur.

Iqtisadi təhlükəsizlik problemlərini araşdıran tədqiqatçılar iqtisadi prosesləri müxtəlif aspektlərdən nəzərdən keçirərkən ayrı-ayrı ölkələrdəki mövcud olan şəraitə görə təsnifləşdirmə aparırlar və haqlı olaraq bu dövlətlər içərisindən keçid iqtisadiyyatlı ölkələri ayırırlar. Sanki bununla həmin ölkələrdə bu problemin daha kəskin və aktual olduğunu qeyd etmək istəyirlər.

Stepaşin S.V. qeyd edir ki, iqtisadi təhlükəsizliyin obyektləri sırasına şəxsiyyət, cəmiyyət, dövlət və iqtisadi fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsi çərçivəsində institusional münasibətlər sistemi də daxil olmaqla iqtisadi sistemin əsas elementləri aiddir. Müəllif ölkədə iqtisadi prosesləri müxtəlif aspektlərdən tədqiq edərək aşağıdakıları ayırır:

- siyasi baxımdan hərbi qüvvə istifadə olunmaqla müxtəlif miqyaslı konfliktlər şəraitində iqtisadi təhlükəsizlik;
- opponent dövlətlə kəskin qarşıdurma şəraitində iqtisadi təhlükəsizlik;
- izolyasiya, yaxud da əksinə dünya iqtisadiyyatına yüksək səviyyədə inteqrasiya şəraitində iqtisadi təhlükəsizlik;
- keçid iqtisadiyyatı şəraitində iqtisadi təhlükəsizlik.

Iqtisadiyyatın inkişaf istiqamətlərində onun iki mühüm tərkib hissəsi olan iqtisadi strategiya və taktikanın vəhdətliyini və xüsusiyyətlərini düzgün

əlaqələndirmək lazımdır.

Iqtisadi siyasətin tərkib hissəsi olan strategiya və taktikanın başlıca vəzifə və məqsədlərinin ümumiliyi, vəhdət prinsiplərinin məzmununu birləşdirir. Digər tərəfdən onların hər birinin müəyyən spesifik xüsusiyyətləri də vardır.

Ümumiyyətlə, perspektiv dövr üçün ölkənin sosial-iqtisadi konsepsiyasının inlənilib hazırlanması iqtisadi-siyasət xəttinin elmi cəhətdən düzgün əsaslandırılmasından bilavasitə asılıdır. Bu cür konsepsiya fundamental xarakterli, iri nəzəri ümumiləşdirmələrin və onun aparıcı meyllərinin təhlili nəticəsidir.

Konsepsiyanın işlənilib hazırlanması dövlətin iqtisadi strategiyasının və onun nəzəri bünövrəsinin yaranması üçün zəmin yaranmış olur.

Milli təhlükəsizlik konsepsiyalarının təhlilini aparan müəlliflərin tədqiqatları göstərir ki, mühüm nəzəri əsaslardan biri milli təhlükəsizliyin gücü haqqında təsəvvürlərdir. Milli təhlükəsizlik konsepsiyası milli mənafeələr konsepsiyaları ilə o qədər sıx əlaqəli surətdə işlənilib hazırlanmışdır ki, müəyyən mərhələlərdə bunlar analogi, eyni anlayışlar kimi nəzərdən keçirilmişdir. Hər iki anlayış milli dövlətçilik ideyası yaranmadan formalaşa bilməzdi. Bu ideya isə qərribə də olsa yeni bir məhvum olaraq, əvvəlki dövrlərə deyil, keçən əsrin sonuna və bu əsrin əvvəllərinə aiddir. Proxorenkoya görə – «milli təhlükəsizlik ölkənin həyatına təsir edən xarici və daxili şərtlərin elə uyğunluğudur ki, bu zaman kritik xarakterli təhlükələr mövcud deyil və eyni zamanda bu təhlükələr yaranarsa, dövlətin onlara tam adekvat reaksiya vermək qabiliyyəti qorunub saxlanılır».

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının uzunmüddətli konsepsiyası əsasında və ona uyğun olaraq nisbətən daha qısa müddət üçün inkişaf konsepsiyası da müəyyən edilməlidir.

Bu konsepsiya bazar iqtisadiyyatına xas olan ümumi cəhətləri, həm də müvafiq dövrün xüsusiyyətlərini nəzərə almalıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, milli iqtisadiyyatın inkişaf strategiyasını müəyyənləşdirərkən, ölkənin nə kimi təbii, yeraltı və yerüstü sərvətlərə malik olmasına yerləşdiyi ərazi amillərinə xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Tarixi təcrübələr qeyri şərtsiz sübut edir ki, Azərbaycan Respublikasının

zəngin təbii resurslara malik olması onun Qərblə-Şərqi əlaqələndirən əlverişli dəhlizdə yerləşməsi siyasi və iqtisadi təhlükələrə məruz qalmasının əsas səbəblərindən biri olmuşdur.

Heç də gizli deyildir ki, Azərbaycan Respublikası əsrlər boyu Rusiyanın xammal bazası olmuş və keçmiş SSRI dövründə, sərt, direktiv, mərkəzi planlaşdırma nəticəsində ölkədə lazımı istehsal və xüsusilə sosial infrastruktur formalaşdırılmamışdır.

Azərbaycan öz müstəqilliyinə sahib olduqdan sonra da Rusiya yenə də öz keçmiş üstün mənafeyi ənənələrini davam etdirmək siyasətində olmuş olsa da, ölkə iqtisadiyyatının inkişaf strategiyası Qərb ölkələrinin iqtisadi inkişaf modelinə əsaslanmalıdır.

Belə ki, milli iqtisadiyyatın inkişaf strategiyasının əsas məqsədi yuxarıda qeyd edildiyi kimi ölkədə sabit, dinamik sosial-iqtisadi inkişafı təmin etmək əsasında, onun təhlükəsizliyini hər vasitə ilə qoruyub saxlamaqdan ibarətdir.

Məhz buna görə də, Azərbaycan dövləti düşünülmüş və elmi cəhətdən əsaslandırılmış daxili və xarici siyasətə malik olmalıdır.

Bu mühüm strateji istiqamətlərdə ən əsas yeri milli iqtisadiyyatın inkişafı ilə bağlı milli mənafe problemləri tutur. Odur ki, bizə belə gəlir ki, milli iqtisadiyyatın inkişaf strategiyası milli zəmində formalaşmaqla, bir-birilə əlaqədar olan aşağıdakı mühüm prosesləri əhatə etməlidir:

- iqtisadiyyatın milli zəmində formalaşması və inkişafını;
- Respublikanın milli sərvətlərindən, bütövlükdə sosial-iqtisadi potensialından, tam və səmərəli istifadə etməklə, daxili bazarı əsasən yerli istehsal hesabına ödəməyi və ölkənin dünya iqtisadiyyatındakı mövqeyinin daha da möhkəmləndirilməsini;

Milli iqtisadiyyatın inkişaf strategiyası, daxili və xarici təhlükələrin öz vaxtında tənzimlənməsinə, istehsalın elmi-texniki inkişafının sürətləndirilməsinə, yoxsulluğun aradan qaldırılmasına istiqamətləndirilməlidir.

V.Medvedyevin tədqiqatlarında Rusiyanın iqtisadi təhlükəsizlik vəziyyətinin qiymətləndirilməsi ölkənin milli təhlükəsizliyi anlayışının ölkədə elə bir vəziyyətin

şərhinə əsaslanır ki, bu zaman köklü milli dövlətçilik maraqlarına və ölkənin mövcuddiyyətinə qarşı yönələn təhlükələrin aradan qaldırılması, yaxud da neytrallaşdırılması təmin olunur. Daxili və xarici səbəblərdən belə təhlükələr cəmiyyətin həyatının ən müxtəlif sahələrində və sferalarında meydana çıxıb bilər. Məhz buradan milli təhlükəsizlik anlayışının bəzi mühüm məqamları üzə çıxır. V.Medvedyevin fikrincə, iqtisadi təhlükəsizliyin prioritetlərinin müəyyənləşdirilməsi siyasi konyukturanın maraqlarından, ideoloji təsəvvürlərdən, siyasi spekulyasiyalardan azad olmalıdır. Çünki bu prioritetlər real problemlərin kəskinliyini, onların ölkənin mövcudluğu üçün əhəmiyyətini əks etdirməli, dövlətin iqtisadi siyasətində onların yerini əsaslandırılmalıdır. Bu zaman sözü gedən prioritetlərin iqtisadi inkişafın bütün sferalarını əhatə etməsi vacib deyil.

Bu zaman iqtisadiyyatın mütərəqqi perspektiv strukturunun formasında xarici və daxili investisiyaların daha da gücləndirilməsi, iqtisadiyyatda optimal yığım və istehlak nisbətlərinin müəyyənləşdirilməsi, iqtisadi inkişaf strategiyasının əsas istiqamətləri kimi qiymətləndirilməlidir.

Burada insan amilinə, ancaq işçi qüvvəsi kimi deyil, ümumilikdə cəmiyyətin təhlükəsizliyinin tənzimləyicisi kimi baxılmalıdır. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikası prezidentinin 2007-ci il 15 may tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasının məşbğulluq strategiyasının həyata keçirilməsi üzrə dövlət proqramı (2007-2010-cu illər) xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Belə ki, müasir şəraitdə respublikada əhali getdikcə artır.

Araşdırmalar göstərir ki, son beş il ərzində hər il orta hesabla ölkədə 122 min körpə dünyaya göz açır.

2009-cü ildə ölkədə doğum səviyyəsi əhalinin hər min nəfərinə görə 17 nəfər təşkil etmişdir.

Təhlil göstərir ki, respublika əhalisinin 29%-i 18-34 yaşda olan gənclər təşkil edir ki, onun da 50%-dən çoxu şəhərlərdə yaşayır.

Bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar milli iqtisadiyyatın əsaslı sürətdə transformasiyaya uğraması nəticəsində ölkədən bir milyondan çox əmək qabiliyyətli əhali yaxın və uzaq xarici ölkələrə üz tutmaq məcburiyyətində qalmışlar.

Hazırda məşğulluğun tənzimlənməsinə dair dövlət geniş miqyaslı tədbirlər proqramını həyata keçirmiş olsa da, ölkədə bu mühüm roblem hələlik tam həll edilməmişdir.

Odur ki, milli iqtisadiyyatın inkişaf strategiyasında bu mühüm problemin həllinə dair kompleks tədbirlər sisteminə üstünlük verilməlidir.

Nəzərə alsaq ki, ölkəmizdə əhali artımı lazımi səviyyədə davam etməkdədir, onda bu problemin əhəmiyyəti bir daha artmış olur.

Ixtisaslı işçi qüvvəst hər bir ölkənin iqtisadiyyatına lazımdır. İqtisadi təhlükəsizlik və ölkənin inkişafı üçün əhalinin 30%-i təhsil sistemində və elmi sahəsində məşğul olmalıdır. (Bu dünya standartıdır). Hətta fəhlələrin ixtisaslı və təhsilli olması innovasiyalı istehsalın ən vacib şərtlərindəndir. (Məsələn Yaponiya iqtisadiyyatı).

Bütün bu reallığı nəzərə alaraq milli iqtisadiyyatın inkişaf strategiyasında ölkədə məşğulluq probleminə və onun sosial təhlükəsinə qarşı müvafiq tədbirlər nəzərdə tutulmalıdır.

Bizə belə gəlir ki, bu istiqamətdə həlledici tədbirlər sistemində mühüm və həlledici problemlərdən biri maddi istehsal sahələri arasında və sahələr daxilində istehsal və xidmət sahələrində və habelə regionlar arasında nisbətlərin tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsində səmərəli investisiya siyasəti son dərəcə mühüm rol oynayır.

Inkişaf etmiş dünya ölkələrinin təcrübələri göstərir ki, elmi-texniki tərəqqinin sürətləndirilməsi, yeni istehsal texnologiyasının geniş tətbiqi, əsas fondların ardıcıl olaraq yeniləşdirilməsi, milli iqtisadiyyatın dinamikliyinə əsaslı təsir göstərir.

Məlum olduğu kimi, iqtisadiyyatda bölgü nisbətləri maddi istehsal nisbətlərindən törənir və ilk növbədə sadəcə belə bir həqiqətə görə, yalnız nə istehsal edilmişə onu bölüşdürmək, onu istehlak etmək mümkündür.

Nisbət bölgü münasibətlərinin əsasıdır ki, burada ölkənin ümumi daxili məhsulu və xüsusilə də onun milli gəliri istehlak və yığım fondlarına bölünür.

Milli iqtisadiyyatın inkişaf strategiyasında bu nisbətə son dərəcə əhəmiyyət

verilməsi buradan irəli gəlir. Bu onunla əlaqədardır ki, bir tərəfdən istehlak fondunun, həcmi əhalinin real gəlirlərinin artmasının iqtisadi həddini əmələ gətirir, bununla əhalinin həyat səviyyəsinin miqyasını və yüksəlmə tempini qabaqcadan müəyyənləşdirir.

Digər tərəfdən, yığım fondunun həcmi növbəti təkrar istehsal tsiklində istehsalın və xidmət sahələrinin genişlənməsinin potensial imkanlarını şərtləndirir. İstehlakın və yığımın səviyyələri bir-biri ilə üzvi surətdə əlaqədardır.

Mili gəlirin müəyyən hissəsini və buna uyğun olan məhsulun natura şəklində toplanmasını təmin etmədən istehlakın fasiləsiz artımını təmin etmək qeyri-mümkündür.

K.Marks yazmışdır: «Yığım olması üçün gərək izafi məhsulun bir hissəsi kapitalla çevrilsin».

Marks həqiqi yığımı istehsalın həqiqi genişləndirilməsi ilə mahiyyətə eyniləşdirərək qeyd etmişdir ki, «izafi dəyər istehsalı metodlarının hamısı eyni zamanda yığım metodlarıdır».

Beləliklə, milli gəlirdə istehlak fondu ilə yığım fondunun optimal şəkildə əlaqələndirilməsinin tənzimlənməsini prinsiplərdən biri müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində milli iqtisadiyyatın inkişaf strategiyasında düzgün, səmərəli istiqamətlərin müəyyənləşdirilməsi və reallaşdırılmasıdır.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, istehlak yığım fondu arasında problem heç də bir dəfəlik, həmişəlik həll edilən problem deyildir. Belə ki, o yeni imkanlara və tələblərə uyğun olaraq dəyişir və dəyişməlidir.

Dövlət əhalinin rifahını daha da yüksəltmək istiqamətlərində geniş tədbirlər proqramında əhalinin pul gəlirlərinin artmasına xüsusi əhəmiyyət verir.

MDB məkanında bir çox iqtisadçıların qeyd etdiyi kimi iqtisadi islahatların aparıldığı dövrdə sosial qeyri-bərabərlik əhəmiyyətli dərəcədə kəskinləşmişdir. Təbəqələşmənin yüksək səviyyəsi sosial sabitlik və tərəqqinin təminatçısı olan, eləcə də vətəndaşlıq cəmiyyəti institutlarını qərarlaşdıran orta sinif təbəqəsinin əhəmiyyətli dərəcədə çatışmaması ilə müşayiət olunur. Transformasiya dövrünün əvvəlində orta gəlirlərə (yerli standartlara görə) malik olan və cəmiyyətdə

sabitləşdirici rol oynayan bir çox professional qrupların nümayəndələri (həkimlər, təhsil işçiləri, alimlər, mühəndislər) bu gün əksər hallarda «yeni yoxsullar» arasında yer almışdılar. Yoxsulluq və sosial bərabərsizlik problemlərini müəyyən səviyyədə dövlətin sosial təminat orqanları yumşaltmağa çalışırlar, məhz bu orqanların vasitəsilə yoxsullara yardım proqramları həyata keçirilir.

Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, əhalinin pul gəlirlərinin artması hər şeydən əvvəl ictimai əmək məhsuldarlığının artması ilə əməyin ödənilməsinin artması tempi arasında nisbətə müəyyən edilməlidir.

Milli iqtisadiyyatın inkişaf strategiyası bunlar arasında elə nisbət yaradılmasına istiqamətləndirilməlidir ki, bu nisbət işçilərdə əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsinə marağı daha da artırmış olsun və gələcək dövrlərdə istehsalın genişləndirilməsini təmin etmiş olsun.

Deməli, əmək məhsuldarlığının artımı əmək haqqının artım tempindən üstün olmalıdır.

Beləliklə, ölkənin milli iqtisadi inkişaf strategiyası ümumilikdə istehsalın və onun əsası olan elmi-texniki tərəqqinin sürətlənməsini təmin etməklə, sosial-iqtisadi sabitliyin təmin edilməsi, ölkənin ərazi bütövlüyünün qorunmasına imkan verən iqtisadi inkişaf səviyyəsini təmin etməlidir.

L.Fon Tezau iqtisadi güc və iqtisadi təhlükəsizlik arasında iqtisadi təhlükəsizlik və iqtisadi siyasət sahəsində qarşıya qoyulan məqsədlərə çatmaq imkanları arasında, iqtisadi təhlükəsizliyə qarşı yönələn təhdidlər və milli mənafeələrə qarşı yönələn təhdidlər arasında fərqləndirmənin aparılması zərurətini qeyd etmişdir. Ümumilikdə o, V.Xaqer tərəfindən iqtisadi təhlükəsizliyə verilən şərhə tərəf meyl edir, yəni iqtisadi təhlükəsizlik o zaman təhlükə altında olur ki, xarici iqtisadi parametrlərin dəyişməsi əlverişli iqtisadi sistemi dağıtmaq iqtidarında olsun [6, s. 15].

Milli iqtisadi inkişafın və onun təhlükəsizliyinin təmin edilməsində dövlət strategiyası qanunverici, icraedici orqanlar məhkəmə ictimai və digər müvafiq birliklər sistemi vasitəsilə həyata keçirilir.

Milli iqtisadiyyatın inkişaf strategiyasında investisiyaların iqtisadiyyatın

daha prioritet sahələrinə yönəldilməsi maliyyə resurslarının sosial-iqtisadi sahələr arasında daha məqsədəuyğun bölüşdürülməsi xarici əməliyyatların stimullaşdırılması təmin edilməlidir.

Iqtisadi inkişaf strategiyasında mühüm yerlərdən biri dövlətin regionların sosial-iqtisadi inkişafına diqqətin daha da artırılması durur.

Tədqiqat göstərir ki, müasir dövrdə əhalinin xüsusilə əmək qabiliyyətli gənclərin əksəriyyəti iri şəhərlərə axın etmiş və bu proses hələ də davam etməkdədir. Faktiki olaraq kəndlərdə, xüsusilə də dağ kəndlərində əsasən yaşlı nəsil və cavan qızlar qalmışdır ki, onlarında vaxtında ailə qurmaq imkanları çətinləşmişdir. (Oğlanların çatışmaması ucbatından). Bu isə gələcəkdə demoqrafik vəziyyəti pisləşdirə bilər.

Düzdür son zamanlar ölkə prezidentinin regionların sosial-iqtisadi inkişafının sürətlənməsinə dair xüsusi sərəncamına uyğun olaraq kompleks proqramların həyata keçirilməsinə başlanmışdırsa da, bu idman komplekslərinə dair iri layihələrin həyata keçirilməsilə xarakterizə olunur.

Odur ki, ölkənin iqtisadi inkişaf strategiyasında regionlarda əmək tutumlu iqtisadiyyat sahələrinin sürətli inkişafı nəzərdə tutulmaqla bərabər, yerlərdə kənd təsərrüfatı xammalı emaledici sənaye sahələrinin təşkilinə xüsusi yer və əhəmiyyət verilməlidir.

Bununla belə, hər bir regionda mövcud olan yerli xammallardan, təbii resurslardan tam və səmərəli istifadə edilməsini həyata keçirmək lazımdır.

Iqtisadi inkişaf strategiyasının reallaşması mexanizmlərinə sistemli yanaşmaqla bərabər, yeniləşmə şəraitinə, qarşıda duran vəzifələri adekvat, ölkədə sosial – iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsini reallaşdıran dinamik bir proses kimi yanaşmaq lazımdır.

Odur ki, iqtisadi inkişaf strategiyasında iqtisadi təhlükəsizliyin tənzimlənməsində dövlətlər arasındakı iqtisadi əlaqələrdə milli mənafehlərin düzgün və səmərəli həllinə xüsusi əhəmiyyət verilməlidir.

3.3. Milli iqtisadiyyatın inkişafında təhlükəsizliyin tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi tədbirləri

Qeyd etmək lazımdır ki, son illər ərzində əldə edilmiş irəliləyişlər respublikamızın tarixinə dövlət quruculuğunun və sosial-iqtisadi inkişafın mühüm mərhələsi kimi daxil olmuşdur.

Belə ki, respublikada makroiqtisadi göstəricilərin inkişaf dinamikasında mövcud olan sabit artım tempi, milli iqtisadiyyatın formalaşması və inkişafında, əhalinin həyat səviyyəsinin ardıcıl olaraq yüksəldilməsində, məşğulluğun tənzimlənməsində əlverişli şərait yaradılmışdır.

Regionlarda sosial-iqtisadi inkişafın tənzimlənməsinə dair həyata keçirilən məqsədyönlü kompleks tədbirlər nəticəsində 2003-2009-cu illər ərzində ölkədə 535 yeni iş yerləri açılmış və bu iş yerlərinin əksəriyyəti qeyri-neft strukturunu payına düşməklə, 82 faizi regionları əhatə etmişdir. Həmin müddətdə qeyri-dövlət strukturunda çalışanların sayı 1,7 dəfə çoxalmışdır.

Beləliklə, ölkədə mövcud olan ictimai-siyasi sabitlik zəminində sosial-iqtisadi sahələrdə uğurlu islahatların həyata keçirilməsi ilə əlaqədar tədbirlər beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən müsbət qiymətləndirilmişdir.

Belə ki, Beynəlxalq Əmək Təşkilatı ilə əməkdaşlıq çərçivəsində 2006-2009-cu illər üçün Layiqli Əməyin Təminatı üzrə «Ölkə proqramı» qəbul edilmişdir.

Respublikamız Müstəqil Dövlətlər Birliyinə daxil olan ölkələrdən yeganə dövlətdir ki, Beynəlxalq Əmək Təşkilatı tərəfindən gənclərin məşğulluq problemlərinin həllində dünyada 10 lider ölkə sırasına daxil edilmişdir.

Göründüyü kimi, milli iqtisadiyyatın formalaşması və inkişafında dünya ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrimiz getdikcə genişlənməkdədir. Belə ki, Azərbaycan Dünya Bankı, Beynəlxalq Valyuta Fondu, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı, Asiya İnkişaf Bankı, İslam İnkişaf Bankı kimi beynəlxalq maliyyə institutları ilə sıx əməkdaşlıq edir.

Bütün bunlarla bərabər, respublikamız Birləşmiş Millətlər Təşkilatının qurumları, Avropa İttifaqı, İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı, Qara Dəniz İqtisadi

Əməkdaşlıq Təşkilatı ilə yaradılmış səmərəli əməkdaşlığı müvəffəqiyyətlə davam etdirilməkdədir.

İndi ölkənin Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olması istiqamətində ardıcıl faydalı işlər aparılır.

Belə ki, Azərbaycanın uzaq və yaxın dövlətlərlə iqtisadi əlaqələrinin daha da dərinləşdirilməsi nəticəsində əldə edilən gəlirlər ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsində və habelə əhalinin maddi-rifah halının daha da yaxşılaşdırılmasına yönəldilmişdir.

Araşdırmalar göstərir ki, ölkənin xarici ticarət dövriyyəsi, ixrac, idxal əməliyyatlarının həcmi də ildən-ilə artmaqdadır.

Belə bir real şəraitdə, milli iqtisadiyyatın inkişaf təhlükəsizliyinin tənzimlənməsinin daha da təkmilləşdirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu problemin tənzimlənməsi daimi dövlətin diqqət mərkəzində olmaqla bərabər, ölkənin, cəmiyyətin mənafeləri ilə düzgün və səmərəli əlaqələndirilməlidir.

Bu baxımdan milli iqtisadiyyatın inkişaf təhlükəsizliyinin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərində bu və ya digər səviyyələrdə bir-biri ilə sıx əlaqədar olan aşağıdakı problemlər öz real həllini tapmışdır.

Ölkənin ərazi bütövlüyü, iqtisadi artımı, tam məşğulluq, iqtisadi inkişafda səmərəli temp və proporsiyalar qiymətlərin stabil səviyyəsi, gəlirlərin ədalətli bölgüsü, sosial-iqtisadi təminat, əlverişli xarici-iqtisadi əlaqələr və nəhayət iqtisadi səmərəlilik problemlərinin həllinə vəhdət və kompleks halında münasibət bəslənməlidir.

Deməli, milli iqtisadiyyatın inkişaf ilə bağlı təhlükələrin vaxtında tənzimlənməsi yuxarıda qeyd edilən siyasi, sosial-iqtisadi problemlərin düzgün və səmərəli həlli ilə bilavasitə əlaqədardır.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikası Xəzər-Qafqaz məkanında yerləşməklə, xarici ölkələrlə iqtisadi əməkdaşlıq üçün, xüsusən iri sənaye və nəqliyyat layihələrinin həyata keçirilməsində xüsusi rol oynamaqdadır.

Şübhəsizdir ki, belə nəhəng layihələrə investisiya qoyuluşları ölkədə siyasi-

iqtisadi və sosial stabilliyə müsbət təsir göstərməklə yanaşı, iqtisadi təhlükəsizliyin tənzimlənməsi istiqamətlərində müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsini də tələb edir.

Lakin unutmamaq olmaz ki, güclü milli iqtisadiyyatı ancaq karbohidrogen mənbələr hesabına yaradılması qeyri-mümkündür.

Odur ki, neft ixracından əldə edilən gəlirləri qeyri-neft sektorunun, xüsusilə kənd təsərrüfatının sürətli inkişafına, onun xammalının, əsasən regionlarda emalına yönəltmək lazımdır.

Ümumiyyətlə, səmərəli və sabit rəqabətqabiliyyətli milli iqtisadiyyat yaratmaq məqsədi ilə xammal iqtisadiyyatdan əsasən son məhsullar emalına keçməklə, intellektual iqtisadiyyatı formalaşdırmaq və inkişaf etdirmək lazımdır.

Inkişaf etmiş dünya ölkələrinin təcrübəsi qeyri-şərtsiz sübut edir ki, belə yanaşma milli iqtisadiyyatın inkişafı və təhlükəsizliyi üçün daha əlverişli şərait və imkanlar yaratmış olur.

Bu mühüm strategiyanın reallaşdırılması nəticəsində əhalinin rifahının yüksəldilməsində müsbət irəliləyişlər əldə edilməklə yanaşı, ölkədə iqtisadi təhlükəsizlik və sabitlik də təmin edilməlidir. Respublikanın iqtisadi təhlükəsizliyinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində birinci növbədə milli iqtisadiyyatın davamlı, dinamik və tarazlı inkişafını təmin etməklə, ölkənin ərazi bütövlüyünü bərpa etmək, yaxın və uzaq xarici dövlətlərlə iqtisadi əlaqələri, milli mənafeələr baxımından bir daha nəzərdən keçirmək lazımdır.

Məhz buna görə də ölkədə davamalı iqtisadi inkişafı möhkəmləndirməklə, regionlarda mövcud potensialdan tam və səmərəli istifadə edərək, qeyri-neft sektorunun inkişafını təmin etmək lazımdır.

Daha doğrusu milli iqtisadiyyatın təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə hər bir regionda ixracyönümlü məhsullar istehsalını stimullaşdırmaq, yerli sahibkarlığın dinamik inkişafına nail olmalıdır.

Milli iqtisadiyyatın sürətli inkişafına baxmayaraq, Ermənistanın ölkəmizə qarşı ədalətsiz ərazi iddiası, ciddi siyasi, sosial-iqtisadi təhlükələr yaradır. Bu problem ölkəmizin milli maraqlarına qarşı ən ciddi təhlükə hesab edilir.

Belə ki, respublikanın təbii sərvətlərindən davamlı, tam və səmərəli istifadə edilməsi, davamlı iqtisadi inkişaf, ətraf mühitin qorunması kimi mühüm problemlərin tənzimlənməsinə əsaslı mənfi təsir göstərir.

Milli iqtisadiyyatın təhlükəsizliyini qorumaq və onun tənzimlənməsini təkmilləşdirmək məqsədi ilə bazar iqtisadiyyatının hüquqi bazasının təkmilləşdirilməsi əsasında xarici və daxili investisiyalar üçün daha münbit və əlverişli şərait yaradılmalıdır.

Makroiqtisadi inkişafa və səmərəli məşğulluğun tənzimlənməsi, sahibkarlığın inkişafına əngəl törədən problemləri aradan götürmək, yerli sənaye məhsullarının dünya bazarında rəqabətliyini yüksəltmək, dövlətlərarası iqtisadi əlaqələrin təkmilləşdirilməsi, daha doğrusu ölkənin iqtisadi asılılıqdan qorunması və bütün bunlarla bərabər qanunun aliliyinə hər vasitə ilə nail olunmalıdır.

Məlum olduğu kimi, ölkəmiz Avropa və Avratlantik strukturlarına inteqrasiya etməklə, iqtisadi təhlükəsizliyi təmin etmək məqsədi güdür.

«Şərqi-Qərbi» və «Şimal-Cənub» nəqliyyat dəhlizində Azərbaycan tranzit ölkə kimi potensialının gücləndirilməsinə, müasir texnologiyaların gətirilməsinə və informasiya texnologiyasına xüsusi diqqət, əhəmiyyət verilməlidir.

Sosial-iqtisadi inkişafın yeni nailiyyətlərinin əldə edilməsi həm də islahatların həyata keçirilməsində xüsusilə özəlləşdirmə dövrü şəffaflığının təmin edilməsinə, iqtisadiyyatın yeniləşdirilməsinə kompleks yanaşılmalıdır.

Beləliklə, milli iqtisadiyyatın inkişafında baş verə biləcək təhlükəsizlik əsas iki istiqamətlərdə təkmilləşdirilməlidir.

Birinci, daxildən, ikinci isə xarici təhlükələrdən.

Öncə qeyd edildiyi kimi, dövlətlərarası iqtisadi əlaqələr getdikcə genişləndiyi şəraitdə Beynəlxalq təşkilatların irəli sürdükləri hər hansı bir təkliflərə müasir dövrün reallığı baxımından hər tərəfli yaradıcı və milli mənafelemizə tam uyğun formada yanaşmaq və qiymətləndirmək lazımdır. Burada ölkənin xarici ölkələrdən asılılığı, xarici borcların həddinə xüsusi əhəmiyyət verilməlidir.

Belə ki, dövlətlərarası iqtisadi əlaqələrin həyata keçirilməsində qarşılıqlı milli mənafeleləri düzgün və səmərəli əsaslandırmaq lazımdır.

Bizə belə gəlir ki, keçid dövründə xarici iqtisadi əlaqələrin təhlükəsizliyini tənzimləmək üçün aşağıdakılara əməl edilməlidir:

- milli iqtisadiyyatın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası;
- iqtisadi mənafehlərin düzgün və səmərəli əlaqələndirilməsi;
- milli iqtisadiyyatın inkişafında mümkün ola bilən daxili və xarici təhlükələrin proqnozlaşdırılması;
- rəqabət qabiliyyətliliyi son məhsulları istehsalı hesabına ixracı daha da artırmaq;
- ölkələrarası gömrük fəaliyyətinin əsaslı surətdə təkmilləşdirilməsi;
- ölkə sərhədlərində nəzarətin daha da gücləndirilməsi əsasında yayılmaqda olan qaçaqmalçılığın qarşısının alınması; və s. təhlükələr törədə biləcək hallara qarşı müvafiq ardıcıl tədbirlərin həyata keçirilməsi və s.

Milli iqtisadiyyatın inkişaf təhlükəsizliyinin tənzimlənməsində daxili təhlükələr sırasında ən mühüm rola və əhəmiyyətə malik olan radikal iqtisadi islahatların düzgün həyata keçirilməsi problemidir.

Iqtisadi islahatların tərkib hissəsi olan özəlləşdirilmə prosesində istehsal və sosial infrastrukturun formalaşdırılması, inkişafı, xüsusilə kommunal xidmət sahələrində islahatların sürətləndirilməsi zəruridir.

Ümumiyyətlə, milli iqtisadiyyatın daxili təhlükəsizliyinin tənzimlənməsi dövlətin ən başlıca vəzifələrindən biridir.

Bütün qeyd edilənlərlə yanaşı, milli iqtisadiyyatın davamlı inkişaf təhlükəsizliyinin mühüm amili investisiya qoyuluşlarının daha da artırılmasından, onun strukturunun təkmilləşdirilməsindən ibarət olmalıdır.

Respublika prezidentinin «Investisiya fəaliyyətinin təşviqi üzrə əlavə tədbirlər haqqında» 30 mart 2006-cı il tarixli sərəncamı ilə yaradılmış Azərbaycan Investisiya Şirkəti də artıq fəal formada ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sektorunun inkişafı ilə əlaqədar qarşıya qoyulmuş vəzifələri yerinə yetirir.

Belə ki, ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişafına nail olmaqdan ötəri 2006-cı ildəq etibarən qeyd edilən şirkət tərəfindən 50-dən artıq investisiya layihələrinə baxılmışdır.

Ölkə iqtisadiyyatına yönəldilmiş investisiyalar öz real əksini əhalinin maddi-rifah halının yaxşılaşdırılmasında göstərməkdədir.

Beləliklə, nəhəng neft layihələrinin yerinə yetirilməsi nəticəsində ölkənin valyuta ehtiyatı indi 5 milyard 100 milyon ABŞ dolları təşkil edir.

Ölkə prezidentinin fərmanı ilə yaradılmış neft fondu indi milli iqtisadiyyatın inkişafında və onun təhlükəsizliyinin tənzimlənməsində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Daxili təhlükələr sırasında ekoloji problemlər, ətraf mühitin çirklənməsinin, təbii resurslardan qeyri-səmərəli istifadə, sənaye və məişət tullantılarının emal edilməsi kimi problemlərə xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Bütün bunlar milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafı, əhalinin rifah halının yüksəldilməsi üçün ən mühüm amillərdən biri hesab edilir.

Respublikanın zəngin təbii resurslardan tam və səmərəli istifadə edilməsi, davamlı iqtisadi inkişafın hüquqi bazasının daha da təkmilləşdirilməsi, iqtisadi stabilliyin təmin edilməsi məqsədilə xarici və daxili investisiyalardan və xüsusilə onlardan əldə edilən gəlirlərdən milli iqtisadiyyatın hərtərəfli inkişafına yönəltmək lazımdır.

Inkişaf etmiş dünya ölkələrinin çoxillik təcrübələri göstərir ki, milli iqtisadiyyatın inkişaf təhlükəsizliyinin təmin edilməsində səmərəli qanunvericilik bazasının yaradılması həlledici rola malikdir. Belə ki, daxili və xarici iqtisadi təhlükələrin cilovlanmasında qanunvericilik aktlarına düzgün əməl edilməsi problemin tənzimlənməsinə müsbət təsir göstərir. Odur ki, milli iqtisadiyyatın inkişaf təhlükəsizliyinin mühüm cəhətlərindən biri bazar iqtisadiyyatının formalaşması və inkişafında qanunvericilik bazasının əsaslı surətdə daha da təkmilləşdirilməsidir.

Bizə belə gəlir ki, birinci növbədə yaxın və uzaq xarici ölkələrlə çox cəhətli və çox saylı əlaqələrin həyata keçirilməsinin hüquqi bazasına xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Təcrübə göstərir ki, dövlətlərarası siyasi mədəni, əlaqələrin pozulduqda və ya çatışmaz vəziyyətdə olduqda iqtisadi əlaqələr də zəifləmiş olur. Odur ki, birinci

növbədə MDB üzvi olan dövlətlərlə xüsusilə Rusiya ilə siyasi, mədəni və iqtisadi əlaqələrin hərtərəfli inkişaf etdirilməsi xarici iqtisadi təhlükələrin tənzimlənməsində əsas rol oynaya bilər. Yeri gəlmişkən onu da qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadi və digər təhlükələr adətən, yaxın dövlətlər tərəfindən tez və asan həyata keçirilə bilər.

Buna canlı misal olaraq Azərbaycanda təsadüfən hakimiyyətə gəlmiş Xalq cəbhəsinin Rusiyaya qarşı Rusiyanın Azərbaycan qarşı siyasi-iqtisadi münasibətlərin birdən-birə kəskin surətdə dəyişməsinə göstərmək olar.

Belə bir qeyri-normal şəraitdə Azərbaycanda ağır sənaye xüsusilə onun tərkib hissəsi olan neft-maşınqayırma sənayesi demək olar ki, öz fəaliyyətini dayandırmış oldu.

Vaxtı ilə dünyanın 70-dən çox ölkələrinə neft avadanlıqları ixrac edən Azərbaycan uzaq ölkələrdən neft avadanlıqları almaq məcburiyyətində qalmış oldu. Rusiya ilə siyasi-iqtisadi münasibətlərin bir müddət tənzimlənməməsi nəticəsində Azərbaycan iqtisadiyyatı ağır böhran vəziyyətinə düşdü.

Xalqın tələbi ilə 1995-cü ildə yenidən hakimiyyətə gətirilən ulu öndərimiz Heydər Əliyevin səriştəli, düzgün siyasəti nəticəsində qısa bir müddətdə Rusiya və digər xarici dövlətlərlə Azərbaycan Respublikasının siyasi-iqtisadi münasibətləri əsasən nizamlanmış oldu.

Xəzər dənizinin resurs bölgüsünə dair Rusiya Azərbaycana qarşı müəyyən problemlər irəli sürmüş olsa da, 1998-ci ilin mart ayında Rusiya ilə Azərbaycan Respublikası arasında yeni protokol imzalanmış oldu. Həmin protokolda qeyd edilir ki, Xəzər dənizinin hüquqi statusu kimi onun təkinin bölünməsi Xəzəryanı dövlətlərin konsepsiyası üçün əhəmiyyətlidir.

Bu cür bölgü nəticəsində əmələ gələn zonalar sahil dövlətlərindən hər birinin Xəzər dənizinin təkindəki, mineral ehtiyatlar bərsində müstəsna hüquqları tanınır.

Beləliklə, Azərbaycan suveren dövlət olaraq 1994-cü ildə «Əsrin müqaviləsi»ni reallaşdırmaqla daha sonra Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft boru kəmərinə müvəffəqiyyətlə başa çatdırdı.

Əsrin müqaviləsi iştirakçısı olan Rusiyanın «Lukoil» şirkəti və Azərbaycan,

Novorossiysk magistral boru kəmərinin neft ixracını həyata keçirdi.

Bütün bunlar bir daha sübut edir ki, birinci növbədə qonşu dövlətlərlə ikitərəfli düzgün siyasi və iqtisadi əlaqələr yaradılmalıdır.

Ancaq bu şəraitdə ölkələrdə, o cümlədən Azərbaycanda iqtisadi təhlükəsizliyi təmin etmək üçün şərait yaradılmış olur. Dövlətlərarası siyasi, mədəni və iqtisadi əlaqələrin düzgün qurulması, ixrac və idxal əməliyyatlarında da öz təsirini göstərir.

Məlum olduğu kimi, Azərbaycan Respublikası əsas istehsal vasitələrini və geniş xalq istehsalı mallarını əsasən uzaq və yaxın xarici ölkələrdən daşıyır ki, bu da yerli istehsala mənfi təsir göstərir.

Daha doğrusu, ölkədə istehsalla istehlakın qarşılıqlı əlaqəsi pozulmaqla istehsala istehlak təkan vermək əvəzinə, kənar ölkələrin (haradanki mallar daşınır) istehsalına müsbət təsir göstərmiş olur. Məhz buna görə də ölkədə daxili bazarı əsasən yüksək keyfiyyətli yerli istehsal hesabına ödəmək yolu ilə iqtisadi təhlükəni azaltmaq mümkündür.

Qeyd edilən bu qarşılıqlı amillərə ölkə iqtisadiyyatının təhlükəsizliyinin tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsində xüsusi fikir verilməlidir.

Bütün bunlarla yanaşı sosial-iqtisadi təhlükəsizliyin tənzimlənməsində ölkənin vergi sisteminin rolu və əhəmiyyəti getdikcə artmaqdadır.

Belə ki, dövlətin vergi sistemi və vergi siyasəti ölkə büdcəsi və habelə əhalinin mənafeləri ilə sıx bağlıdır.

Şübhəsizdir ki, milli iqtisadiyyatın müasir və gələcək inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq vergi sistemi daha da təkmilləşdirilməlidir.

Inkişaf etmiş dünya ölkələrinin təcrübələri göstərir ki, milli iqtisadiyyatın inkişafında və təhlükəsizliyinin təmin edilməsində dövlətin düzgün vergi siyasəti əsaslı rola və əhəmiyyətə malikdir.

Məhz buna görə də, bazar iqtisadiyyatı şəraitində ölkədə vergi problemlərinə, xüsusilə onun ödəmə dərəcələrinə hər tərəfli düşünülmüş, real faktiki vəziyyəti ciddi surətdə nəzərə almaq şərt ilə yanaşmaq lazımdır.

Yeri gəlmişkən xatırlatmaq lazımdır ki, ABŞ-ın prezidenti Roland Reyqan

dövründə ölkə iqtisadiyyatının inkişafında səmərəli vergi sisteminin tətbiqi öz müsbət nəticəsini verməklə, ABŞ-da «Reyqan iqtisadiyyatı» modeli formalaşmışdır.

Məhz buna görə də baza iqtisadiyyatı şəraitində ölkədə elə vergi sistemi və səviyyəsi müəyyənləşdirilməlidir ki, o, birinci növbədə istehsalçılarda lazımı stimul yaratmaqla bərabər, vergidən yayınma təhlükəsi getdikcə aradan qaldırılmış olsun.

Bu baxımdan yüksək vergi dərəcələri bazar iqtisadiyyatı üçün heç cür xarakterik hal hesab edilə bilməz.

Bizə belə gəlir ki, ölkədə kiçik müəssisələrin və sahibkarlığın intensiv inkişafını təmin etmək məqsədilə bu mühüm sahələrə investisiya qoyuluşları daha da gücləndirilməklə, vergiyə cəlb edilmə sahəsində əsaslı təkmilləşdirmə həyata keçirilməsi məqsədə uyğun olardı.

Belə ki, kiçik müəssisələrdə və sahibkarlıqda istehsalın həcmının kəskin sürətdə artırmaq üçün hazırkı vergi dərəcələrini azaltmaq lazımdır.

Nəzərə almaq lazımdır ki, istehsalın səviyyəsi artdıqca, aşağı vergi dərəcəsi son nəticədə daha əlverişlidir. Hər bir istehsal və xidmət sahələrinin formalaşdığı dövrlərə xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Daha doğrusu məcazi mənada demiş olsaq, bələkdə körpəni vergiyə cəlb etməzlər. Belə ki, vaxt və müvafiq şərait yaratmaqla həmin körpə bələkdən azad olmalı, iməkləməli, ayağa qalxmağı bacarmalı və ancaq o qaçmağı bacaranda minimum vergiyə cəlb edilə bilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, milli iqtisadiyyatın inkişaf təhlükəsizliyinin əsası makro iqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsi və onun artım tempindən bilavasitə asılıdır. Odur ki, iqtisadi inkişafın bazası hesab edilən maddi istehsal sahələrinin hər tərəfli, intensiv inkişafına hər vasitə ilə çalışmaq lazımdır.

Ölkədə maliyyə-kredit təhlükəsizliyinin təmin edilməsi də məhz makroiqtisadiyyatın inkişafı səviyyəsi ilə bağlıdır. Belə ki, iqtisadiyyatın törəməsi olan maliyyə, kredit dövlət büdcəsi iqtisadi təhlükəsizliyin tənzimlənməsində xüsusi rola və əhəmiyyətə malikdir. Bu baxımdan ölkəmiz sabit və dinamik inkişafa malik

olan dövlət büdcəsinə malikdir. Araşdırmalar göstərir ki, son illərdə dövlət idarəetmə strukturlarına büdcədən sərf edilən xərclər 2 dəfə çox artmışdır. Bazar iqtisadiyyatlı dünya ölkələrində isə dövlət idarəedici strukturlarında xərclər getdikcə aşağı salınmışdır.

Milli iqtisadi inkişafın təhlükəsizliyinin tənzimlənməsində ən mühüm problemlərdən biri də iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin getdikcə möhkəmləndirilməsidir. Milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin həlli kompleks texnoloji-iqtisadi, elmi-texniki, təşkilatı-idarəetmə, sosial-mədəni-mənəvi amillərin səmərəli təşkili və həllindən asılıdır.

Bu baxımdan L.Erxard öz tədqiqatlarında qeyd etmişdir: «Maddi rifah halının yüksək səviyyəsinin təmin edilməsinin ən səmərəli vasitəsi rəqabətdir. Çünki o, əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsində bilavasitə rolu olmayan bütün üsurləri məhv edir. Ancaq rəqabət vasitəsilə sözün yaxşı mənasında mənfəətin və tərəqqinin sosiallaşmasına nail olmaq mümkündür»

Deməli, istər makro və istərsə də mikro səviyyələrdə iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin getdikcə möhkəmləndirilməsi, milli iqtisadiyyatın inkişaf təhlükəsizliyinin təmin edilməsində həlledici rola malikdir.

Belə bir real vəziyyətdə ölkədə əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi milli iqtisadiyyatın inkişafında və onun təhlükəsizliyinin tənzimlənməsində həlledici amilə çevrilmiş olur. Burada söhbət hər şeydən əvvəl, ictimai istehsalın və əmək məhsuldarlığının məqsədyönlü tarazlaşdırılmış formada inkişafından gedir.

Belə bir mühüm problemin həlli ölkədə, xüsusilə, regionlarda sənaye istehsalının inkişafı əsasında əməkçilərin və mütəxəssislərin daimi çalışmalarını tələb edir. İctimai istehsalın səmərəliliyi baxımından ölkədə xammalın, xüsusilə regionlarda ilkin və son məhsullar istehsalına ardıcıl fikir verilməlidir. Beləliklə, milli iqtisadiyyatın inkişaf təhlükəsizliyinin təkminləşdirilməsi aşağıdakı əsas istiqamətlərdə həyata keçirilə bilər:

- səmərəli məşğulluğun və əmək məhsuldarlığının dinamik artımına nail olmaq üçün müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- milli iqtisadiyyatın inkişafını və onun təhlükəsizliyini təmin edilməsinin

baş xətti kimi istehsalın səmərəliliyinin hər vasitə ilə yüksəldilməsinə yönəldilmiş tədbirlər sistemi işləyib hazırlamaq;

- maddi, təbii, əmək və maliyyə ehtiyatlarından tam və səmərəli istifadə edilməsi əsasında ictimai istehsalın iqtisadi səmərəliliyinə nail olmaq məqsədilə perspektiv dövrlər üçün elmi-texniki və struktur siyasətin başlıca istiqamətlərini müəyyən etmək;

- milli iqtisadiyyatın formalaşmasının və inkişafının ana xətti olan maddi istehsalın inkişafının əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirmək və həyata keçirmək üçün müvafiq tədbirlər işləyib həyata keçirmək;

- iqtisadiyyatın bütün pillələrində istehsalın səmərəliliyinin və işin keyfiyyətinin yüksəldilməsini təmin etmək məqsədilə tənzimləmə mexanizmlərini daha da təkmilləşdirmək;

-regionlarda yerli sənaye məhsullarının istehsalını təşkil etməklə, satış üçün yüksək keyfiyyətli, rəqabət qabiliyyətli məhsulların istehsalına nail olmaq üçün xüsusi tədbirlər görmək;

- kiçik və orta sahibkarlığın inkişafını təmin etmək məqsədilə bu sahədə mövcud qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi kimi tədbirlər həyata keçirmək və s.

Göründüyü kimi, milli iqtisadiyyatın inkişaf təhlükəsizliyinin təkmilləşdirilməsində bir-biri ilə sıx bağlı olan kompleks tədbirlər sistemi işləyib həyata keçirilməlidir. Bu baxımdan öncə qeyd edildiyi kimi, ictimai istehsalın hər tərəfli inkişafı əsasında onun iqtisadi səmərəliliyinin ardıcıl olaraq yüksəldilməsi ölkədə iqtisadi təhlükəsizliyin tənzimlənməsi ilə sıx qırılmaz surətdə bağlıdır.

NƏTİCƏ

. Proteksionizm siyasəti yalnız kənd təsərrüfatına münasibətdə yürüdülməlidir, yəni dövlət ancaq kənd təsərrüfatına himayədarlıq etməlidir. Dünyanın bütün qabaqcıl ölkələrində dövlət kənd təsərrüfatını dəstəkləyir. Bu dəstəklənmənin mühüm formalarından biri də kənd təsərrüfatı istehsalçılarının gömrük yolu ilə müdafiəsidir. Azərbaycan hökuməti idxal olunan kənd təsərrüfatı məhsullarına mövsumi rüsumlar tətbiq etməlidir. Gələcəkdə hökumət təkcə yüksək gömrük rüsumları vasitəsilə yox, eyni zamanda kvota və embarqolar vasitəsilə kənd təsərrüfatı istehsalçılarını müdafiə etməlidir. Azərbaycana yalnız təbii şəraitin istehsal etməyə imkan vermədiyi kənd təsərrüfatı məhsullarının maneəsiz idxalına şərait yaradılmalıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, müasir qarışıq bazar iqtisadiyyatı şəraitində milli iqtisadiyyatın formalaşması, inkişafı və onun təhlükəsizliyinin tənzimlənməsi problemləri xüsusi elmi-praktiki əhəmiyyət kəsb edir.

Tədqiqat göstərir ki, milli iqtisadiyyatın formalaşmasına, inkişafına və onun təhlükəsizliyinin tənzimlənməsi problemlərinə, bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan çox saylı amillər kompleksi təsir göstərir.

Belə ki, iqtisadi təhlükəsizlik obyektini bütövlükdə dövlət və onun iqtisadi sistemi, elementləri, təbii resurslar və sosial-iqtisadi institutlar, təşkilatlar və sosial-iqtisadi sahələrdə fəaliyyət göstərən təsərrüfatlar xidmət subyektləri və ümumilikdə cəmiyyətin milli-iqtisadi maraqları və s. təşkil edir. Lakin bütün hallarda, iqtisadi təhlükəsizliyin tənzimlənməsinin əsas və həlledici subyekti dövlət və onun konstitusiyaya hüquqları hesab edilir.

Bu baxımdan, müasir şəraitdə milli iqtisadiyyatın inkişafına və onun təhlükəsizliyinə əsaslı mənfi təsir göstərən amil ölkənin ərazi bütövlüyünün erməni işğalçıları tərəfindən əsassız olaraq pozulması təşkil edir.

Məlum olduğu kimi, Azərbaycan Respublikasının ərazisinin 20% erməni təcavüzkarları tərəfindən müvəqqəti olmuş olsa da, zəbt edilmiş, onun suveren hüquqları pozulmuş və nəticədə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında son dərəcə ciddi

təhlükələr yaratmışdır.

Tədqiqat göstərir ki, milli iqtisadiyyatın bazar münasibətləri zəminində formalaşması, dinamik və davamlı inkişafı, ölkədə əlverişli siyasi-ictimai, sosial-iqtisadi şəraitin yaradılması nəticəsində mümkün olmuşdur. Ölkədə həyata keçirilən səmərəli köklü sosial-iqtisadi dəyişikliklər makro iqtisadi stabilliyi təmin etməklə yanaşı, əhalinin maddi rifah halının getdikcə yüksəldilməsi üçün sabit və davamlı inkişaf bazası yaradılmışdır.

Milli iqtisadiyyatın inkişafında onun təhlükəsizliyinin tənzimlənməsi sistemində dövlət sahibkarlığının ictimai bölməsinin rolu və əhəmiyyəti kəskin sürətdə azaldılmalıdır. Belə ki, elmi-texniki tərəqqinin inkişafında, yeni texnologiyanın tətbiqində dövlət sahibkarlığı əsl lokomotiv rolu oynamalıdır. Tədqiqat göstərir ki, ənənəvi bazar iqtisadiyyatlı dünya ölkələrində dövlət bölməsinin iqtisadiyyatdakı payı 25-40% arasında tərəddüd edir. Çin Xalq Respublikasında isə bu göstərici, hətta 45,8% təşkil edir.

Ətraflı təhlil göstərir ki, müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində Azərbaycan Respublikası, mövcud iqtisadi-sosial potensialına, zəngin təbii resurslarının taleyinin müstəqil dövlət olaraq həll etməklə bərabər, intensiv iqtisadi inkişaf dövrünü yaşayır. Belə bir əlverişli şəraitdə, milli iqtisadiyyatın inkişafının xarici və daxili təhlükələrdən qorunması dövlətin iqtisadi siyasətinin mühüm tərkib hissəsi kimi araşdırılıb qiymətləndirilməlidir.

Bu siyasətin ən başlıca məqsədi isə milli iqtisadiyyatın hərtərəfli, balanslaşdırılmış, tarazlı, dinamik inkişafını təmin etməkdən ibarət olmalıdır. Odur ki, milli iqtisadiyyatın inkişafında, onun təhlükəsizliyinin tənzimlənməsində dövlətin düzgün iqtisadi siyasəti həlledici rola və əhəmiyyətə malikdir.

Beləliklə, ölkədə elmi cəhətdən əsaslandırılmış iqtisadi siyasət olmadan milli iqtisadiyyatı məqsədyönlü inkişafını və onun təhlükəsizliyini təmin etmək qeyri-mümkün olardı. Deməli, dövlətin iqtisadi siyasəti, milli iqtisadiyyatın inkişafında, onun təhlükəsizliyinin təmin edilməsində ən qüdrətli və etibarlı istiqamətverici və tənzimləyici rola malikdir. Odur ki, ölkədə bazar iqtisadiyyatı şəraitində milli iqtisadiyyatın formalaşması, inkişafı və təhlükəsizliyinin

tənzimlənməsində xüsusi yeri, rolu olan iqtisadi mexanizmlər tam, sistemli formada hərəkətə gətirilməklə, getdikcə daha da təkmilləşdirilməlidir.

Deməli, milli iqtisadiyyatın dinamik, davamlı inkişafı və onun təhlükəsizliyinin tənzimlənməsi, ümumi dövlət vəzifəsi olmaqla belə, dövlət büdcəsi hesabına yaradılan maddi-maliyyə resursları da əsasən bu qeyd edilən problemlərin həllinə yönəldilməlidir.

Lakin araşdırmalar göstərir ki, beynəlxalq qurumların, xüsusilə Beynəlxalq Valyuta Fondunun bir sıra tövsiyələri milli mənafeələrə uyğun gəlmir və bəzi hallarda isə əhali arasında sosial gərginliyə səbəb olur. Təhlil göstərir ki, ölkədə fəaliyyət göstərən yüzlərlə xarici şirkətlərdə xidməti servis kompleksləri yerli işçilər tərəfindən həyata keçirilmədiyindən respublikadan hər il xarici böyük məbləğdə valyuta axını mövcuddur ki, bu da milli iqtisadiyyatın formalaşmasına və inkişafına mənfi təsir göstərir.

Məhz buna görə də dövlətlər və beynəlxalq qurumlar arasındakı iqtisadi əlaqələrin təşkili və inkişafında tərəflərin milli-iqtisadi mənafeələri düzgün qiymətləndirilməlidir. Yeri gəlmişkən qeyd edilməlidir ki, inkişaf etmiş dünya ölkələrində (ABŞ-də, Yaponiyada, Almaniyada, Rusiyada) ölkə iqtisadiyyatının inkişafına və onun təhlükəsizliyinə dair konsepsiyalar hələ 1990-cı illərdən etibarən işlənmişdir.

Yuxarıda qeyd edilənlərlə yanaşı, milli iqtisadiyyatın inkişaf strategiyasında bir-birilə qarşılıqlı sıx əlaqədar olan problemlərin həllinə sistemli yanaşmaq iqtisadi artım, tam məşğuliyyət, iqtisadi səmərəlilik, qiymətlərin stabil səviyyəsi, gəlirlərin ədalətli bölgüsü, iqtisadi təminat, sosial ədalət prinsiplərinin həllinə ardıcıl sistemli yanaşma və münasibət bəsləmək lazımdır.

Beləliklə, ölkədə hər tərəfli davamlı inkişaf etmiş milli maraqları tam əks etdirən, iqtisadiyyat qurmaq, onun təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə xüsusi konsepsiyaların işlənib həyata keçirilməsi zəruridir.

ISTIFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Abdullayev A. «İqtisadiyyat və iqtisadi siyasət». Bakı, «Asiya», 2003
2. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası, Bakı, 1995
3. Azərbaycan Respublikası «Yoxsulluğun azaldılması sahəsində Dövlət Proqramı», 2001
4. Axundov Ş., Axundov M., «İqtisadiyyat, sahibkarlıq, bazar münasibətləri, marketing və səmərəlilik» Bakı 1992 İqtisadiyyat universitetinin nəşriyyatı.
5. Allahverdiyev H.B., Qafarov K.S., Əhmədov Ə.M. «İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi» Bakı 2002 «Nasir»
6. Allahverdiyev H.B., Qafarov K.S., Əhmədov Ə.M. «Milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi» Bakı 2007 İqtisad universitetinin nəşriyyatı.
7. Allahverdiyev Ə. Bazar iqtisadiyyatının təşəkkülü prosesində makroiqtisadi dinamika və struktur dəyişikliklərin tənzimlənməsi problemləri. Bakı «Elm» 2001
8. Allahverdiyev D.I. Bütçə – vergi siyasəti və iqtisadi təhlükəsizlik. Bakı 2002 İqtisadiyyat universitetinin nəşriyyatı.
9. Allahverdiyev H.B. Keçid dövründə iqtisadiyyatın tənzimlənməsi problemləri. «Nəzəriyyə və praktika» jurnalı №1-2. Bakı 1997
10. Allahverdiyev H.B., Əhmədov Ə.M., Məmmədov M.S., İqtisadi və sosial proqnozlaşdırmanın əsasları. Bakı 2005 İqtisadiyyat universitetinin nəşriyyatı.
11. Allahverdiyev H.B. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində planlaşdırmanın problemləri. Jurnal «Nəzəriyyə və praktika» Bakı №1, 1994
12. Allahverdiyev «Bazar iqtisadiyyatı şəraitində idarəetmə strukturlarının təkmilləşdirilməsi problemləri» jurnal «Nəzəriyyə və praktika» Bakı №1,2 1996
13. Allahverdiyev H.B. «Sosial infrastrukturunun tənzimlənməsinin regional problemləri» jurnal «Nəzəriyyə və praktika» Bakı №1,2 1999
14. Azərbaycan Respublikası 1991-2001 kollektiv monoqrafiya, Bakı 2001

«XXI yeni nəşriyyat» evi

15. Allahverdiyev H.B., Z.T.Məmmədov «Investisiya proseslərinin tənzimlənməsi» Bakı 2003 İqtisadiyyat universitetinin nəşriyyatı.
16. Allahverdiyev H.B. «Xarici investisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi problemləri» jurnal «Nəzəriyyə və praktika» №4- 2004
17. Allahverdiyev D.I. «İqtisadi təhlükəsizliyin dövlət tənzimlənməsi problemləri» avtoreferat. Bakı, 2006
18. Allahverdiyev H.B., Qafarov K.S., Əhmədov Ə.M. «Strateji planlaşdırma» Bakı 2005 İqtisadiyyat universitetinin nəşriyyatı.
19. Axundov M.Ə. Strateji idarəetmə. Bakı 2001 İqtisadiyyat universitetinin nəşriyyatı
20. Cozef Stiqnoz. «Qloballaşma və onun doğurduğu narazılıqlar» Bakı 2001
- 21.** Dövlət nəzarəti sisteminin təkmilləşdirilməsi və sahibkarlığın inkişafı sahəsində süni maneələrin aradan qaldırılması haqqında Azərbaycan Respublikası prezidentinin fərmanı. Azərbaycan qəzeti, 8 yanvar 1999-cu il.
- 22.** Ekoloji təhlükəsizlik haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu. Bakı 2004
- 23.** Ərzaq təhlükəsizliyi haqqında Azərbaycan Respublikası prezidentinin fərmanı. 2001
24. Əhməd Paşa «Regionların iqtisadi inkişafının dövlət tənzimlənməsinin başlıca problemləri» Bakı 2005
25. Əhmədov M.Ə. «Qloballaşma və milli iqtisadiyyatın formalaşması» Bakı Azər nəşr 2003
26. Əliyev A., Qasımov N., Azərbaycanda əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinin aktual problemləri. Bakı 2000 «Səda» nəşriyyatı
27. Əliyev A.Ə., Şəkərəliyev A. «Bahar iqtisadiyyatına keçid: dövlətin iqtisadi siyasəti» İqtisadiyyat universitetinin nəşriyyatı
28. Əlirzayev Ə.Q. Azərbaycanın iqtisadi inkişaf konsepsiyası və proqramı. Bakı 1999., Odlar yurdu nəşriyyatı
29. Əlirzayev Ə.Q. «İqtisadiyyat: düşüncələr, baxışlar» Bakı 2002 «Diplomat»

30. Əhmədov Ə.M. «Makroiqtisadi tarazlığın təhlili» Bakı 1997 İqtisadiyyat universitetinin nəşriyyatı
31. Əliyev M.T. «Azərbaycan iqtisadiyyatının formalaşması və inkişaf problemləri» Bakı 2001
32. Feyzullabəyli I. «Real bazara doğru» Bakı 1993. İqtisad Universitetinin nəşriyyatı.
33. Heydər Əliyev İqtisadi idarəetmə, İkinci buraxılış. Bakı 2003
34. Hüseynov T.Ə. Sənayenin iqtisadiyyatı. Bakı 2002 «Elm» nəşriyyatı.
- 35.** Korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə dövlət proqramının (2004-2006-cı illər) icrasının yekunları ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının dövlət qulluğunun idarəetmə şurası yanında korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə komissiyasının məlumatı, Respublika qəzeti 13 mart 2007-ci il.
- 36.** Korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Dövlət Proqramı (2004-2006-cı illər) Azərbaycan Respublikası prezidentinin 2004-cü il 3 sentyabr tarixli sərəncamı.
- 37.** Korrupsiyaya qarşı mübarizə haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu. Bakı 2004
- 38.** Kiçik sahibkarlığa dövlət köməyi haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu. Bakı 1999
39. Məmmədov N.M. «Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi» Bakı 2005 BDU nəşriyyatı
40. Məmmədov N.M. «İqtisadiyyat və mədəniyyət» Bakı 2000, BDU nəşriyyatı
41. Məmmədov N.M. Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının formalaşması və inkişaf problemləri. Bakı 2004 BDU nəşriyyatı
42. Məmmədov N.M., Barxudarov M.I. «İqtisadi təhlükəsizlik» Bakı 2007 Universitet nəşriyyatı
43. Mahmudov M.M. «Region iqtisadiyyatının tənzimlənməsi» Bakı 2001, Universitetin nəşriyyatı
44. Manafov Q.N. Sahibkarlığın nəzəri və praktiki məsələləri. Bakı 1997 «Azərnəşr»

45. Məmmədov F.Ə., Musayev A.K. və s. Vergi tutumunun nəzəri və metodoloji əsasları. Bakı 2001 «Nağıl evi»
46. Mövlamov S.Ş. Ərzaq təhlükəsizliyinin ekonometrik modellər əsasında proqnozlaşdırılması (Azərbaycan Respublikası təmsalında) Avtoreferat Bakı 2001
47. Məmmədov Z. Ən yeni iqtisadiyyat: monetar siyasət, finans kapitalının qloballaşması, Media və Türkiyə iqtisadiyyatı. Bakı 2001 «Qanun» nəşriyyatı.
48. Məmmədov Z. Beynəlxalq valyuta-kredit münasibətləri və xarici ölkələrin pul-kredit sistemi. Bakı 2001
49. Musayev A. Vergilər dövlət tənzimlənməsinin əsas aləti kimi. Azərbaycan Respublikasında sahibkarlığın inkişaf problemləri. «Elmi-praktiki konfransın» materialları. Bakı 2002 «Nağıl evi»
50. Muradov Ş.M. «İnsan potensialı: əsas meyllər, reallıqlar, problemlər» Bakı «Elə» 2004
51. Məmmədov R.B., Əliyev N.M. Əhalinin ərzaq təhlükəsizliyi məsələləri. Azərbaycanda aqrar islahatlar: konsepsiya, təcrübə, perspektivlər. Bakı «Təhsil» 2002
52. Məşğulluq haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu. Bakı 2001
53. Milli təhlükəsizlik haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu. Bakı 2004
54. Nağıyev Ə., Novruzov V., Allahverdiyev H.B., Əlirzayev Ə. «Heydər Əliyev və Azərbaycan iqtisadiyyatı» Bakı 1998 «Azərnəşr»
55. Nadirov A.A. Müasir Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişaf mərhələləri. Bakı 2001 «Elm» nəşriyyatı.
56. Nəbiyev N.Ə. İqtisadiyyat, cəmiyyət və ekoloji mühit. Bakı «Ağrıdağ» 2002
57. Nəcəfov Z. Azərbaycanın milli təhlükəsizlik problemləri: nəzəri məsələlər. Jurnal Beynəlxalq həyat, №2,4, 1998-ci il
58. Novruzov D. Azərbaycanın neft strategiyası xarici kəşfiyyatın maraq dairəsində və milli təhlükəsizlik. Bakı 2001 «Elm»
59. Novruzov V.T. və başqaları «Daxli audit» Bakı 2002 «Nağıl evi»

60. Piriyev A. «Siyasi strategiya və mili təhlükəsizlik» Problemi BDU nəşriyyatı. Bakı 2002
61. Qafarov Ş.S. Müasir iqtisadi sistem və qloballaşma. Bakı 2005 BDU nəşriyyatı.
62. Quluyev R. Böyük transformasiya: Azərbaycan təşəbbüsləri. Bakı 2002
63. «Qloballaşma və regional iqtisadi inkişaf» mövzusunda keçirilən beynəlxalq konfransın məqalələr toplusu. Bakı 2004
64. Rəhmanov F.R. Sosial sfera keçid iqtisadiyyatı şəraitində. Bakı 2002 «Gənclik»
65. Sahibkarlığın inkişafına mane olan müdaxilələrin qarşısının alınması haqqında Azərbaycan Respublikası prezidentinin 28 sentyabr 2002-ci il tarixli fərmanı.
66. Salahov S.V. Aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsi problemləri. Bakı 2004. «Azərneşr»
67. Sadıqov M. Azərbaycan Respublikasının maliyyə potensialının formalaşma problemləri. Bakı 2002-ci il.
68. Susann-Dose-Açkerman. Hakimiyyət və korrupsiya. Səbəblər, nəticələr və islahatlar. Bakı 2004
69. Səfərov S. İqtisadi sistemin transformasiyası. Bakı 1997. Elm nəşriyyatı.
70. Səfərov S. İqtisadi siyasət strategiyası. Konseptual əsasları. Bakı 2003. Elm nəşriyyatı.
71. Səfərov S. Müstəqillik və iqtisadiyyat. 2001-ci il «Azərneşr»
72. Səmədzadə Z. Dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi müstəqil Azərbaycanın fundamental nailiyyətidir. «Respublika» qəzeti 16 oktyabr 2001-ci il.
73. Səmədzadə Z. «Dünya iqtisadiyyatı. Çin iqtisadi möcüzəsi». Bakı 2001
74. Şəkərəliyev A.Ş., Şəkərəliyeva Z.A. «İqtisadi təhlükəsizlik və onun strateji təminatı» «Qloballaşma və regional iqtisadi inkişaf» mövzusunda keçirilən beynəlxalq konfransın məqalələr toplusu. Bakı 2004 «Nurlar»
75. Şirəliyev V. «Investisiyanın təhlili və idarəedilməsi» Bakı 2001 «Nurlan»

76. Şəkərəliyev A.Ş. Dünya iqtisadiyyatı və beynəlxalq iqtisadi münasibətlər. Bakı 1999. İqtisadiyyat Universitetinin nəşriyyatı.
77. Xəlilov S.M. Milli təhlükəsizliyin təmin olunmasında milli mənlük şüurunun rolu. Avtoreferat Bakı 2003
78. Xəlilov N.A. «Milli ərzaq təhlükəsizliyi: bazar transformasiyaları və iqtisadi qloballaşma amilləri» Bakı 2003 «Təhsil»
79. Abdurraxmanov M.I. i druzie. Osnovı naüionalğnoy bezopasnosti Rossii. Moskva 1998 «Druza»
80. Albasova I.M., Emüov R.Q., Xolopov A.V., Qosudarstvennae gkonomiçeskae politika. Moskva 1998 «Delo-servis»
81. Babaşkina A.M. Qosudarstvennoe requlirovanie naüionalğnoy gkonomiki. Moskva 2003 Finansı i statistika.
82. Qadçiev Ş.Q. Azerbaydcan na puti k mirovomu soobhestvu: strateqiə vneşnegkonomiçeskoqo razvitie. Kiev 2000 «Gkspress obəva»
83. Qonçarenko A.P. Razvitie metodoloqii gkonomiçeskoy bezopasnosti liçnosti. Moskva, «Delo», 1999
84. Erxard L. Blaqosostoəniə dlə vsex. Moskva, «Delo», 1991
85. Kuliev T.A. Requlirovanie rınoçnoy gkonomiki. Baku, «Naqıl evi», 2000
86. Mextiev I.A. Investiüionnae struktura Azerbaydcana i ee vliənie na razvitie gkonomiki. Moskva, «Maks press», 2004